

Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonőszöd-Temetői dűlő badeni településéről

HORVÁTH TÜNDE

MTA-Régészeti Intézet, Budapest 1014, Úri u. 49. E-mail:valdemar@archeo.mta.hu

2001–2002 folyamán a Somogy Megyei Múzeumok megbízásából az MTA Régészeti Intézete az M7 autópálya új nyomvonalának szakaszán, Balatonőszöd-Temetői dűlő lelőhelyen folytatott ásatást.¹ Az épülő autópálya tervezett csomópontjának és nyomvonal-szakaszának mintegy 100. 000 m² alapterületéből megközelítőleg 76. 000 m²-es felületet tártunk fel, a fennmaradó területeket pedig kutatóárokokkal megszondataztuk. A lelőhely nagy részén más kultúrák mellett (Balaton-Lasinja, Somogyvár-Vinkovci, La Tène-D, IX. századi, Árpád-kori és középkori, újkori objektumok) többségében a késő rézkori badeni kultúra nagy kiterjedésű települési objektumait sikerült feltárnunk. A feltárt 2800 objektum közel fele sorolható az említett korszakhoz. A megközelítőleg É–D-i irányú, szelíd lejtésű dombháton hosszan elnyúló, vízparti sávot követő település déli része a nyomvonalon kívül esett, keleti, nyugati, északi határa azonban jól körvonalazódott a feltárás alapján. Terepbejárási és leletmentési adatokból tudjuk,² hogy a vízpart keleti oldalán hasonló földrajzi körülmények között nagy valószínűséggel – a felszíni adatok alapján – hasonló kiterjedésű, az általunk feltárt nyugati oldal esetleges folytatásának, tükröképének megfelelő települési rész húzódik. (1. kép)

1. kép: A lelőhely és tágabb környezetének szerkesztett, műholdas képe, készítette Viemann Zsolt (www.szekely-kiado.hu orto háttérkép alapján)

A badeni település objektumainak többségét elsősorban gödrök, igen magas számban különállóan, földfelszínre és gödrök alján épített, különböző alapozási technikájú kemencék, és kevés, a település területére behúzódnó, talán a korszakhoz köthető árokrendszerek alkotják. A település egyik érdekessége, hogy a régészeti objektumok felszínének nagy részét emberi eredetű, nagy valószínűséggel „in situ” helyzetű, változó vastagságú kultúrréteg takarja (925. réteg).

A feltárt településrészen kiemelkedően sok olyan objektum és tárgy került napvilágra, amelyek a település egykori lakóinak hétköznapijai mellett a nem profán szférát alkothatták: többek között igen magas számban figyeltünk meg állati és emberi tetemeket őrző gödröket. (2. kép) Az alábbiakban a Balatonőszöd-Temetői dűlőben feltárássra került emberi temetkezéseket fogjuk elemezni, szinkronban a velük előkerült régészeti leletanyaggal. A temetkezések és az objektumokból származó leletanyag részletes leírása a függelékben található.

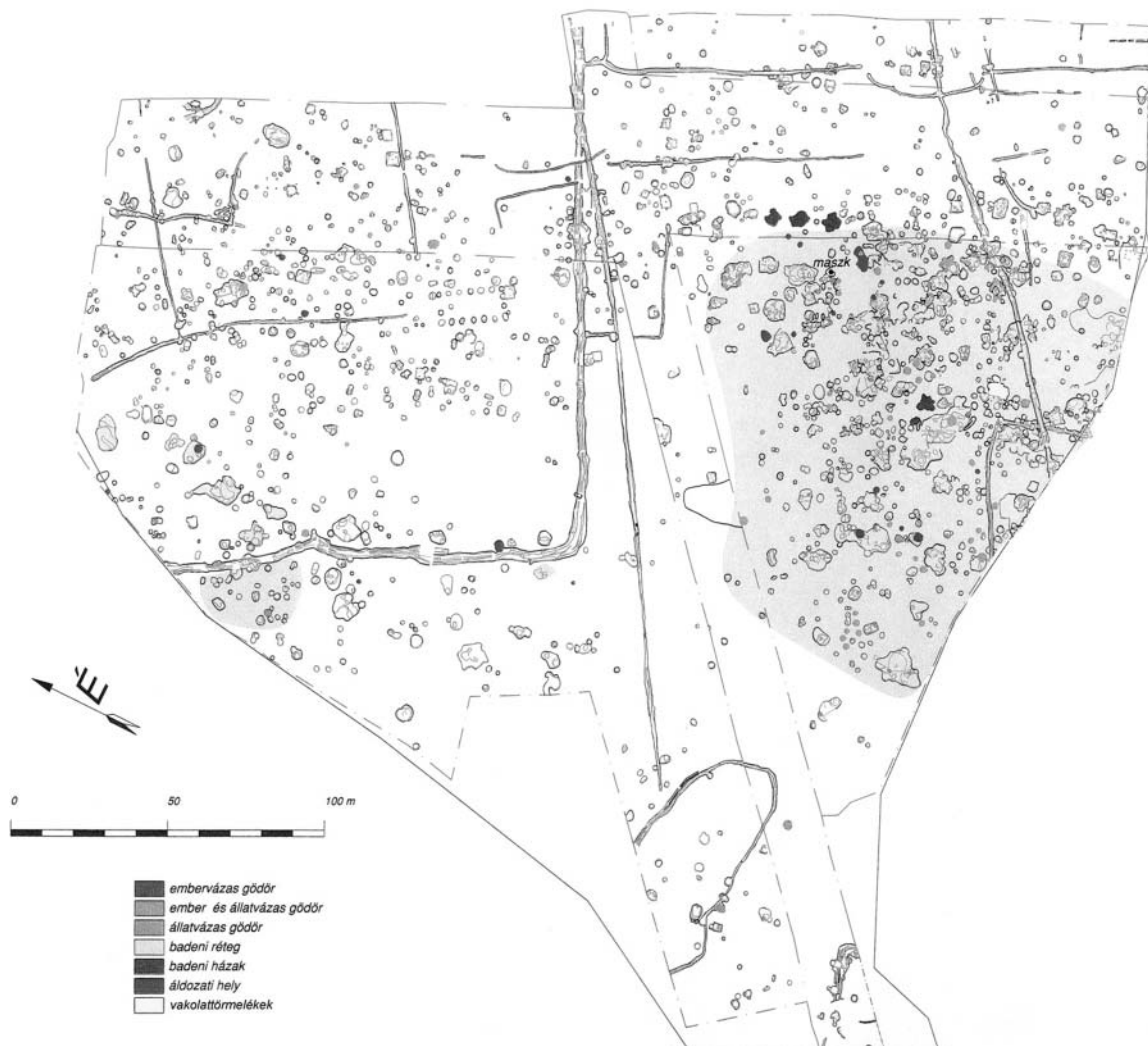
A balatonőszödi temetkezések értékelése

Balatonőszöd-Temetői dűlő lelőhelyen összesen 49 emberi temetkezést sorolunk a badeni kultúrához. A vázak a feltárt teleprészen belül szétszórva, néhol bizonyos koncentrálódást mutatva kerültek elő, ún. „teleptemetkezésekként”.³ (2. kép) Közülük három a feltárási határ szélén (2, 4, 26. temetkezések), minden más melléklet nélkül található, így helyzetük alapján, de csak feltételezhetően említjük, mint a badeni kultúra temetkezéseit.

A vázak nem temetőben megásott sírgödrökben, esetleg a településen belül elkülönült temetőrészeként kerültek elő, hanem településen belül gödrökbe helyezve-dobva, több esetben bizonyosan rituális környezetben (több rétegű gödrökben, állatvázakkal együtt). Más esetekben egyelőre csak annyit mondhatunk, hogy gödrökben (melyek rendeltetése nem világos: szemetesgödör, rituális gödör, temetkezési célra ásott gödör, büntetőgödör?). Az alábbiakban különböző szempontok szerint megpróbáljuk a temetkezésekben megfigyelhető szabályosságokat fellelni és rendszerezni.

– A vázak helyzete fektetésük szerint:

- a/ fektetett: ezen belül zsugorított: 2, 4, 26, 32, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 53, 56, 58, 62, 66, 67, 74, 79. számú temetkezések.
- b/ fektetett: háton fekvő, zsugorított: 26, 35, 37, 38. számú temetkezések.
- c/ fektetett: hasra fektetett, zsugorított: 2. számú temetkezés.

2. kép: Balatonőszöd-Temetői dűlő feltérési térképe, készítette: Viemann Zsolt.

d/ fektetett: jobb oldalt zsugorított: ÉK–DNy-i irányban fektetett, arccal Ny-ra néző: 4, 32, 35, 37, 38, 39, 41, 53, 58, 59, 74, 79, 89; arccal felfelé néző: 53, 59, 66; K–Ny-i fektetésű, arccal D-re néző: 67; Ny–K-i fektetésű, arccal D-re néző: 32, 41, 56, 62; lábbal É felé néző: 37; É–D-i fektetésű, arccal Ny felé néző: 35, 39, 79. számú temetkezések.

e/ fektetett: bal oldalt zsugorított: 42, 66; ÉK–DNy-i fektetésű, arccal Ny-ra néző: 66. számú temetkezés.

f/ fektetett: békapózban fekvő: 20, 28. számú temetkezések.

g/ bedobott: nyújtott helyzetű: 2, 19, 20?, 21?, 23, 24, 25, 26, 27?, 28?, 29, 31, 35?, 38?, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 63? számú temetkezések.

– A temetkezéseket kísérő jelenségek:

– A váz égési nyomokkal, hamus réteg alatt illetve hamus rétegben került elő: 27, 35, 36, 37, 38, 39, 58, 66,

74. (A budakalászi temetőben a 100. és 113. kettős temetkezésekben a halott felett tüzet gyújtottak, csontjaik megpörköltöttek, 8–10 cm vastag hamu volt rajtuk;⁴ ugyanez a jelenség figyelhető meg Kisvárad/Nitriánsky Hrádok telepének áldozati gödrében;⁵ Balatonszemes-Szemesi berekben telepének tömegtemetkezésében;⁶ és a Leobersdorf-i tömegsírban is.⁷)

– Az emberi tetemet magába záró gödör mellett cölöplyuk található: 1106. gödör – 27. temetkezés, a cölöplyuk: 1098; 1085. gödör – 91. temetkezés, a cölöplyuk vagy gödör: 1097. (Hasonló jelenséget figyeltek meg Šarišské Michal'any-ban.⁸)

– A temetkezési gödörrel egy szinten induló, a mellett fekvő sekély, erősen hamus betöltésű gödör található: 1489. gödörben – 35, 36, 37, 38, 39. számú temetkezések – 1495. gödörrel.

– Csak koponyák kerültek elő: koponyatető: 34, 68, 88; koponyák: 22?, 36?, 65?, 71.

– A temetkezések száma egyének szerint:

– egy emberi váz egy gödörben: 2, 4, 19, 23, 26, 27, 41, 42, 45, 44, 53, 56, 58, 59, 62, 66, 74, 79, 91. számú temetkezések.

– két emberi váz egy gödörben: 48-71; 67-89; 24-25 – lehet, hogy három váz volt; 28-29; 46-47. (Kettős temetkezések: a budakalászi temető 31. sír; alsónémedi temető 3 sírban; balatonmagyaródi temető 1. sír; szigetszentmártoni temető 3. sír; Debrecen; Pécs; Palotabozsok 3. sír; Gombos/Bogojeva 3. sír; Bajcs/Bajč; Helemba/Chl'aba; Kéménd/Kamenín; Kisvárad/Nitriansky Hrádok). Vannak utólagos betemetkezésre is példák (Budakalász 215, 390, 396 sírok; Sziget-szentmárton 3. sír.).

– három emberi váz egy gödörben: 20-21-22; 31-32-33; 981. gödörben 24-25-90? (A budakalászi temetőben 3 sírban fordul elő hármas temetkezés.)

– négy emberi váz egy gödörben: 43-63-64-65; 19-23-67-89 de külön szinteken! (Négyes tömegtemetkezések: Palotabozsok; Sármellék; Szentes-Nagyhegy 4. sír.)

– ötös temetkezés: 35-36-37-38-39. (További ötös tömegtemetkezések: Palotabozsok: gyerekváz alatt még négy váz; Balatonszemes-Szemesi berek.)

– A temetkezések nemük és életkoruk szerint:

– újszülött: 38, 71. számú temetkezések.

– gyerek: 21, 25, 29, 32, 33, 35, 36, 39, 43, 45, 46, 47, 48, 56, 62, 63, 66, 89, 91. számú temetkezések, összesen: 19.

– kizárólag gyerektetemek feküdtek: 5 gödörben (203, 1612 gödrökben több rétegben, állattetemekkel, 2058. gödörben állatkoponyákkal, a 1915 és a 1832 gödrökben két-két gyerekváz)

– nő: 19, 20, 24, 26, 28?, 31, 42, 44, 59, 64, 74, 79, 88. számú temetkezések, összesen: 13.

– férfi: 27, 41, 53, 58, 67. számú temetkezések, összesen: 5.

– felnőtt, nemileg nem értékelhető (férfi vagy nő): 34, 37, 65, 68, 73. számú temetkezések.

– hiányzó vázak: 2, 4, 22, 23.

– A temetkezések mellékleteik szerinti lebontásban:

– emberváz kerámiapakolással: 41, 53. sírral.

– az embervázat tartalmazó gödör mellett cölöplyukkal: 1106. gödör – 27. temetkezés, mellette 1098; 1085. gödör – 91. temetkezés, mellette 1097. gödör.

– az embervázat tartalmazó gödör mellett egy szinten induló hamus betöltésű gödörrel: 1495. gödör – 35-36-37-38-39. számú temetkezések.

– a váz in situ bontási helyzetében megfigyelt nyakcsigolya-hiány a fej és a gerinc között: 27, 35, 53. temetkezések.

– kerámiatöredékekkel a gödörben a vázon kívül: 66. sír 203. gödörben; 27. sír 1106. gödörben; 981. gödörben 24-25. számú vázak.

– emberváz ép szarvtülökkel és edénydarabokkal: 79. temetkezés.

– emberváz állatvázalakkal együtt: 66. temetkezés, 203. több rétegű gödör, az emberváz szintjén ép és részle-

ges állatvázakkal; 56. temetkezés: környezetében állati állkapcsokkal; 74. temetkezés: alatta kecskevázalakkal; 42. temetkezés: lábánál állatkoponyával; 91. temetkezés: a 1085-öt vágó 1075 gödörben kiskérődző vázával.

– kerámiatöredékek kerültek elő a 203, 426, 981, 1085, 1106, 1334, 1489, 1612, 1617, 1649, 1657, 1823, 1832, 1896, 1915, 1992, 2058, 2116, 2236, 2344, 2480, 2614, 2635, 2668 objektumokból embervázakkal együtt.

– A rituális gödrökből előkerült kerámiatöredékek alapján a temetkezések datálása:

– badeni, közelebből nem meghatározható: 2344, 2635. gödrök.

– bolerázi fázis, pontosabban nem meghatározható: 2614, 2668. gödrök.

– késői bolerázi fázis (badeni II. A.): 203, 1823, 1992, 2480. gödrök.

– boleráz-badeni átmeneti (badeni II.): 1832, 2236. gödrök.

– badeni klasszikus, közelebből nem meghatározható: 744, 1617, 1915. gödrök.

– idősebb klasszikus baden (badeni II. B.): 426, 981, 1489, 1612, 1649. gödrök.

– idősebb klasszikus – fiatalabb klasszikus badeni átmenet (II. B – III.): 1106, 2116, 2058. gödrök.

– fiatalabb klasszikus badeni, badeni III.: 1085. gödör.

– nem került elő értékelhető lelet: 411, 442, 962, 1236, 1277, 1657, 1896. gödrök.

A badeni kultúra temetkezéseit Nevizánsky G. foglalta össze,⁹ tanulmányában a telepen előkerült temetkezéseket is vizsgálta.¹⁰ Adatait alapul véve és továbbiakkal kiegészítve az alábbi listát adhatjuk az ismert, badeni településeken belül feltárt emberi vázakról:

– Hostivice (Cs): a tölcséres szájú edények népének Baalberg fázisa, település, emberi és állati vázakat tartalmazó gödrök, a 6. gödörben egy bolerázi jellegű kerámiatöredékekkel.¹¹

– Bajcs/Bajč-Valkanovo (Sl): kemence alján bal oldalra zsugorított nő, É–D-i tájolású, lábai alatt gyerek zsugorított váza, ellentétes helyzetben (D–É-i), a nő medencéje alatt levél alakú hegy.

– Zsitvabesenyő/Bešeňov (Sl): az 1. sír a telepen belül vagy annak szélén levő sír, Ěervený Hrádok horizont, korsó melléklettel.

– Vörösvár/Červený Hrádok (Sl) 6/70: enyhén zsugorított ifjú, melléklete nincs, Nevidzany horizont.

– Helemba/Chl'aba-II (Sl): két hiányos váz került elő. A jelzetű sír: DDK–ĚĚNy, B-jelzetű sír: DDK–ĚĚNy-i tájolású. Az A sír végtagjai és koponyája hiányzik, a B sírből felső és részben alsó végtagok hiányoznak, a koponya a combcsontoknál feküdt, állkapocs nélkül. A vázak alatt fölfelé fordított edényeket találtak, köztük egy fazekat, amelybe kétosztatú tál volt belehelyezve, települési gödörben.

– Hull/Hul (Sl): Ny–K-i irányú nyújtott váz, amfora formájú edénnyel, Červený Hrádok horizont.

- Nyitra-Egerszeg/Jelšovce (SI): felnőtt férfi zsugorított, ÉK–DNy-i irányú váza, jobbra tőle nagy tárolóedény, alatta pedig egy másik.¹²
- Kéménd/Kamenín (SI): 103. objektumban 7–8 éves gyerek és egy 30–40 éves nő váza zsugorítva, férfi lábcsontjaival, edénytöredékekkel, korsótöredékekkel.
- Komját/Komjatice (SI): 1977-ben települési gödrökben 6–7 eltemetett egyén került feltárássra.
- Nyitra/Nitra (SI): ovális gödörben zsugorított gyerekváz, medencéjén önálló, újabb koponya, mögötte malac-csontváz, a csontváz alatt badeni cserép.
- Kisvárad/Nitriansky Hrádok (SI): 22, 23, 25, 50, 533 gödrökből emberi vázak.
- Kis-Sáró/Sarovce-I (SI): 44–45. települési gödörben: zsugorított, K felé fordított, tárolóedény töredékeivel borított sír, mellette kutyaváz. Egy másik gödörben gyerekváz, fölhúzott térdben szétterpesztett lábbal, koponyájánál csészével.
- Kis-Sáró/Sarovce-III (SI): 20/55 gödörből férfi zsugorított váza, ÉNy–DK-i, hátán feküdt, két rézgyűrű volt alatta, és további cseréptöredékek, agyagvakolat, kvarc penge-lamella és faszéntörmelék. További hármas sírcsoport került feltárássra sekély gödrökben a 3/1954, 5/1954 területen „in situ”, és további bolygatott, melléklet nélküli temetkezés.
- Bodrogszerdahely/Streda nad Bodrogom (SI): az 5. férfisír, hiányos, másodlagosan eltemetett, cserepekkel és csontár melléklettel, K–Ny-i tájolású.
- Szölgyén/Svodín (SI) – több temetkezés is előkerült, köztük gyerek- és felnőtt-vázak, közös állati és emberi sírok is, a sírok a telep széle felé koncentráálódtak, a Nevidzany és unyi fázisból.
- Andocs-Nagyboldizs (Hu): 3 zsugorított temetkezés a telepről, szegényes mellékletekkel.¹³
- Balatonboglár (Hu): leletmentés során került elő egy mély gödörben tömegsír, köztük részleges és ép vázak is, összesen 12 egyed, egy váz talán irányított, a többi bedobott, mellékletekkel.
- Balatonszemes-Szemesi berek (Hu): a telepen belül egy gödörben legalább öt egyén maradványait tárták fel. A sekély, kerek gödörben a vázak felett egy részen erősen átégett agyagréteg húzódott, a gödör betöltése fölötti földön raktak tüzet, ezért a gödör anyaga (köztük az emberi vázak is) erősen át voltak égve.¹⁴
- Balatonlelle-Országúti dűlő (Hu): a badeni kultúra településén négy temetkezést tártak fel: csontvázas, zsugorított vázak, szokatlan, rendellenes helyzetben, melléklet nélkül. A vermekben állatcsont-darabok voltak mellettük.¹⁵
- Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő (Hu): 3 zsugorított váz került feltárássra a telepen belül, annak szélén? és egy köztélé a szomszédságukból. A rövid régészeti jelentés szerint két emberi sír volt, zsugorított vázakkal, egy férfi, és egy nő valamint gyermeke, özkoponyával és edénytöredékekkel. Zoffmann Zs. antropológia jelentésében egy nő medencéjén belül magzat, és egy férfiváz szerepel. Az emberi és közelükben fekvő állati temetkezéseket az idősebb klasszikus badeni fiatalabb fázisára (Nevidzany-Viss) datálják.¹⁶
- Budapest-Békásmegyer (Hu): 1932-ben 1 hamvasztásos sír és egy vázas sír, valamint 8 gödör került feltárássra, a sírok a telep DK-i szélén helyezkedtek el.
- Hódmezővásárhely-Bodzáspart (Hu): telepbe ásva, Balog S. telkén került elő az 1b jelzetű sír: bal oldalán fekvő, Ny–K-i tájolású, melléklet nélküli. A 2b sír: K–Ny-i tájolású gyerek váza, jobb oldalán fekszik? 5 zsugorított váz került feltárássra cserepekkel és csontokkal egy gödör alján Banga telkén. Pap-Wagner telkén a 2. számú sír: jobb oldalára fektetett, D–É-i tájolású gyerekváz 6 perem nélküli edénnyel.
- Kaposújlak (Hu): a 29. lelőhelyen leletmentés során a badeni kultúra nagy kiterjedésű telepén emberi és állati vázak kerültek elő, köztük a telep keleti részén egy olyan rituális gödör, ahol 9 egyént temettek el.¹⁷
- Orosháza-Bónum (Hu): kerámiával és marhavázzal együtt egy bolygatott sírt, valamint egy másik zsugorított vázat említenek.
- Palotabozsok (Hu): 1949-es feltáráson, telepen belül, 1A-E jelzetű sír: öt egyén, tíz edény, további cserepek, horzsakő, fenőkő, kalapácsbalta került elő. A 3B települési gödör: kettős sír, mindkét egyént bedobták. Egy nagyobb sírmező részét képezte a többi sír (össz.: 8 vázas sírt tártak fel).
- Pécs-Hőerőmű (Hu): csak kevés, szórvány jellegű embercsont néhány gödörben.¹⁸
- Petőháza (Hu): telep és vázas sírok kerültek elő, egy sírban két kerámiamelléklet is előfordult.)
- Pilismarót-Szobi rév (Hu): 2 egyén váza.¹⁹ Egy gödörrendszerben 5 egymásra dobált gyerek csontváza.²⁰ Korek J. 11 vázat említ a lelőhelyről.²¹
- Sármellék-Égenföld (Hu): többes temetkezés.²²
- Solt mellett, autót út építés során, településen több emberi és állati vázas temetkezést tártak fel, gödrökben.²³
- Szigetszentmárton (Hu): 2. és 3. sír: települési gödörben a 2. gyerek koponyáján nagy edény cserepei, alatta 3. egyén, és még egy edény, kettős sír melléklettel.
- Gombos/Bogojeva (S): 4 sír került elő a telepen, egyik marhavázzal, egy kettős sír benne két felnőttel, É–D-i tájolásúak.
- Grub an der March (AU): két urnasír és a bolerázi csoport településobjektumai. Az 1. sír az ossarni, a 2. a bolerázi fázisba sorolható.²⁴
- Gusen-Berglitzl (AU): településobjektumok között 1968-ban embercsontok, és két különálló koponyate-metkezés került feltárássra.²⁵
- Lichtenwörth (AU): 1933-ban kövekkel körülvett gödörben 8 csontvázhhoz tartozó részeket találtak, a csontvázas nyaka körül réz nyakperek, illetve 5 patintott nyílhegy, két csiszolt kőbalta, edénytöredékek, valamint a gödör alján egy nagy kő volt. Településobjektumok is ismertek a közelben.²⁶
- Leobersdorf (AU): Az 1. sírban egy bal oldalára zsugorított vázat tártak fel, amelynek réz nyakperece, állatfogakból álló nyaklánc és patintott nyílhegye volt mellékletként, lábainál pedig 5 gyerekkoponya feküdt.²⁷
- Ossarn (AU): 16. gödörből embercsont-töredékek, több egyénhez tartoznak.²⁸

– Zillingtal (AU): a bolezési fázisba sorolható településen az 1. gödörben trepanált koponyatöredék, kova, kerámiatöredékek, salak és állatcsontok kerültek elő.²⁹

– *A fenti listát elemezve az alábbi eredményre juthatunk:*

a/ csontvázas, gondosan zsugorított sír került elő mellékletekkel: Šarovce-I.–III, Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Jelšovce, Balatonlelle-Országúti dűlő településeken.

b/ bedobott vázak kerültek elő: Palotabozsokon, településen.

c/ vázrészecskék: Chl'aba-II, Streda nad Bodrogom, Nitriánsky Hrádok, Kamenín 103/78: két férfi és egy 3. femurja és tibiája,³⁰ Gusen-Berglitzl, Ossarn, Pécs-Hőerőmű településeken.

d/ mellékletes temetkezések: Šarovce-I., III 20/55 gödör, Bodzáspart 5. sír, Jelšovce településeken.

e/ gyerekvázak: Červený Hrádok, Nitriánsky Hrádok 53. gödör, Szigetszentmárton, Svodín, Šarovce I. településeken.

f/ tömegtemetkezések, emberi áldozatok: Nitriánsky Hrádok, Balatonszemes-Szemesi berek településeken, Balatonboglár, Lichtenwörth, Leobersdorf (önálló temetkezés?, településen belüli?, temető része?)

g/ önálló koponyák: Nitra-Priemyslova utca: neolitik temetkezések között egy ovális gödörben egy É–D-i tájolású gyermekváz (11. sír), a medence táján egy önálló koponyával. A gyerek háta mögött egy disznó váza feküdt. Leobersdorf: egy zsugorított, mellékletekkel ellátott váz öt koponyával (telepen?).

A badeni kultúrán belül a szabályos temetőkben is előfordultak részleges temetkezések, bizonyossággal a legtöbb esetben koponya-temetkezésekről beszélhetünk (pl. Szentés-Nagyhegy: 2. gödörben 4 koponya magában, egy másik sírgödörben 1 koponya,³¹ Budakalász, 4 koponya egy temetkezésből és a 78. sírban egy váz és egy koponya³²).

– *Településen belül feltárt, állati és emberi vázakat együttesen tartalmazó gödrök:*

– emberváz szarvasmarhavázzal: Bogojevo 2. sír,³³ Orosháza-Bónum,³⁴ Pécs,³⁵ Svodín³⁶.

– emberváz kutyavázzal: Šarovce-I.,³⁷ Nitriánsky Hrádok-Zámeček mindkét aknasírban, az 1952-esben 5 egyed koponyájával,³⁸ Balatonlelle-Országúti dűlő³⁹.

– emberváz disznóvázzal: Nitriánsky Hrádok-Zámeček,⁴⁰ Nitra ovális gödörben zsugorított gyerekváz, medencéjén önálló, újabb koponya, mögötte malaccsontváz, a csontváz alatt baden cserép⁴¹.

Emberi és állati közös temetkezések szabályos temetőkben is előfordulnak, az eddigi ismert esetekben mindig szarvasmarhával (ld. pl. Budakalász 3. sír,⁴² Alsónémedi 3., 28. sír⁴³).

A badeni kultúra temetkezéseit összegyűjtő munkájában Nevizánsky G. 52 lelőhelyet tüntetett fel,⁴⁴ ezek közül 24 településen találtak azon belül embervázat. Bondár M. újabb, a badeni kultúra kutatási helyzetét összefoglaló munkájában további 18 lelőhelyet említ,

ahol emberi temetkezéseket tártak fel,⁴⁵ melyek közül Esztergom-Szentkirályi tározó tó,⁴⁶ és Moha-Homokbánya⁴⁷ lelőhelyeken kerültek elő telepen belül eltemetettek. További új leletek ismertek az M7 autópálya feltárásokból Balatonszemes, Balatonlelle, Balatonőszöd lelőhelyekről, a 61-es út leletmentése során Kaposújlaokról, és Solt mellől, szintén útépítés során előkerült településrészletekről.

A badeni kultúra magyarországi lelőhelyeinek csak mintegy 5%-a a temető.⁴⁸ E lelőhelyeken különböző temetkezési rítusok (hamvasztásos és/vagy csontvázas), és változatos temetkezési módok figyelhetők meg, mind a szó szoros értelmében vett „szabályos temetők” sírjai, mind pedig a településeken belül feltárással került ún. „teleptemetkezések” esetében. A szabályos temetőkben feltárt sírok egészen más elbírálás alá esnek, mint a településen belül előkerültek. Ebben a tanulmányban csak a településen belül feltárt sírok értékelésére szorítkozunk.

Kapcsolatot jelenthet a két eszmeileg és a térben is jól elhatárolódó egység között az a megfigyelés, amely szerint a temetőket a települések szélén, vagy elhagyott részein létesítik.⁴⁹ Ez azonban – úgy tűnik – mégsem szabályszerű jelenség, hiszen pl. Budakalász esetében nem ismerünk a közvetlen közelben települést, továbbá vannak olyan települések, ahol viszont nem kerültek elő temetkezések (talán, mert nem teljesen feltártak?).

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy léteznek a badeni kultúrának olyan temetői is, ahol mindössze öt sírt tártak fel: bár 40 ezer négyszektméternyi területet kutattak át, mégsem találtak sem további sírokat, sem pedig összefüggő, hozzá tartozó egyéb (telep-) jelenségeket.⁵⁰ A szórványos jellegűen, véletlenszerűen napvilágra bukkant temetkezések esetében lehetetlen egyértelműen eldönteni, hogy telepen vagy telep szélén, esetleg önálló, teleptől független temetőrészletként kerültek-e elő.⁵¹

Egyetlen hiteles adatot elemezhetünk, amely a település és a hozzá tartozó temető viszonyáról meggyőzően árulkodik: ez pedig az M7 autópálya-leletmentő ásatáson feltárt Balatonlelle – Felső-Gamász és – Országúti dűlő lelőhelye.⁵² Sajnos nem lehet tudni, hogy a balatonlellei lelőhelyen feltártak mennyiben vetíthetők ki a kultúra egészére, ismerve a kultúra eddigi tapasztalt változatosságát a halottkultusz terén.

Az a megfigyelés, hogy a sírok a telepek szélén, elhagyott részein találhatók – ha valóban támaszkodni lehetne rá – nagyon fontos adalékokat jelentene számunkra: azt, hogy a település élete térben is folyamatosan terjed, és a régi, elhanyagolt-elhagyott részeket kifejezetten és következetesen temetkezésre használják. Ezek szerint a temető és a telep egymáshoz való viszonya mégsem lenne szétválasztható igazán karakteresen.

A badeni kultúrára szorítkozva a telep széléhez vagy elhagyott részletéhez kapcsolt temetkezések lehetősége az esetek többségében olyan lelőhelyekkel kapcsolatban merült fel, ahol a település egyáltalán nincs teljes terjedelmében feltárva, így a megfigyelés meglehe-

tősen szubjektívnek tűnik: valóban temetőről van-e szó, vagy a településen belül elszórt, többféle háttér-okokból létesített temetkezésekről?⁵³ A feltárt lelőhely-részletek nagysága alapján a legtöbb esetben meglehetősen elhamarkodott volt erről nyilatkozni.

Mint láttuk, alig néhány valós tényből indulhatunk ki. A badeni kultúrában egyszerre léteztek a teleptől preg-nánsan elhatárolható, adott esetekben talán annak közelében fekvő, önállóan előkerült temetők,⁵⁴ és folytódott a településen belüli temetés szokása is.

Miért van kétféle, alapvetően más eszmei háttértartalommal rendelkező szokás is a kultúrán belül? Miféle különbségeket és milyen azonosságokat tudunk kimutatni a két szokás között? Van-e hagyománya e kettősségnek a Kárpát-medencén belüli, badeni kultúrát megelőző korokban?⁵⁵

Elsőként vegyük sorra, milyen vélemények láttak eddig napvilágot a badeni kultúra településen belül előkerült emberi temetkezéseinek értékelésével kapcsolatban. Többféle vélekedést ismerünk, bár – hozzá kell tennünk – nem sok kutatót foglalkoztatott eddig ez a terület.

„A településeken a nemzetségi közösségeknek azokat a gazdaságilag nem teljes értékű tagjait ill. más idegen közösségekből származó egyéneket (foglyokat, elenségeket) temették el, akik az akkori társadalmi ranglétra alján helyezkedtek el.” – írja J. és E. Neustupný.⁵⁶ Az említett kategóriába tartozó sírok tömeges jellege a badeni kultúrában a nemzetségi társadalom erőteljesebb differenciálódására is utalhat – vélekedtek a szerzők.

A. Točík ezeket a temetkezéseket áldozatoknak vélte (főleg Nitriánsky Hrádok-Zámečkem kapcsolatban), amelyeknek a család, illetve a nemzetség védelmét kellett szolgálniuk, és amelyet kunyhók vagy kunyhó-csoportok lakói hajtottak végre a lakóház emelésekor.⁵⁷

G. Nevizánsky szerint a települési gödrök temetkezéseit minden esetben a kultusz és a rítusok különleges megnyilatkozásának kell tekinteni.⁵⁸

A lakóhelyen belül való eltemetés szokása már a középső paleolitikumtól kezdve kimutatható,⁵⁹ és különösen jellemző a korai neolitikum időszakában. A korai neolitikumban többször tártak fel leégett vagy leégetett házak omladékába, omladéka fölé temetett, a halott környezetében gazdag leletanyaggal előkerült emberi vázakat. Ezekben az esetekben felmerült, hogy a házba való temetés áldozati jellegű is lehet, illetve a ház a halott házaként funkcionált.⁶⁰

A középső neolitikumban a Kárpát-medencén belül a „teleptemetkezések” általánosak.⁶¹ Am máig vitatott – illetve az esetek többségében nem állnak rendelkezésünkre konkrét, egyértelmű régészeti bizonyítékok ennek eldöntéséhez – hogy a telepek azon része, ahol a sírok előkerülnek, milyen kronológiai viszonyban van a telep további kiterjedésével, és hogyan illeszkedik a telep belső kronológiájába. Előfordulhat – említés szintjén – a sírok és a település viszonyának elemzése.⁶² Mivel az esetek többségében a telepeket nem tártak fel teljesen, és általában nem hozzáférhető a feltárt teleprészlet teljes dokumentációja és leletanyagának közzélése sem,

amely tipológiailag világosan elválasztaná a leletek alapján a kronológiai, esetleg telep- és sírkerámia-formákon alapuló különbségeket, így ezek az utalásszerű adatok – bár nagyon fontosak – mégsem véglegesek.

A középső neolitikum időszakában sem kizárólagos szabályossággal különítik el a holtakat az élőkől (értsd: a temetőt a lakóhelytől). Az elhunyt egyedek többsége pl. a zselizi kultúra esetében a településen belül került temetésre, kivételes esetekben viszont a teleptől jól elhatárolható, önálló temetőt létesítettek.⁶³

A késői neolitikum időszakában a tiszai kultúra temetkezései a tellek területén belül, ismét azok nem használt vagy elhagyott részein találhatók.⁶⁴ A lengyeli kultúrában nagy sírszámú temetőket ismerünk a telepek mellett, azok közelében, de csak a kultúra elterjedésének keleti területein.⁶⁵ A korai és középső rézkori tiszapolgári és bodrogkeresztúri kultúráknak a telepektől elválasztható, önálló, nagyobb sírszámú temetőit ismerjük.⁶⁶

Az őskor időszakában tehát a késő rézkorral bezárólag a „szabályos” temetők mellett a telepeken található sírok is általánosak. Az ún. „teleptemetkezések” esetében a valódi temetkezések és a különféle szertartásoknak áldozatul esett halottak elkülönítése régészeti módszerekkel sokszor nagyon nehéz, vagy éppen lehetetlen feladatnak tűnik.⁶⁷

A Kárpát-medencén belüli, a badeni kultúrát megelőző időszakok és kultúrák temetkezési szokásainak sokfélesége figyelhető meg élesebb határokkal és nagyobb arányokban a badeni kultúrán belül is: a két nagyobb sírszámú temető (Budakalász és Alsónémedi) mellett egészen kis sírszámú temetők (pl. Balatonmagyaród, Fonyód-Bézsény), településeken belül eltemetett vagy bedobott tetemek, ill. olyan sírok léteznek, amelyek telephez való viszonya nem pontosan körvonalazható (a telep szélén/elhagyott részén elkülönülő temetőrészletként, vagy a telepen belüli sírokként, áldozatokként?).

A környező országokat tekintve jól körvonalazódik az a tendencia, hogy az állati és/vagy emberi vázakat, vázrészeket tartalmazó gödrök a korai eneolitikus településeken jelennek meg nagy számban, és még a bronzkor időszakában is gyakran előfordulnak. Csak a rézkorra korlátozva megfigyeléseinket emberi és állati vázakat együttesen tartalmazó gödröket említenek Hostivice-ről,⁶⁸ a Jordanow kultúrából,⁶⁹ Gehoten-ből,⁷⁰ Sangershausen-ből,⁷¹ Weisenfelsu-ból,⁷² Plotha-ból.⁷³

Elméletileg fel kell tételeznünk, hogy a halottakkal való bánásmód általánosságban véve a közösség által egyezményesen elfogadott bizonyos előírások, szabályok betartásával történt, – bár akadhatnak kivételes, egyedi esetek. Fel kell tételeznünk továbbá azt is, hogy a halotti szertartások egyértelmű összefüggésben vannak a közösség által vallott világkép, hitvilág, vallási rendszer egy részével, így egyetlen temetkezési módszer és alkalom is egy egész közösség érzésvilágát tükrözi vissza.

Az őskultusz gyakorlatilag azonosítható a halottkultusszal, illetve főbb vonalaikban fedik egymást. A halottkultusz alapja nem a lélekben való hit, hanem az

„iszonyatossá válás”-érzése, amely a halott iránt érzett undor és a halállal szemben érzett halálfélelem élményeiből tevődik össze. Tulajdonképpen a halottal szemben érzett respektus és a halottkultusz nem tekinthető vallásnak, inkább: társadalmi intézmények.⁷⁴ Az ősök kultusza abban különbözik az istenek, teremítő démonok, kultúrhéroszok kultuszától, hogy tiszteletüket kizárólag annak a ténynek köszönhetik, hogy meghaltak. Életükben semmiben sem különböztek embertársaiktól, de haláluk folytán olyan hatalomhoz jutottak, amely megengedi nekik, hogy az élők sorsát irányítsák, vagy legalábbis erre befolyást gyakoroljanak.⁷⁵

A halottkultusz során alkalmazott rítusok tanulmányozását régészetileg csak a lelőkörmények és a mellékletek elhelyezkedésének, a leletek tipológiai és formai elemzésének segítségével végezhetjük, egybevetve és összevetve a kultúráról vallott eddigi ismereteinkkel. A rítusok tanulmányozásának fontossága a hétköznapi élet leletein és jelenségein kívül egy a Balaton-őszödihez hasonló, feltűnően nagy számú és bonyolult rítusokat mutató településen rendkívül fontos lehet: csak ezek elemzésével kaphatunk a település egészére kiterjedő korrekt képet.

M. Wilson antropológus, a tanzániai nyakjuszák vallásának tanulmányozója, így ír a rítusokról: „A rituálék az értékeket azok legmélyebb szintjén tárják fel ... az emberek azt fejezik ki a rituálékban, ami a leginkább mozgatja őket, és mivel a kifejezés formája konvencionális és kötelező, ezért ilyenkor a csoportértékek tárnak fel. A rituálék tanulmányozásában látom a kulcsot az emberi társadalmak lényegi felépítésének megértéséhez.”⁷⁶ „A vallásos hiedelmek és gyakorlatok többet jelentenek a gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok „groteszk” tükröződésénél vagy kifejeződésénél; egyre inkább úgy tekintik őket, mint amelyek döntő szerepet játszhatnak annak megértésében, hogy az emberek hogyan éreznek, miként gondolkodnak ezekről a viszonyokról, illetve arról a természeti és társadalmi környezetről, amelyben ezek a viszonyok működnek.” – teszi hozzá V. Turner, a rituális folyamatok egyik leginkább elismert mai elemzője.⁷⁷

A fentiek szellemében megpróbáljuk a Balaton-őszöd-Temetői dűlőben feltárt emberi vázak előkerülési körülményeinek kiértékelését, és lehetséges rituális hátterük körültekintő vizsgálatát.

A Balaton-őszödnön feltárt 49 badeni temetkezés számra már egy temetőre is elegendő volna.⁷⁸ Kérdés, hogy vajon valamennyit a badeni kultúra népességébe sorolhatjuk-e, hiszen a telepen belül eltemetett emberek esetleg idegen népcsoportokhoz is tartozhattak (foglyok, ellenségek). Ennek ellentmondanak a vázak mellett található mellékletek, amelyek hagyományosan, tipológiai alapon a badeni kultúra különböző időszakaiba illeszthetők, és a település más részén hasonló kivételben számos további példányban megtalálhatók. Ezek a mellékletek a közösség valamilyen szintű gondoskodásának megnyilvánuló eredményei számunkra. További megerősítést jelent az antropológiai feldolgozás, amely szerint a településen talált temetkezések embertaniilag azonosak a temetőkből ismert temetkezésekkel.⁷⁹

Érdekes jelenség, hogy a balaton-őszödi település és a temetkezések egy része a bolerázi horizontba sorolható, amelyre a hamvasztásos temetkezés jellemző,⁸⁰ ennek ellenére a településen belül kizárólag csak csontvázas temetkezéseket találtunk, a telep életének bolerázi és klasszikus badeni szakaszából is.⁸¹

A Balaton-őszöd-Temetői dűlőben feltárt emberi vázakat helyzetüket és mellékleteiket tekintve fent elemeztük. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy kimutathatók köztük visszatérő momentumok, de különösebb szigorúságról nem tanúskodnak. Jellegük és előkerülési helyük, valamint a szakirodalom eddigi adatai és feltételezései alapján e temetkezések mögött valami furcsaságot keresünk: talán nem hétköznapi, a természet rendje folytán elhunyt személyt, esetleg a társadalmi struktúrán kívül, azon alul, vagy a fölött álló, netán a közösség bizalmát nem élvező belső vagy külső egyedet láthatunk.

Felhívjuk a figyelmet arra a tényre, hogy a 76 ezer m² ellenére a balaton-őszödi települést sem sikerült teljes egészében feltárni, hiszen a feltárási adatok szerint déli irányban még felbecsülhetetlen távolságban kiterjedt, míg a vízjárta terület keleti partján a terepbejárási és leletmentési adatokból egy a nyugati oldalon feltárt, ahhoz hasonló kiterjedésű települési részletet feltételezhetünk. Az előkerült temetkezések a településen belül mindenütt előfordultak: úgy annak szélén, mint a belső területeken. Az összesítő térképet vizsgálva azonban az szembetűnik, hogy néhol kisebb-nagyobb göcöket, sávokat alkotnak. Az ilyen területeken intenzívebben jelentkeztek más, a szakrális étellel kapcsolatba hozható jelenségek és tárgyak is az emberi temetkezéseken kívül. Esetleg rituális helyszínek lehetnek a kisebb, ezen jellegük alapján körülhatárolható részek? Az emberi vázak mellett található leletanyag segítségével megpróbáltam minél közelebből meghatározni a halál, illetve pontosabban az eltemetés időpontját a badeni kultúra ismert kerámiatipológiájára alapozva.⁸² Jelenlegi megfigyeléseink szerint azt mondhatjuk, hogy a település hosszan húzódik a vízpart közelében, északról dél felé. Két nagyobb településgöcöt különíthetünk el: az északi részen elsősorban a bolerázi, a déli részen elsősorban a badeni klasszikus fázis leletei találhatók. A két nagyobb részlet középen egy kiüresedő, objektumokkal ritkán fedett rész választja el egymástól. Már a településanyaggal kapcsolatban is vannak „keveredések”: azaz néhány bolerázi gödröt találunk a badeni klasszikus, illetve klasszikus badeni leletanyagot tartalmazó gödröt a bolerázi gödrök között. Ugyanezt figyelhetjük meg az emberi vázakat tartalmazó gödrök esetében is, ahol a leletanyag alapján a gödör besorolható volt valamely alfázisba a kultúrán belül. Az emberi vázat tartalmazó gödrök nagy része kronológiailag „helyén van” (azaz a bolerázi fázisra keltezhető mellékletű temetkezések a bolerázi településrészen, a klasszikus badeniek a klasszikus badeni településrészen), azonban néhány kivételt találhatunk közöttük: pl. a 2058. gödör – 56. temetkezés klasszikus badeni leletanyaggal a bolerázi teleprészlet kellős közepén; hasonlóan a 426. gödör a 19, 23, 67, 89. számú temetke-

zésekkel ugyanott; a 1823. gödör – 41. temetkezés pedig a bolerázi fázisba sorolt anyagával a klasszikus badeni települési részletben.

A 1036-os, több rétegben ép állati vázakat tartalmazó rituális gödör nyugati oldala mellett a 1036-os gödörrel egyszerre létesített sekély tűzhelyek és hamusgödörök esetében a 1036-os gödörhöz tartozó áldozati helyet kapcsolhatjuk, ahol a gödörbe helyezett juhok leölését és a szertartási részleteket végezték. Tágabb környezetéhez tartoznak a 744, 981, 1085, 1106, 1334, 1277, 1489 gödörökben feltárt emberi temetkezések, amelyek talán közvetlen kapcsolatba hozhatók az áldozati helyszínnel is közeli elhelyezkedésük miatt.

A feltárt településrész határvonalán helyezkednek el (északról haladva félkörívben az óramutató járásával ellentétes irányban): a 426 gödör 19, 23, 67, 89 vázakkal, 59, 56, 88, 68, 74, 79, 73, 66, 44. temetkezések; a vízparti sávban (északról délre, egyenes irányban): 4, 2, 26. emberi temetkezések. A határsávot nemcsak emberi, hanem állati vázakat tartalmazó rituális gödörök is kísérik. Feltételezhető, hogy áldozati gödörökkel jelölték ki a település egykori határait, egyfajta rontás elleni varázslatot művelve. Az is elképzelhető azonban, hogy a valamilyen szempontból kiválasztott személyek helykihasználási, egészségügyi stb.: tehát pusztán és kizárólag praktikus településrendezési célok miatt kerültek a településsáv peremére.

A településeken belül eltemetett egyedek nemét és életkorát vizsgálva azt találjuk, hogy köztük főleg gyermekek és nők találhatók nagy számban. Bánffy E. a településeken belüli gyerekvázakat áldozati felajánlásokként értelmezi.⁸³ Balatonöszödön öt rituális gödörben kerültek elő csak gyerekvázak, a 1915 és 1832 gödörök esetében 2–2 gyerek vázával, a 203 és 1612 gödörök esetében több rétegben, sokféle állati vázzal, a 2058 esetében az 56. sír állati koponyákkal együtt. A további gyerekvázak általában felnőtt kísérelővel együtt fordulnak elő. Sajnos a leletek rossz állaga nem tette lehetővé a felmerülő esetekben a vázak közötti esetleges rokonsági-vérségi kapcsolatok vizsgálatát.

Az antropológiai jelentés szerint a vázak között előfordulnak olyanok, amelyek patológiailag is kimutatható elváltozásokkal, betegségekkel rendelkeztek már életükben is. Életkoruk és nemük alapján dominálnak a temetkezések közt a gyermekek és a nők, de a robosztus, felnőtt férfi sem egyedi ritkaság (5 eset bizonyosan). Az arányokat elemezve azonban Balatonöszödön is érvényesült az a feltételezés, hogy a telepen belül előszeretettel temetik a nőket és a gyermekeket.⁸⁴ A 27. férfiváz esetében a fogain látható elváltozásokat (erős kopás) az antropológus munkavégzéssel hozta kapcsolatba (pl. fonás-szövés?), a 42 és 79. női vázak esetében ugyanezt feltételezi a feltűnően erős karok alapján.

A feltárt egyedeken általában nem látszanak markáns külsérelmi nyomok, amelyek alátámasztanák erőszakos halálukat (áldozatok). Ennek ellenére a bántalmazás, emberölés, esetleg az emberhús-evés lehetősége nem kizárt, különösen azon temetkezések esetében, ahol in situ bontás közben a nyakcsigolyák hiányát

észleletük többször is. Az antropológiai jelentés egyedül a 41. férfivázon talált olyan sérüléseket (vágás és ütés a koponyán), amely talán harccal, talán balesettel hozható összefüggésbe.

Elképzelhető-e, hogy a telepen belül eltemetett egyének azért nem kaptak „méltó temetést”, mert testi illetve szervi elváltozásaik miatt nem voltak a társadalom teljes, esetleg más megfogalmazásban elfogadott, hétköznapi tagjai? Babonás hiedelmek, természetfölötti erők, vagy az éppen ettől való félelmek fűződtek esetleg hozzájuk, amely hiedelmek elősegítették, hogy a nem feltűnő kinézetű egyedeknél hamarabb váljanak belőlük áldozati felajánlások? Valóban rangosabb társadalmi személynek számított-e az a személy, amelyet szabályos temetőben hantoltak el? A szabályos temetők sírjait (elsősorban a mellékletek alapján) elemezve az ott eltemetettek helyzete is társadalmilag igen változó volt, a nincstelenről a nemzetségfőig többféle gazdaságú és társadalmi státusú egyén kimutatható. Netán a telepen való eltemetés éppen rangosabb helyet kapott a túlvilági hiedelmek között, mint a temetőben elhantoltak? Hiszen a kedves vagy nagy hatalmú halott így valamiféleképpen mégis szorosabb kötelékben maradt egykori közösségével.

A sokszínű és változatos halottkultusz számunkra is megnyilvánuló momentumai azok a töredékes koponyák (71, 22?, 36?, 65?), leginkább csak koponyarészek (34, 68, 88), amelyek a település gödreiből kerültek elő.⁸⁵ Egyértelműen bizonyítják, hogy a testek egy részét a halál után különféle eljárásoknak vetették alá, amelyek egy része kifejezetten a koponyához kapcsolódott. A néhány koponyacsont alapján még elhamarkodott lenne meggyőzően koponyakultuszról beszélni: ez a jelenség Balatonöszödön korántsem folyhatott oly mértékben, mint pl. Jeriko-ban.⁸⁶ A leletek ily módon való előkerülése azonban a szokás tényét bizonyítja, mely szokás egyébként Európa nagy területén még a késő vaskor időszakában is továbbél: a kelták vallási életének egyik fő-alkotóelemeként.⁸⁷

A településeken belül előkerült, illetve a magányosan feltárt tömeges temetkezésekkel kapcsolatban a magyarázatok között sűrűn előfordulnak a járványokra, betegségekre vonatkozó feltételezések, utalva több ember közel egyidejű halálára és eltemetésére.⁸⁸ A járvány lehetőségét azért nem tartom valószínűnek Balatonöszöd esetében, mert az általunk feltárt badeni tömeges temetkezések a kultúrán belül több alfázisba sorolhatók be, nem egyszerre, hanem egy hosszú életű és valószínűleg népes település élete során keletkeztek folyamatosan, szinkronban a telep életével. A tömegtemetkezések nagy részénél – így pl. Nitriánsky-Hrádok-Zámeček mindkét aknasírjában, Balatonbogláron, Balatonszemesen – egyértelmű jeleket találunk, amelyek a temetkezések rituális voltára utalnak (pozicionálás, melléklet-adás és elhelyezés, pörkölés). A. Točík az antropofágiát is említi velük kapcsolatban. Véleménye szerint Nitriánsky-Hrádok olyan erődtített település, ahol központi (törzsi?) kultikus szertartások zajlottak.⁸⁹

Természetesen a jelenségek feltételezett rituális jellege nem mond kizárólagosan és egyértelműen ellene annak, hogy az egyedek járványban, ismeretlen betegségben pusztultak volna el (hiszen áldozatként nyugodtan választhattak beteg, furcsa viselkedésű, kinézetű stb. embert is). Ez az ismeretlen, félelmetes faktor még növelhette is a babonás félelmet és rettegést, ami különösen maga után vonta az elhunytak személyének és eltemetésének a hétköznapinál erősebben szertartásos jellegét.

A halál félelmetességéhez, misztériumához erősen hozzájárulhatott a vele kapcsolatos tudatlanság ténye: anatómiailag nem ismerték az okát, és sokszor a halál beálltát sem tudták egyértelműen megállapítani.⁹⁰ Azok az emberi temetkezések, amelyek Balatonőszödön több rétegben, állati vázakkal együtt kerültek elő (203, 426, 1612, 2614, 1657, 1896) egészen biztos, hogy valóban rituális áldozatok voltak.⁹¹ Ugyancsak ebbe a kategóriába sorolhatjuk azokat az eseteket, amelyeknél furcsa kísérő körülményeket (pörkölődést, hamus réteget – 1106, a gödör mellett cölöplyukat vagy kisebb hamus betöltésű gödört – 1489, 1097) tártunk fel. Hasonlóan gyanúsak tűnnek azok a temetkezések, ahol „in situ” feltárás közben hiányoztak a váz nyakcsigolyái (27, 35, 53), avagy egyéb részei.

Sajnos a tömeges temetkezések léte és a halott mellett található leletek még nem meggyőző, bár nem is kizáró okok a jelenség rituális volta mellett, hasonlóan azokhoz a vázakhoz, amelyek magukban, melléklet nélkül kerültek elő. Így pl. a 41. és 53., kerámiapakolással fedett temetkezések esetében a halottól való félelem és a rituális cselekvés momentuma egyenlő eséllyel merülhet fel.

Az olyan gödrökben, ahol csak emberváz vagy embervázak kerültek elő mellékletek és furcsa kísérőjelenségek nélkül, másféle okokra is gondolhatunk. Leginkább egyfajta társadalmi büntetésmód megnyilvánulása merülhet fel, amely azonban gyakran összekapcsolódhatott szakrális áldozatként való bemutatással, mert így „két legyet ütöttek egy csapásra”. A keltákról egykori – korántsem szavahiható! – kommentárok említik, hogy előszeretettel áldoztak fel az isteneknek olyan embereket, akiket lopáson értek, mert azok az istenek szemében kedvesebbek voltak.⁹²

Bizonyos esetekben még a hagyományos temetkezések során megfigyelt momentumok is visszatérhetnek a településen belül elföldelt egyedeknél. Ezek megnyilvánulhatnak különböző jelenségekben (cölöplyuk a sír mellett, többes temetkezés, koponyatemetés, stb.), illetve bizonyos kísérő lelettipusokban. A többbrétegű 1612-es gödörben előkerült bedobott fiú teste mellett egy majdnem ép állapotú függeszthető, alagútfüles, szalagfüllel ellátott korsó és egy talpas kehely töredékei is napvilágra kerültek. Mindkét edénytípus különleges díszedénynek tartható, és előfordul sírmellékletként: függeszthető edény például Köveskálból⁹³ és Bogátpusztáról⁹⁴ ismert. Mindkettő szórványleletként került múzeumi gyűjteménybe, de elfogadottan sírmellékleteknek tartják őket.⁹⁵ A 1612-es edénye azonban nem ez a típus, hasonló változatát más díszítéssel és arányokkal Sopron-Burgstallról,⁹⁶ Budapest-Zuglótól

Egressy útról⁹⁷ ismerjük. Talpas kehely is ismert, több temetkezés mellékleteként, így pl. Tihany-Újlakról,⁹⁸ és a szikrai⁹⁹ sírokból. Ugyancsak szokásosnak mondható a mellékletek között a kétosztatú tál és az okkerrög előfordulása, esetünkben mindkettőt az 56., okkerrögöt a 73. temetkezés mellől ismerjük. Kétosztatú tálak ismertek Alsónémedi 3B és 28, Budakalász 148. sírjából, Budapest Andor utcai temetkezéséből, Szigetszentmárton 1. sírből, Szobról és Centerből. Chl'abán telep-temetkezés mellett került elő.¹⁰⁰

Meggyőződésem, hogy a telepeken belül feltárt emberi tetemek összességét nem lehet és nem szabad egyöntetűen rituális jelenséggé értelmezni. Valószínű, hogy pontosabban és körültekintőbben járunk el, ha minden egyes esetet külön elbírálás alatt, részletesen kiilemzünk. Ha a körülmények (több emberváz együtt, állati vázakkal, különleges leletekkel, egyáltalán komolyabb melléklettel együtt, a temetkezésben megfigyelt szokatlanság, pl. égetés, pörkölés jelensége, a gödörhöz kapcsolódó környezet, egyéb jelenségek furcsasága) a rituális jelleg mellett szólnak, akkor feltételezhetjük a tetem eltemetésének rituális okát. A pontos körülmények azonban tovább árnyalhatják az áldozat jellegének körvonalazását. A hamus rétegű, megpörkölődött csontok esetében például egyáltalán nem szabad égőáldozatra gondolni, az embercsontok ugyanis csak közvetett úton kerülhettek kapcsolatba a tűzzel, nem pedig tűzön égették el őket. Ha azonban a váz önmagában, bedobva, esetleg akár zsugorítva kerül elő, mellékletek és különleges kísérőjelenségek nélkül, nem biztos, hogy rituális jelenséggel állunk szemben. Mint ahogy későbbi korokban (szarmata, Árpád-kor, középkor) is előfordulnak elvéve a településen belül gödörbe temetett egyének,¹⁰¹ és ezeket fektetésük, csonkításuk, egyéb testi hibáik miatt általában a közösségből kivetett emberekkel azonosítanak, úgy ez az őskor vizsgált időszakában is előfordulhatott. Itt inkább a halottól való félelem (mely már életében is a közösség életében jelen volt), és a tiszteletlenség jellege emelhető ki, mint a szakralitás eleme.

Mindenképpen szem előtt tartandó kiindulási alap az, hogy a „teleptemetkezések” esetében ne kiragadott jelenségeket és elemeket, hanem az összes előfordult temetkezést, és a településszerkezetet, valamint az előkerült leletanyagot is együttesen értékeljük.

Sajnos, a Balatonőszöd-Temetői dűlőben feltárt számos temetkezés és megfigyelés ellenére is a régészeti értékelés során csupán találgatásokba bocsátkozhatunk. Ennek ellenére bizonyos eseteknél egyértelműen a rituális áldozati jelleg, másoknál viszont inkább a tiszteletlenség, félelem, megvetés kifejeződését vélem erősebbnek. A találgatások beigazolásához vagy végleges elvetéséhez a szakirodalmi „fantom adatok” végleges elvetésére, a korszak lelőhelyeinek további, minél pontosabb és nagyobb számú megfigyelésére, teljesen feltárt települések belső szerkezetének és kronológiájának kiértékelésére, és a feltárt temetők leletanyagának közreadására lenne szükségünk. És további, nem kevés szerencsére, mind a leletek és lelőhelyek előkerülésének, mind értékelésüknek szempontjából.¹⁰²

- ¹ Az ásatás vezetője Belényesy Károly, Sófalvi András és Horváth Tünde voltak.
- ² Oross 2001
- ³ A kifejezést használja pl. Gaál 2001 is.
- ⁴ Banner 1956, 124, 126.
- ⁵ Vlček 1953, 734.
- ⁶ Bondár et al. 2003, 94. A temetkezések fölött erősen átégett agyagréteg volt, e fölött gyújthattak tüzet.
- ⁷ Willvonseder 1937
- ⁸ A hamvasztásos sír mellett a sírgödör É-i részén cölöplyuk. Nevizánsky 1985, 369. A feldolgozás során Nevizánsky 1985-öt használtam alappublikációként. Az abban szereplő lelőhelyeket és adatokat onnan vettem át, és csak az újabb, vagy az ott nem szereplő adatok és lelőhelyek esetében hivatkozom az eredeti publikációkra.
- ⁹ Nevizánsky 1985
- ¹⁰ Nevizánsky 1985, 260–262.
- ¹¹ Pleinerová 2002, 12.
- ¹² Kličová 2001, obr. 5.
- ¹³ Draveczy RF 1962, 1. Útépítés során urnasírt tártak fel, mely valószínűleg nagy kiterjedésű temető szélén helyezkedik el, attól DNY-ra pedig a valószínűleg a temetőhöz tartozó telep húzódik. Korek 1983, 111.
- ¹⁴ Bondár et al. 2003
- ¹⁵ Sófalvi et al. 2003
- ¹⁶ Banner 1956, 68–71; Endrödi 1983, 1988, 1995, 311–313; Zoffmann 1987–1988.
- ¹⁷ Somogyi 2002, 45.
- ¹⁸ Zoffmann 1998
- ¹⁹ Kemenczei 1980, 240.
- ²⁰ Bondár 2002, 15.
- ²¹ Korek 1983, 112.
- ²² Fotója: MRE 2003, A rézkori hitvilág c. alfejezetben, 132–137, 29. kép.
- ²³ Az ásatás vezetőjének, Somogyvári Ágnesnek szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.
- ²⁴ Hahnel 1992, 83.
- ²⁵ Kloiber 1966, FÖ 9, 117.
- ²⁶ Willvonseder 1937, 18, 23; Mayer 1991, 34–35.; Hahnel 1992, 86. Ezeknek az egyedülállóan előkerülő síroknak – melyek általában többes vagy tömeges, gazdag mellékletekkel ellátott temetkezéseknek, mint pl. Franzhausen I. bronzkori temető 206. objektum, Franzhausen II. bronzkori temető 55. objektum, 1390. objektum, 253. objektum, Reichersdorf 6. objektum, Sitzenberg, Wolfersdorf – Mayer 1991 – nem ismerjük a településekkel való összefüggéseit. A sírok nagy területen belül egyedülállóan kerültek elő. A két példát – Leobersdorf és Lichtenwörth – egyedi sajátosságaik miatt emeltem ki.
- ²⁷ Willvonseder 1937, 15–28.; Mayer 1991, 33–34.
- ²⁸ Bayer 1928, 60.; Hahnel 1992, 86.
- ²⁹ Kaus FÖ 23 (1984) 225.
- ³⁰ Jakab 1980, 117.
- ³¹ Banner 1956, 90.
- ³² Soproni 1956, 122.
- ³³ Cziráky, 1899, 62–64.
- ³⁴ Olasz 1961, 285.
- ³⁵ ÉNy–DK-i tájolású gyerekváz jobb oldalán marhával, Kiss 1964, 9–10.
- ³⁶ Němejcová-Pavúková 1975, 67.
- ³⁷ Novotný 1958, 44–45.
- ³⁸ Ambros 1955, 109.
- ³⁹ Sófalvi et al. 2003
- ⁴⁰ Točík 1981, 25; a disznót fektették, az emberváz hiányos.
- ⁴¹ Němejcová-Pavúková 1970, 194.
- ⁴² Soproni 1956, 113.
- ⁴³ Korek 1951, 37–40.; Bökönyi 1951, 72–79.
- ⁴⁴ Nevizánsky 1985, Abb.1.
- ⁴⁵ Bondár 2002
- ⁴⁶ Kövecses-Varga RF 42, 1991, 11: 340 gödröt tárt fel, köztük az egyik gödörben egy emberi koponya, hét másikban zsugorított vagy bedobott emberi vázak kerültek feltárássra.
- ⁴⁷ Jungbert RF 42, 1991, 20: kilenc gödröt és egy emberi temetkezést leletmentett.
- ⁴⁸ Ld. Bondár 2002, 13.
- ⁴⁹ Ez utóbbi Šarocve-III esetében valóban igazoltnak tűnik.
- ⁵⁰ Balatonmagyaród, Bondár 1987.
- ⁵¹ Pl. Balatonboglár, Honti 1981.
- ⁵² Sófalvi et al. 2003. Szeretném megköszönni az ásató Sófalvi Andrásnak, hogy a még meg nem jelent publikációját saját értékelésemhez felhasználhattam. Adataira azonban megjelenése előtt etikai okokból nem hivatkozom.
- ⁵³ Pl. Bešeňov, Budapest-Káposztásmegyer, Budapest-Béka-megyer, Andocs-Nagyboldizsfa esetében.
- ⁵⁴ Pl. Pilismarót-Basaharc, Alsónémedi, Budakalász, Fonyód, Ózd-Center alja, Méhi/Včelínce, Szentsimon, Balatonlelle-Felsőgamász-Országúti dűlő.
- ⁵⁵ Fontos tényező ennek megítélésében, hogy a temetők és temetkezések hiánya illetve erős számbeli visszaesése a Dunántúl területén a Balaton-Lasinja kultúráról, az Alföldön pedig a hunyadihalmi kultúráról kezdve megfigyelhető. A fent említett, és az azt követő Ludanice, Furchenstich és protoboleráz időszakhoz alig néhány temetkezést tudunk kapcsolni, temetőt pedig hazánk területén egyáltalán nem. Az első nagyobb temetők a bolerázi fázistól jelennek meg (pl. Pilismarót-Basaharc, Fonyód-Bézsénypuszta, stb.).
- ⁵⁶ Neustupný – Neustupný 1960, 131.
- ⁵⁷ Točík 1979, 82.
- ⁵⁸ Nevizánsky 1985, 361.
- ⁵⁹ A moustieri temetkezések összefoglalása Jóri 1970, 102–107. A temetkezések némelyikénél állatsont-mellékletek is előfordulnak, pl.: Mugharet-Shkhal, Palesztína, 45 év körüli férfi mellén vaddisznóállkapocs; Tesik-Tas, Üzbegisztán, 8–9 éves gyerek, körülötte 5 pár kecskeszarv a földbe tűzve.
- ⁶⁰ Starčevo kultúra: Zlatara, Vinča-Z gödör, Bajč, Obre I., Lepenski Vir, Vlasac, Padina, Protoszklo korú: Kephavrovryso, Ayios Petros, Prodomos I. A Közel-Keleten már a prekeramikus időszakból: Khirókita, Jericho, Nahal Oren,

- Eynan, majd Çatal Hüyük. Hazánkban a Körös kultúrából: Szolnok-Szanda-Tenyősziget, Szajol-Felsőfölk. Vannak köztük olyan esetek, ahol a házat tovább nem használták a temetkezés után, a halott a padlón vagy a padlót borító omladékon feküdt, pl. Szolnok-Szanda, Szajol; Zlatarén speciális házat készítettek a halottnak, ún. dromost, hasonlóan Vinca-Z gödör, Bač. Lepenski Virből a házak padlóján és a padlója alól kerültek elő temetkezések, hasonlóan házpadló alól Kephallavryso, Prodromos, Çatal Hüyük, ahol a házakat tovább használták a temetkezések után is. Raczkó 1988, 20–26.
- ⁶¹ Kalicz-Makkay 1977, 69–83. A Kárpát-medencén kívül, Európa északnyugati részén a vonaldíszes kultúra településeitől elkülönült, nagy sírszámú temetőit ismerjük. Id. pl. Peschel 1992. A Kárpát-medence területe ebben az időszakban tehát a temetkezéseket tekintve más kulturális, ideológiai háttérrel rendelkezik. A terület egy része a későbbi lengyel kultúra elterjedési területének felel meg.
- ⁶² Domboróczky L. Füzesabony-Gubakút AVK településen felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos összefüggések lehetnek a házak, sírok, gödörök tájolása és helyzete között a településszerkezetben. Domboróczky 2001, 75. Polgár-Csőszhalom és Csőszhalom-dűlő lelőhelyeken azt figyelték meg, hogy a sírok a lakóépületekhez csatlakoznak. A külső településen főleg felnőtt temetkezések, míg a körárok körülvevő területen gyermeksírok találhatók (késői neolitikum). Raczkó et al. 1997, 38–39.
- ⁶³ Nitra, telepnek a temető közvetlen közelében nincs nyoma. A 70 előkerült sír meglepően nagy létszámúnak bizonyult az adott korszak ismert sírszámainak viszonylatában. Pavuk 1972 További kivételek: Mlynárce (SI), Kleinhadersdorf (Au), Vedrovice (Morva.). Gaál 2001, 7.
- ⁶⁴ Vésztő-Mágoron 27 sírt tártak fel a domb nyugati oldalán, a telepszegélyen. Az ásató véleménye szerint az egykori szabad térségeken létesítették a feltehetőleg családi sírcsoportokat. Hegedűs 1977 Hasonlóan változott a telep-temető helyzete a lelőhelyen belül pl. Hódmezővásárhely-Gorzsán. The Late Neolithic of the Tisza region 1987, 31–46. Berettyóújfalu-Herpályon a házak közt feltárt sírok többsége gyermek és csecsemő-temetkezés, a felnőtteket valószínűleg a telltől távolabb temették el. Kb. 200 méterre a telltől néhány csoportot alkotó sírt tártak fel. The Late Neolithic.... 1987, 25. Öcsöd-Kováshalmon a temetkezések a telepen, a házak között kerültek elő. The Late Neolithic...1987, 61–85.
- ⁶⁵ Aszódon a nagy kiterjedésű településből csak annak 2%-át, mintegy 5000 négyzetmétert tártak fel, 220 sírral. A sírok, sírcsoportok a településen belül kerültek elő, de a házak és a sírok helyzete folyamatosan változott. Kalicz 1981 A délkelet-dunántúli temetőelemzések kapcsán Gaál I. megállapítja, hogy a temetők és a telepek viszonyáról nincsenek pontos adataink. Gaál 2001, 7. Mindössze Bressó Kujawski esetében vizsgálható a telep és temető egymáshoz való viszonya, mely lelőhelyet teljességében feltárták. Grygiel 1986, 1994.
- ⁶⁶ Vö. pl. Kutzián 1963, 1972; Patay 1961. Kivételes esetek azért itt is előfordulnak: Vésztő-Mágoron 17 tiszapolgári sírt tártak fel a település területén belül. Hegedűs 1977
- ⁶⁷ Ld. pl. Bánffy 1990–1991, 225.
- ⁶⁸ Pleinerová 2002. 4 gödör tartalmazott állati és emberi vázakat, vázrészeket. Az 5. gödör felső rétegében egy bika, egy 2,5–3 éves gyerek, egy kutya teljes váza, valamint más állati koponya és szarvrészek kerültek elő, és egy szarvasmarha, amely ezek alatt feküdt. Az alsó réteghez tartoztak még egy másik marha medencéje, további, fiatal ill. gyermek korú emberi vázrészek. A gödör északi része majdnem üres volt. A több rétegű, emberi és állati részeket őrző rituális gödörben sok pátics, kerámiatöredék, egy őrlőkö törődéke, valamint egy feketére égett csont véső volt még. Tölcséres szájú edények népe, Baalberg fázis.
- ⁶⁹ Szilécia, Lengyelország, Behrens 1964, 109–110. Az 5. többretegű, állati és emberi vázakat tartalmazó gödörben egy vad bölény váza, alatta kutya váza, marha koponya, és egy 8 év körüli gyermek koponyája, a gödör legalján 4 kutyakoponya szimmetrikusan elhelyezve. Tölcséres szájú edények népe, Jordanow kultúra.
- ⁷⁰ Németország, Behrens 1964, 99. 2 idősebb ember és 4 gyermek 7 kutyavázzal, két csoportba rendezve. További marha, disznó, kecske és lócsontok.
- ⁷¹ Preuss 1966, 157. Emberi és állati vázcsontok, sírként írták le.
- ⁷² Behrens 1953. 9 gödörből kerültek elő emberi és állati vázak. A 7. gödörben 6 marhakoponya, 1 kutyaváz, 2 kutya és egy disznókoponya, és emberi csontok voltak. A 64.b. gödörben 3 csecsemő, 1 kutyaváz, 2 marha és egy malackoponya, a 27. gödörben több rétegben 30–40 év körüli nő, 7–8 év körüli gyermek, 40–50 év körüli férfi, 5–6 éves gyerek, alatta állatcsontok, 19 marhakoponya, 8 kutyaváz, kutyakoponyák, legalul 2 csecsemő, a gödör alján pedig kör alakban elhelyezett kövek, közöttük őrlőkövek, alattuk kétsoros búza magvaival. Baalberg csoport.
- ⁷³ Behrens 1964, 41. Salzmünd fázis, tölcséres szájú edények népe. Marha, kutya vázai, 14 év körüli egyén csontjaival.
- ⁷⁴ Annál is inkább, mivel pl. a 1612. áldozati gödör (felül 5 kutya, alatta gyermek váza, legalul 34 kiskérődző, szarvasmarha darabjai) esetében egy kisebb farka kiskérődző feláldozásáról van szó, ezekben az esetekben nagy, közösségi áldozatokat valószínűsíthetünk.
- ⁷⁵ Otto 1997, 143–144.
- ⁷⁶ Wilson 1954, 251.
- ⁷⁷ Turner 2002, 22.
- ⁷⁸ Vö. Alsónémedi 40 feltárt sírjával, ahol a temetőt teljesen feltárták tekintik. Korek 1951
- ⁷⁹ Ld. K. Zoffmann Zs. két tanulmányát ebben a kötetben.
- ⁸⁰ Vö.: Pilismarót-Basaharc – Torma 1973, Ipolydamásd, Vác, Szob-Verbicek – Kővári 1994, Nagytétény-Kastélymúzeum – RF 1961, 5., Fonyód-Bécsénypuszta Banner 1956, 28–32. A klasszikus badeni időszakban is előfordulhat még hamvasztás, pl. Budakalász-Luppacsárda: Banner 1956, T.

- XCIII/3–4., Leobersdorf, 2. sír: a csontváz mellett emberi hamvak is – Willvonseder 1937, 23.
- ⁸¹ A Balatonlelle-Felsőgamászon feltárt temetőben 3 sírt említ Sófálvi A. a bolerázi fázisból, szintén csontvázas, zsugorított rítusban eltemetve. Sófálvi et al. 2003.
- ⁸² A kerámialeletek tipológiai szétválasztáshoz Némecsová-Pavúková 1981-et használtam, viszont a Pavúková által már idősebb klasszikus badeni idősebb fázisaként tárgyalt II. A fokozatot Torma István véleményével egyetértve még a bolerázi fázis végére kelteztem. Torma 1977, 56.
- ⁸³ Bánffy 1990–1991, 217–220, 225–231.
- ⁸⁴ Vö. K. Zoffmann Zsuzsa feldolgozását a balatonőszödi lelőhely badeni temetkezéseiről a cikk végén appendixként, és újabb összefoglalását a korszakról, szintén ebben a kötetben.
- ⁸⁵ Nem csak a „teleptemetkezések” között, de a szabályos temetők (elsősorban az Aunjetitz kultúrában) sírjaiban is általánosan tapasztalható a temetkezés utáni, testtel történő további kezelések nyoma. Legtöbbször a koponyákat veszik ki a sírokból, valószínűleg ehhez a testrészhöz kapcsolódhatott a kultuszok jó része. Korábban ezeket a sírokat egyégesen kirabolt síroknak vélték, (pl. Unterwöbling kultúra, kora bronzkor, Ausztria, Neugebauer 1994, 69–101.), ám ma már vitatható, hogy a rablógödörként értelmezett jelenségek nagy része, illetve a tetem bolygatott állapota nem a temetkezési rítus részét képezi-e. Ugyanis a „rablás” után az értéktárgyak, ékszerek többsége a sírban maradt! Kruťová 2003.
- ⁸⁶ Kenyon 1960. Ennek ellenére a badeni kultúrához köthető (bolerázi fázis) trepanált koponyatető Zillingtal-ból is tovább erősíti a kultúrában feltételezett koponyakultusz meglétét. Kritschner 1985
- ⁸⁷ Filip 1966; Mac Cana 1993.
- ⁸⁸ Bondár 2002, 13.
- ⁸⁹ Točík 1960, 21.
- ⁹⁰ Ez a tényező egészen a XX. századi modern orvosi berendezések feltalálásáig és általános elterjedéséig létezett – gondoljunk E. A. Poe-ra, akit több ízben abszurd novellák megírására ihletett az élve eltemetett, „katalepsiában” szenvedő emberek története. Furcsa módon nemcsak az élet végét, de a kezdetét, azaz a születést is hasonló homály fedte: az emberek többsége a fogantatás alapvető adatait sem ismerte. Poe 1993
- ⁹¹ Ezekben az esetekben meg kell jegyeznünk bizonyos állatfajták (1/szarvasmarha, 2/kiskérődző, 3/kutya) szabályos előfordulásait, amelyek rendszerint az emberi vázakat kísérik. Pollex megfigyelése szerint a gödrökbe helyezett szarvasmarhavázak a gömbamfórák kultúra leleteire koncentráva a járom – kocsi – napszimbólum ideológiai elképzelésekkel azonosíthatók. Pollex 1999. Neustupný szerint a szarvasmarha preferáltsága az állatok hasznosságára (szántásnál és kocsihúzás során mint igavonó-erő) utalhat. Neustupný 1967, 14. Pleinerová szerint a településeken belüli rituális gödrök többféle kultusszal állhatnak kapcsolatban, pl. termékenység-kultusz, nap-kultusz, termést védelmező kultuszok. Pleinerová 2002, 27.
- ⁹² Filip 1966, 216–217.
- ⁹³ Banner 1956, T. VII/3–5.
- ⁹⁴ Draveczy 1965, 141–143.
- ⁹⁵ Bondár 1987
- ⁹⁶ Banner 1956, I/1–3.
- ⁹⁷ Banner 1956, XLII/3.
- ⁹⁸ Banner 1956, Abb. 2.1.
- ⁹⁹ Banner 1956, XXIX/7.
- ¹⁰⁰ Nevizánsky 2001, 311.
- ¹⁰¹ Saját lelőhelyünkön, Balatonőszöd-Temetői dűlőben is ismerünk gödörbe dobott, és kemenceplattira helyezett emberi vázakat a késő-népvándorlás korból.
- ¹⁰² Szeretném köszönni Bondár Máriának a cikk megírása során nyújtott szakmai segítségét.
- ¹⁰³ Az állatcsontok meghatározását dr. Vörös István végzi, munkáját ezúton is köszönöm. Szándékunkban áll az állati temetkezéseket őrző gödrök értékelésének külön publikáció formájában való megjelentetése. Vörös I. vizsgálati eredményei jelenleg még csak részlegesen állnak rendelkezésünkre.
- ¹⁰⁴ Az emberi temetkezések antropológiai feldolgozását K. Zoffmann Zsuzsanna végezte, munkáját ezúton is köszönöm. Eredményei e publikáció után olvasható.

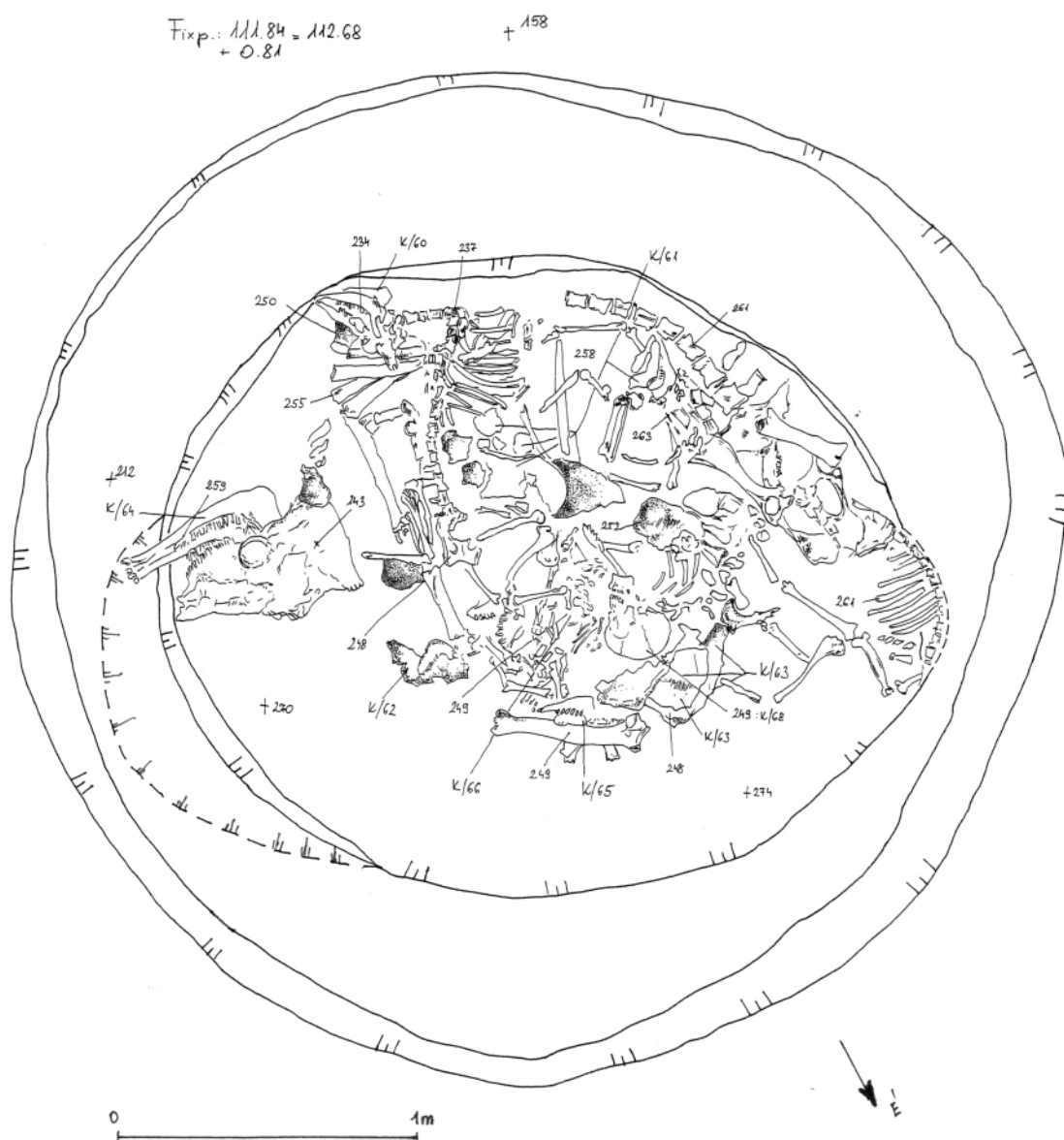
Függelék: Az emberi temetkezések leírása

– Állati és emberi tetemetek is tartalmazó gödrök

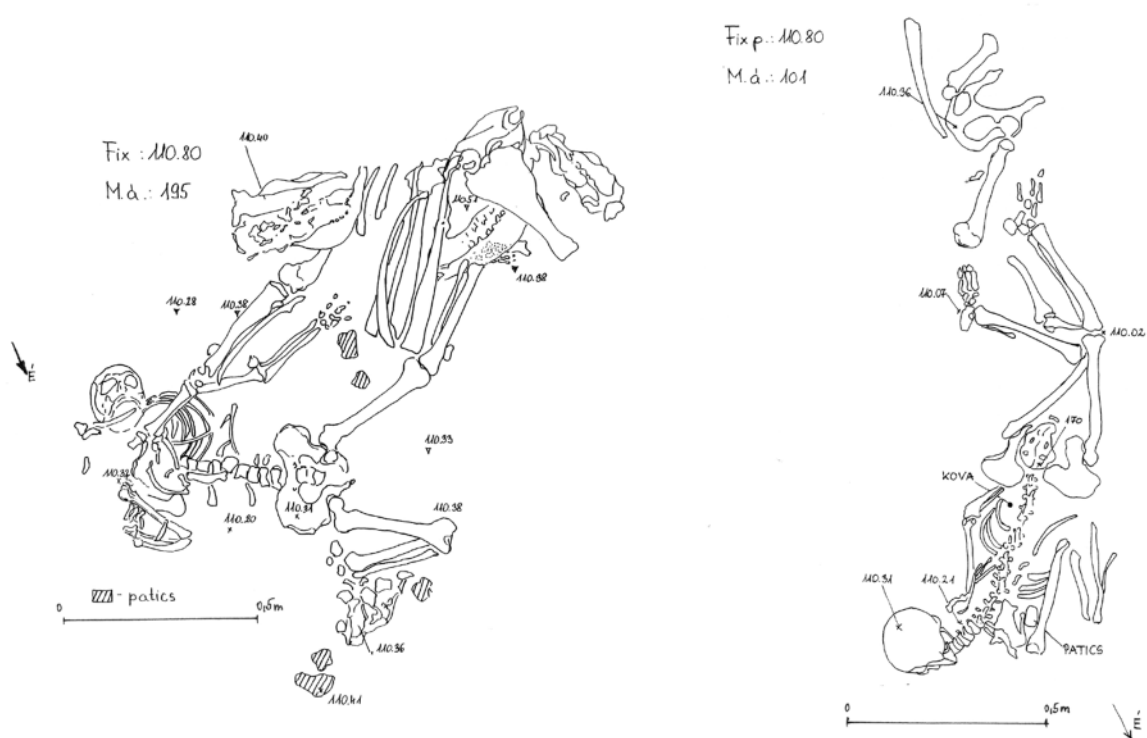
203. gödör, 33, 34/4 szelvény: 1. szint: kutyaváz, 2. szint: 66. temetkezés, marhaváz, és egyéb teljes és részleges állatváz-töredékek:

A sötétbarna, nagy méretű, szabályos kör alakú, erősen patocsos betöltésű foltként jelentkező 203. gödör metszetre bontása során a nyesett felszíntől mintegy 50 cm mélységben a gödör átmérője kisebbé vált. A bontás során leletanyag nem került elő. Folytatva bontását kevés állatsont és néhány jellegtelen kerámiatöredék került elő, majd rábontottunk a metszetben korábban megfigyelt állati csontváza, amely során egy kis termetű kutya váza került elő. Felszedve a kibontott kutya-csontvázat, amely a gödör belsejében lefűződő kerek mélyedés tetején feküdt, folytattuk a feltárást, amely során több

egymásra helyezett állati, ill. egy bizonyosan emberi csontváz részletei kerültek elő. Ezek közül az emberi váz (66. számú) mellett és környékén egy marha feküdt. Az emberi váz nagyjából a gödör közepén fekszik. A ráfektetett kiskérődző valószínűleg kecske. Az emberi váz bal oldalán újabb állat vázmaradványa mutatkozott és a kecskeváz bontása során egy épnek látszó kisméretű edény került elő. Az emberi váz mellett és körülötte vele egy szinten még további állatokhoz tartozó (kutya, kecske, esetleg sertés?) egész és töredékes vázrészecskék találhatóak. A teljesnek tűnő marhaváz ezen a szinten megjelenik, de csak a szint lebontása után bontakozott ki teljesen, a gödör oldalához hajlítva.¹⁰³ 66. temetkezés: ÉK–DNy-i, arccal Ny felé néz, bal oldalán zsugorított, kerámiadarabokkal tapasztva a csontok tetején, és mivel az egész szint igen kemény, nehéz biztosan megállapítani, de talán égett is. A vázcsontok nagyon töredékesek és hiányosak. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 1,5 éves gyermek váza.¹⁰⁴ (3. kép)

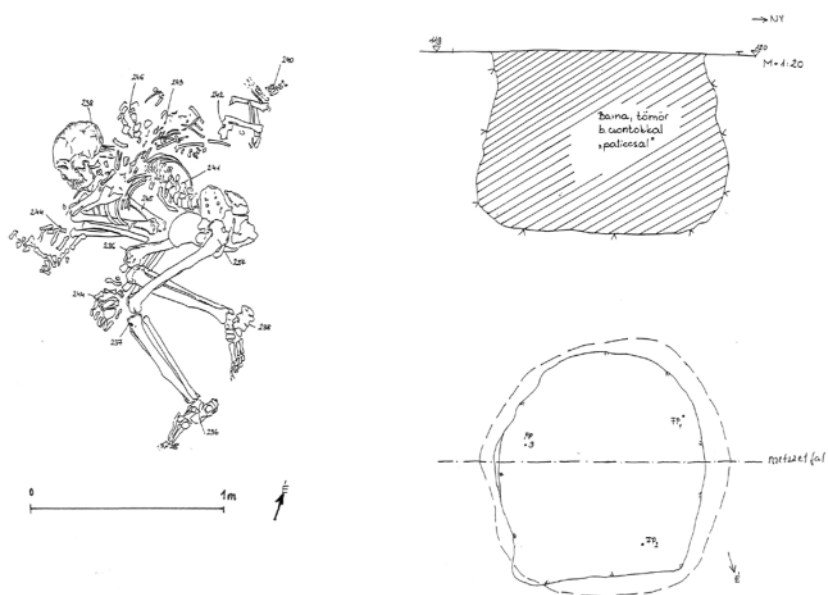

3. kép: 203. áldozati gödör felszínrajza, rajzolta: Belényesy Károly.

4. kép: 426. áldozati gödör legfelső szintjei a 19. emberi vázzal és szarvasmarha vázával, rajzolta: Skriba Péter.

5. kép: 426. áldozati gödör 3. szintje a 23. emberi vázzal, rajzolta: Skriba Péter.

6. kép: 426. áldozati gödör 5. szintje a 67. és 89. emberi vázakkal, rajzolta: Szabó Zoltán.

203. gödör további leletanyaga: késő bolerázi fázis, baden IIA.

finomkerámia

– kiskorsó, majdnem ép állapotban, sötétszürke, néhol barnás foltokkal, csillámos homokkal, aprókavicszal és kerámiazúzalékkal soványított, kívül fényezett, belül gondosan simított, feneke omfaloszios kialakítású, hasa legömbölyített bikónikus forma, nyaka csonkakúpos, erősen kihajló, elvékonyított peremmel, szalagfüle a bikónikus hastörésről indul, a perem fölé magasodik, a has felső részét erősen kopott ferde kannelúrázás díszíti. Szájátmérő: 60, fenékátmérő: 24, magasság: 86, oldalvastagság: 5 mm.

házikerámia

– kisebb méretű fazék oldaltörédei, nagyméretű amfóra alj-oldaltörédei.

426. gödör, 56/28 szelvény: 1. szint: marhaváz, 2. szint: 19. temetkezés marhakoponyával, 3. szint: 23. temetkezés, 4. szint: 6 kecske és egy bak váza, marha vázrészek, 5. szint: 67. és 89. temetkezések:

A 426. objektum metszetre bontása során mintegy 50 cm mélyen egy nagyméretű állat tetemére bukkantunk. Betöltéséből őskori (badeni)-kerámia került elő. Az állatváz felszedése után egy marha koponyáját találtuk meg, felszedése után emberi koponyára bukkantunk. A 2. szinten az első, bedobott emberi csontváz (19.), nagyjából D-É-i irányban, hátán fekszik, feje felfelé néz, jobb lába térdből maga alá hajtott, bal nyújtott, a szarvasmarha feje felé nyúlik. A nyújtott helyzetű váz jobb karja könyökben behajlítva a váll felé áll, a bal pedig nyújtott, látszik, hogy a testet bedobták. Elszórtan kerámiatörések találhatók még ezen a szinten, és még egy nagyobb állatkoponya – marha? (4. kép) Alatta jelentkezett a második emberi csontváz (23. váz a 3. szinten), mely nagyjából K-Ny-i irányú, bedobott, hasán fekszik. Bal karja könyökben behajlítva a test előtt, jobb kinyújtva, a test alatt. A váz nyújtott, hátgerince megdőböl, jobb lába térdben kissé meghajlik. (5. kép) A Sófalvi A. által félbehagyott 2001/4. szint bontásával hat töredékes/ép kiskérődző-váz, egy ép, nagy szarvú bakkecske-váz és egy nem teljes marhavázat bontottunk ki. A 4. szint dokumentálása és felszedése után a löszben még egy, 5. szint került elő, egy robusztus férfi zsugorított, nagyjából K-Ny-i, arccal dél felé néző fektetett vázával (67.), a hátán és a feje környékén egy kisgyerek-csecsemő csontvázával, melyből alig volt meg csont (89.). A gyermek teste a felnőtt hátgerinc-ívet követte, oldalt fektetve. A 4. szintből még néhány állati vázrészlet is átkerült az 5. szintre. A 67. temetkezés jobb oldalán fekszik, karjai a test előtt, könyökben behajlítva, lábak a test elé húzva és térdben behajlítva. (6. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 19: 52-58 év körüli nő, 23: hiányzik, 67: 33-39 éves férfi, 89: 3-4 éves gyermek.

426. gödör további leletanyaga: baden IIB.

finomkerámia

– sötétszürke mindkét felületén fényezett oldaltörédék, korsóból?

– merice töredéke, peremén és fülén sérült, szürkésbarna, enyhén deformálódott testű, csillámos-mézzsemcsés homokkal soványított, gondosan simított, felső részén csonkakúpos, pereme féle kihajlik, hasi öblösödés az edény alsó részén, szinte a fenékvonalban, alja egyenes, profilálatlan, eltolódott omfalosz-benyomással, a szalagfűl a hasi öböl felett indul, erősen a perem fölé emelkedik, töredék magassága: 51, szájátmérő: 47, fenékátmérő: 44, peremvastagság: 4 mm.

– tál peremtörédéke: 1 db, tál válltörédéke: 1 db, oldaltörédek: 2 db.

házikerámia

– 1 db tál peremtörédék, hálómintával karcolt oldaltörédék amfórából, 21 db egy edényhez tartozó hálómintával karcolt oldaltörédek amfórából, fazék perem- és oldaltörédei 3 db, 1 db fazék oldaltörédéke, jellegtelen fenéktörédek: 3 db. Nem kerámia

– preparált bázisú, bulbosa leütött, penge distalis töredékén? hüvelykköröm-vakaró, vakaróél széles körben az elő-, helyenként a hátlapról is retusált, vörhenyesbarna dunántúli radiarit, 27×22×9 mm.

1612. gödör, 43/12, 43/13 szelvény: 1. szint: S-45 váza, 2. szint: 2 kutyaváz, 3. szint: 2 kutyaváz, 4-5. szintek: 1-1 kutyaváz, 6. szint: 34 (?) kiskérődző és egy marha vázai:

A vastag, kevert erdőtalajban (3. réteg) elkezdtük az objektum metszetre bontását, gyermek bedobott váza került elő. Bal oldalon fekszik, bedobott helyzetben. A váz a gödör K-i oldalánál, nyújtott pózban került elő, kb. É-D-i irányban, arccal kelet felé, lábai térdben kissé behajlítva, kezei összeérnek az álla alatt. (7. kép) Felszedése után újabb szintre bontással állatvázak kerültek elő. A 2. szinten egyszer 2, a 3-on további két kutyaváz, a 4-5. szinteken újabb 1-1, összesen 6 db. Elbontásuk után újabb szintre bontottunk (6.), egyelőre nem tudtuk pontosan megnézni az állatvázak számát, de a rajzolása során összesen 34, kiskérődzőkhöz (köztük gidák is) tartozó ép és töredékes vázat számoltunk, és egy fiatalabb szarvasmarha vázát. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** S-45 6-7 éves gyermek váza.

1612. gödör további leletanyaga: baden IIB-III.

díszedények/kultikus edények

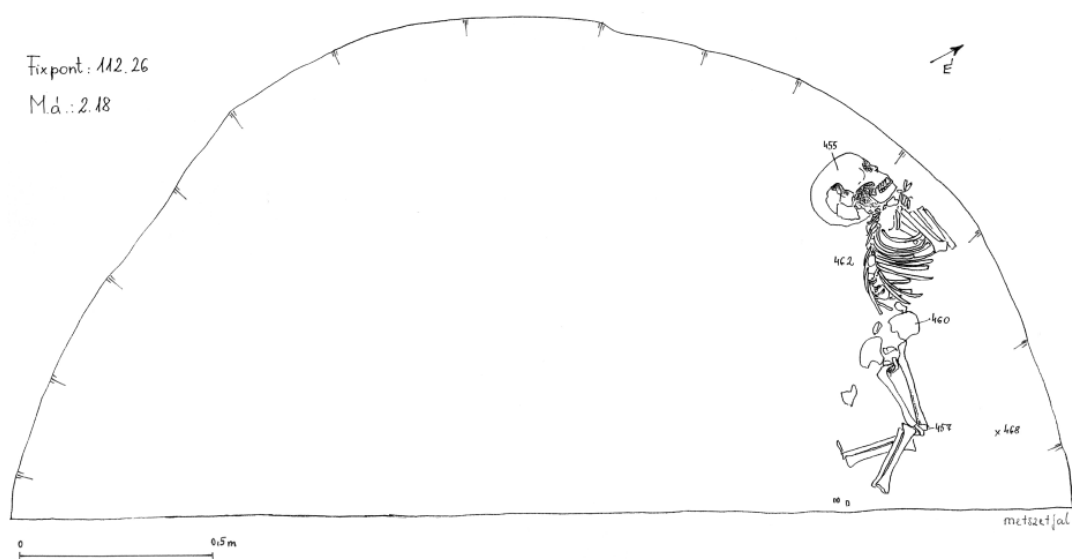
– függeszthető alagútfűles korsó, kiegészített, díszkerámia, profilált, durván egyenesre kiképzett fenekű, bikónikus testű, a hasi törés legömbölyített, nyaka csonkakúpos, a hason függőleges, sekély kannelúrázás díszíti, erősen kopott. A has-váll törésvonalon induló, szűk nyílású szalagfűl található, felső vége alig emelkedik a perem fölé. A has törésvonalának felső részén 3 db szimmetrikus elrendezésű, függőleges állású és átfűrésű alagútfűl ül. Meszes homokkal soványított, szürkés színű, gondosan simított felülettel, kívül nyomokban fényezés jeleit mutatja, szájátmérő: 94, fenékátmérő: 70, magasság: 195, peremvastagság: 4 mm. (33. kép)

– korsó perem és oldaltörédek: 2 db.

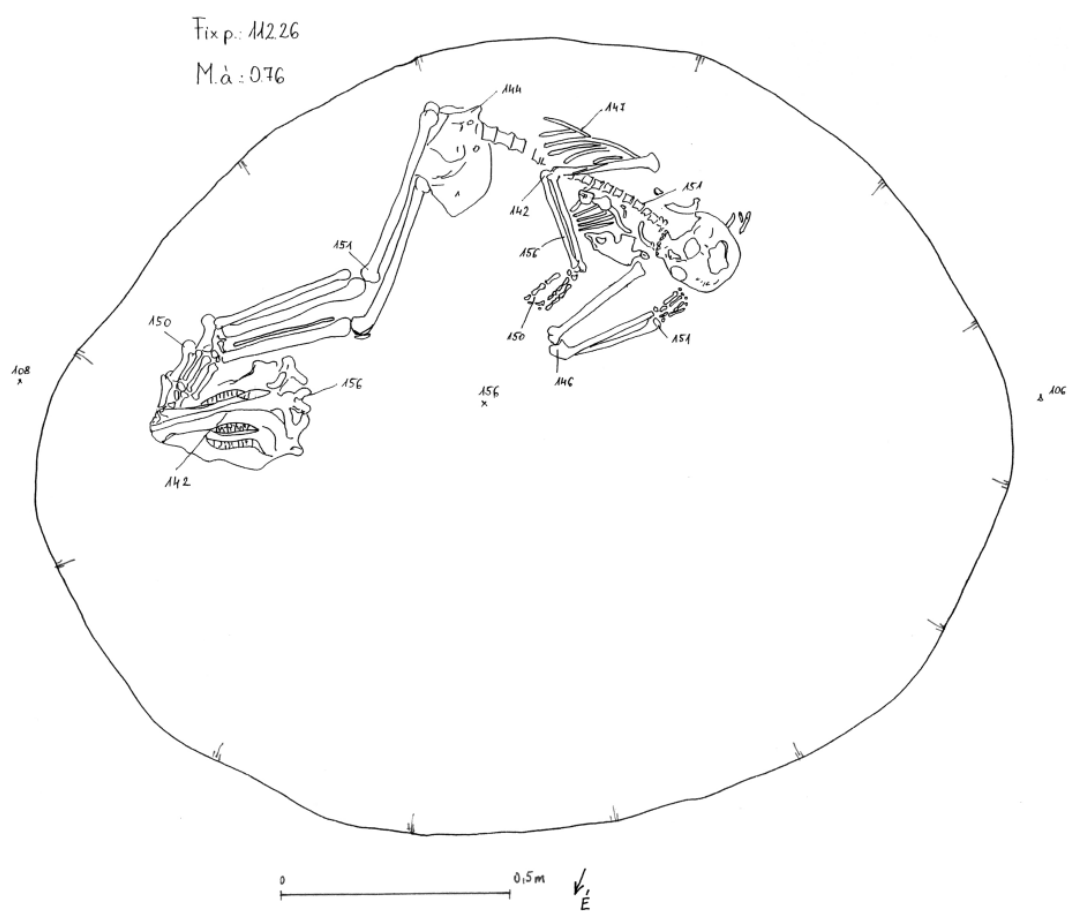
– talpas kehely kehelytörédéke a talpcső felső csonkjával, díszkerámia, sötétszürkés, helyenként foltokban barna, meszes kerámiazúzalékkal soványított, pereme nagyon enyhén kihajlik, elvékonyított, töredékes, a kehely alakja csonkakúp alakú, díszítés nélküli, belül fényezés nyomaival, a talpcső átmetszete a töredéken ovális, rögtön a kehely alja alatt átfűrésű, kehely szájátmérő: 85-90, töredék magassága: 55, kehely falvastagsága: 4, talpcső átmérője: 23 mm. (34. kép)

– tál kb. fél töredéke, kiegészített, díszkerámia, belül fényezett, kívül simított, karcolással díszített, narancsos-barna foltokkal sötétszürke színű, meszes kerámiazúzalékkal soványított, válla csonkakúpos, pereme kifelé hajlik, hasa legömbölyített csonkakúp alakú, feneke enyhén homorú, a váll-hasi törésen egy sorban beszúrkált pontsor, alatta vékony vonalakkal bekarcolt V-alakú vonalkötegek cikk-cakk motívumba rendezve, fenékátmérő: 85, magasság: 146, oldalvastagság: 5, további peremtörédek: 49×61×4, 86×70×4, 47×37×5, oldaltörédék: 64×48×5 mm.

– kisméretű amfóra, kiegészített, díszkerámia. Kívül foltos, döntően barnás, belül sötétebb szürkés színű, nyakán és oldalán kisebb hiányokkal. Kívül a nyakon fényezett, lehet, hogy teljes külső felülete fényezett volt. A nyak vízszintes irányban körbefényezett, a has függőleges irányban, kissé mélyebben, erőteljesebben, kannelúra-szerűen, belül elég hanyagul simított. A nyaka magas, csonkakúp alakú, a pereme enyhén ki-

7. kép: 1612. áldozati gödör 2. szintje 45. emberi vázzal, rajzolta Hajdú Ádám.

8. kép: 1657. áldozati gödör 1. szintje 42. emberi vázzal, rajzolta: Tóth Eszter.

hajlik, egyenesre levágott, a hasa nyomott gömbszelet alakú, a felső, legszélesebb vonalán két rövid szalagfűl ül egymással szemben, a fenéke lapos, profilált. Szájátmérő: 99, fenékátmérő: 70, magasság: 180, legszélesebb hasi átmérő: 155 mm. (35. kép)

házikera

– jellegtelen peremtöredékek: 4 db, nagyméretű tálfazék peremtöredéke fogóbütyökkel és a perem alatt plasztikus, tagolt bordával: 1 db, egy másik tálfazék oldal-aljtöredékei: 9 db, fazékperem töredékek: 8 db, alj-oldaltöredék: 4 db, amfora oldal- és nyaktöredékei ugyanabból az edényből: 5 db, nyaktöredék amforából: 1 db, amfora oldaltöredékek, kívül bekarcolt hálóminta vagy cikkcakk-vonal díszíti felületüket: 5 db, szalagfülek töredékei: 5 db, további jellegtelen oldaltöredékek.

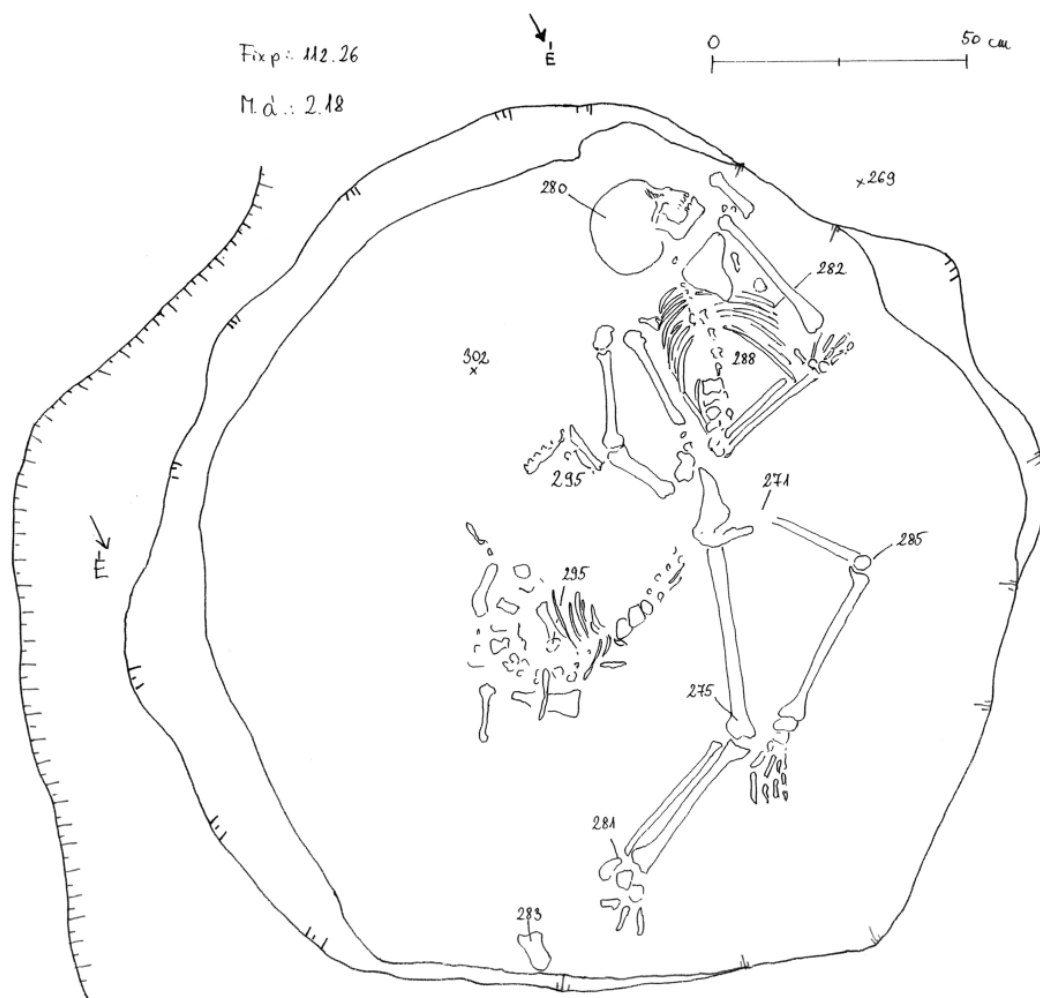
1657. gödör, 41/3 szelvény: 1. szint: 42. temetkezés, 2. szint: marha vázrészek:

A gödör bontását a kevert erdei vörösesbarna talajban elkezdve emberi csontváz (42.) került elő. A csontváz koponyája jó megtartású, alsó állkapcsa hiányzik. Testhelyzete nyújtott, bal oldalára dőlt, bedobott, nagyjából Ny–K-i, arccal

észak felé. Bal kézfej a koponya mellett, a jobb hasonlóan, csak a kézfej a bal alkar alatt van. Lábai térdben enyhén behajlítva, a jobb csukló lehet, hogy el van törve. (8. kép) Felszedése után tovább bontottuk a gödört, marhakoponya és lábcsontok jöttek elő az emberváz alól, a 2. szinten. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** S-42 39–43 év körüli nő. **Kelkezés:** nem került elő értékelhető leletanyag, a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus baden?

1896. gödör, 40/3 szelvény: 1. szint: 44. temetkezés és kiskérődző váza:

1896. bontása során 44. váz és kiskérődző-csontváz került elő. A 44. temetkezés: felnőtt bedobott váza, kb. D–É-i, arccal nyugatnak, nyújtott helyzetű, bal oldalán ill. hason fekvő. Karjai a törzs mellett, könyökben behajlítva, jobb lába térdben kisé felhúzza. A medencénél, a gödör közepe táján egy kiskérődző váza található, feldarabolva? Az emberváz a gödör nyugati oldalán feküdt, az állatvázal egy szinten. (9. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** S-44 22–28 év körüli nő váza. **Kelkezés:** nem került elő értékelhető leletanyag, a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus baden?

9. kép: 1896. áldozati gödör 44. emberi vázzal és kiskérődzővel, rajzolta: Tóth Eszter.

10. kép: 2058. áldozati gödör 56. emberi vázzal, fotót készítette: Zanati Balázs.

2058–2237. gödrök, 54/32, 55/32 szelvények: 56. temetés és állati állkapcsok:

A 2237. Somogyvár-Vinkovci gödör elvág egy gyerekvázat, amely a 2058. badeni gödör alján, annak közepe táján fekszik. A váz felső része maradt meg, a váz mellett állatkoponyák alsó állkapcsai feküdtek felfelé fordítva – mellékletei? A váz minden valószínűség szerint badeni, jobb oldalán zsugorított, karjai a törzse előtt nyújtva, arca dél felé fordul. A medencelapától lefelé elvitte a 2237. gödör. (10. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** S-56 7–8 év körüli gyermek.

A gödörkomplexumból származó rézkori leletanyag: néhány töredék igen korai, néhány töredék pedig igen késői keltezésű, a leletanyag többsége azonban baden IIA-B. és III. fázisra tehető.

finomkerámia/díszkerámia

– kívül vöröses-szürke foltos, belül sötétszürke, ferde irányban kannelúrázott tál peremtöredéke, meszes csillámos homokkal soványított, kívül simított, 68×54×6 mm.

– szürkés színű, kívül simított, belül ferde irányokban kannelúrázott tál peremtöredéke, kívül a vállán bebökődött pontsorról, amelyből bekarcolt, cikcakk? vonalak indulnak ki, kerámiaüzalékkal és meszes csillámos homokkal soványított, nyaka csonkakúpos, 48×63×6 mm.

– tál peremtöredéke, nyaka csonkakúpos, kívül vöröses-barna, belül szürke, kannelúrázott? kívül-belül fényezett?, meszes kerámiaüzalékkal soványított, kívül bebökődött pontsor díszíti a vállán?, egy benyomott pontrészlet látszik, 23×54×5 mm.

– tál peremtöredéke, szürke, kívül-belül fényezett, belül kannelúrázott?, enyhén elvékonyított perem, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, 47×53×6 mm.

– tál peremtöredék, szürkésbarna, utólagosan égett, erősen kopott felületű, meszes csillámos homokkal soványított, pere-

me elvékonyodik, vállán bebökődött pontsor díszíti, kívül-belül simított, 53×56×8 mm.

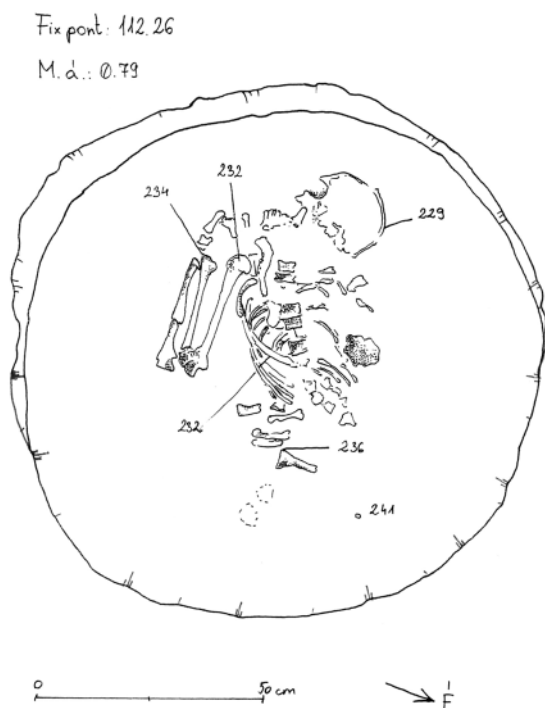
– peremtöredék tálból, sötétszürke, belül talán a peremszélen belső kannelúrázás látszik nagyon lekopva, kívül durván simított, a perem enyhén kihajlik, aprókavicsos, meszes csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, 47×49×7 mm.

– kétosztatú tál peremtöredéke az osztógombbal, szürke, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, mindkét felületén simított, a perem alatt a vállon beszurkált pontsor díszíti, alatta a pontokból kiinduló bekarcolt vonalakkal, a perem fölül magasodó gomb kicsi, díszítetlen, belülről úgy van kiképezve, mint ahogy a függesztő-füleket szokták megoldani, 48×51×10 mm.

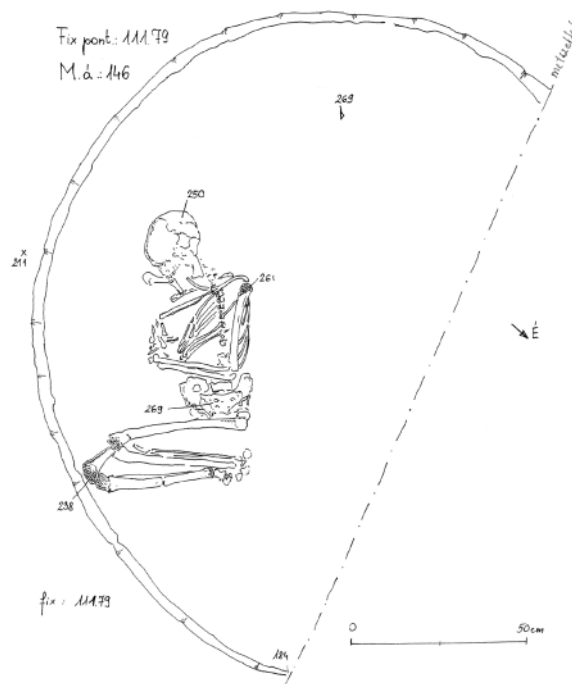
– egy másik osztófal töredék? kétosztatú tálból, az osztó gomb letört, az egyik oldala karcolásokkal díszített, szürke színű, csillámos homokkal soványított, mindkét felületén simított, 53×32×13 mm.

– tál peremtöredéke, kívül vörösesbarna, belül sötétszürke, fényezett kívül-belül?, kerámiaüzalékkal és meszes, csillámos homokkal soványított, a pereme elvékonyított, 28×59×6 mm. házikérámia

– kisebb tálka töredéke, kiegészíthető, szürke, meszes kerámiaüzalékkal soványított, mindkét felületén simított, fenéke lapos, hasa gömbszelet alakú, nyaka csonkakúpos, pereme enyhén kihajló, fenékmérő: 36, magasság: 60, vastagság: 4 mm. Egy másik tálka perem- és oldaltöredékei, kihajló peremű tál peremtöredékek: 1, váll és oldaltöredékek: 2 db, fázekperem töredékek, kihajló peremmel, perem alatt tagolt bordával: 6 db, behúzott peremű tál töredéke: 1 db, durva, vastag falú tárolóedény peremtöredéke: 1 db, jellegtelen peremtöredékek: 4 db, aljtöredékek: 4 db, alj-oldaltöredék: 1 db, amfórák oldaltöredékei bekarcolt hálómintával, cikk-cakk vonallal, plasztikus, vékony bordával, rátett fogóbütyökkel vagy kisbű-

11. kép: 2344. áldozati gödör 58. emberi vázzal, rajzolta: Csippán Péter.

12. kép: 2614. áldozati gödör 74. emberi vázzal, rajzolta: Belényesy Károly.

työkkel: 8 db, bekarcolt vonalakkal díszített oldaltöredékek: 2 db, szalagfűl töredékek: 2 db, további jellegtelen oldaltöredékek.

– égett, kerámiazúzalékkal soványított, simított felületű agyag-hurka darabja, 85×30×17 mm.

nem kerámia

– sötét vörhenyesbarna dunántúli radiolarit, penge proximális töredéke. A bázis preparált, bulbusa közepes, előlapján egy gerinccel. A bázison az előlapon hornyolás látható, a distalis vége egyenesen csonkított. Mind az elő, mind a hátlapon nagyméretű, szabálytalan kitörések láthatók. 27×21×8 mm.

– nagyméretű, csiszolt felületeket mutató, kemény, kézbeillő vörös festékrög, 72×47×31 mm.

– csiszolókö, erősen kopott, csillámos vörössárga homokkőből, kerámiaacsiszoló?, 41×30×15 mm.

– finom szemcsés, csillámos homokkődarab, puha, csiszoló-simítókö, 52×52×20 mm.

– lilás színű közepesen durva szemcsés homokkőtöredék munkafelület nélkül, 54×42×18 mm.

2344. gödör, 49/28 szelvény: 58. temetkezés és kalcinált állatcsontok:

A 2344-es, helyenként hamus betöltésű gödörben emberi vázat bontottunk ki, iránya kb. Ny–K-i, feje dél felé néz, jobb oldalán zsugorított, a hiányosságokat a kotrógép okozta a vázban. A jobb kar hiányzik, a bal a test mellett, a váll irányába húzva, könyökben meghajlítva. Csípőtől lefelé nincs meg. Elvértve kerámatöredékek, és hamus, kalcinált állatcsontok vannak a lábak helyének irányában. Az emberi váz a gödör közepén fekszik. (11. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 16–18 év körüli férfi. **Keltezés:** a gödörből nem került elő értékelhető leletanyag, a településen belüli elhelyezkedése alapján talán a bolerázi fázisba sorolható.

2344. gödör további leletanyaga: badeni kultúra, közelebbről nem meghatározható.

– amforaszerű edény perem-nyaktöredéke, szürkés-vöröses, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, nyaka csonkakúpos, kifelé hajló peremmel, mindkét felületén simított, 164×102×10 mm.

– 2 további, jellegtelen oldaltöredék.

2614. gödör, 46/28, 47/29 szelvények: 1. szint: 74. temetkezés, 2. szint: kerdődző váza:

A 2614. gödör metszetre bontása során egy emberi koponya került elő, rábontásával a 74. temetkezést tártuk fel, amely a gödör DK-i sarkában feküdt, az 1. szinten. A csontok felülete égett. A gödör betöltésében is kemény, erősen szürke, paticsos-égett darabokat láttunk. Az emberi váz jobb oldalán fekszik, zsugorított, kb. Ny–K-i irányú, arca kelet felé néz, a váz alatt a gödör legalján és annak közepén egy ép kecske-váz került elő, a 2. szinten. A vázak szintjén badeni, jellegtelen kerámatöredékek is voltak. (12. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** S-74 adultus-maturus korú nő.

2614. gödör további leletanyaga: bolerázi fázis, közelebbről nem meghatározható.

finomkerámia

– korsó nyak-hasi oldaltöredéke, meszes kerámiazúzalékkal soványított, sötétszürke, gondosan simított, kívül fényezett?, a válltól lefelé sekély kannelúrázás díszíti, 58×48×6 mm.

házikerámia

– fazekak peremtöredékei: 4 db, jellegtelen peremtöredék: 1 db, beszúrkálásokkal díszített oldaltöredék: 1 db, további, jellegtelen oldaltöredékek.

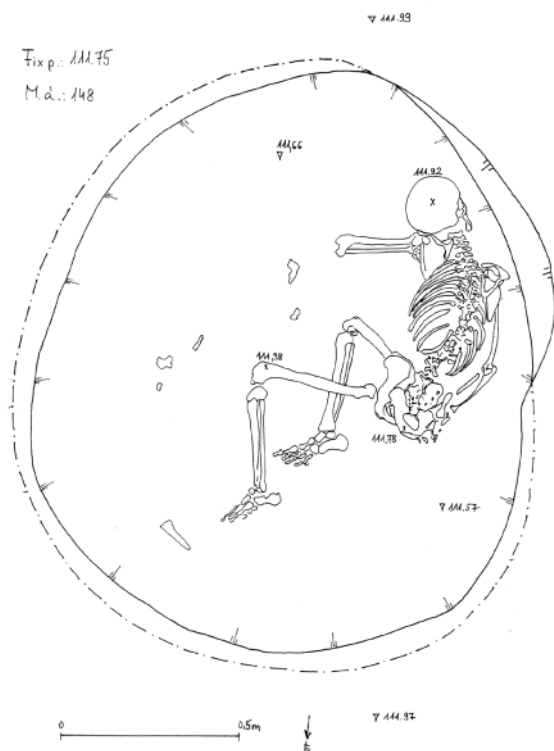
nem kerámia

– vörhenyesbarna kova sárgásbarna és fekete zárványokkal, dunántúli radiolarit, enyhén hajlott penge töredéke, hátlapján a bulbus felőli rész domború ívének részletével, az alap azonban hiányzik, az előlapon egy gerinc fut kissé kereszt irányban, a penge proximális vége ferdén csonkított, és ugyanitt a jobb oldalál enyhén hornyolt, a hátlapon néhány kissé lekopott, szabályos életus látható. Mindkét oldaléle éles vágóél, a bal oldali élt az előlapról egy hosszanti vékony vonalban elvékonyították, és mindkét oldalról bifaciális retusokkal, az előlapon azonban nem az él teljes hosszában, szabályos, apró életussal látták el. A hátlapon a retusálás vagy nagyon erősen lekopott, vagy pedig használatból eredő retusálás-szerű kopás látható. A jobb oldalál distalis része mutat apró, erősen kopott életus-sort, itt is megfigyelhető az előlapon az élt elvékonyító, az él teljes hosszában húzódnó vonal. A hátlap distalis részén a kemény ütő koncentrikus köreinek negatívja látható. 30×13×4 mm.

– Csak emberi vázakat tartalmazó gödrök

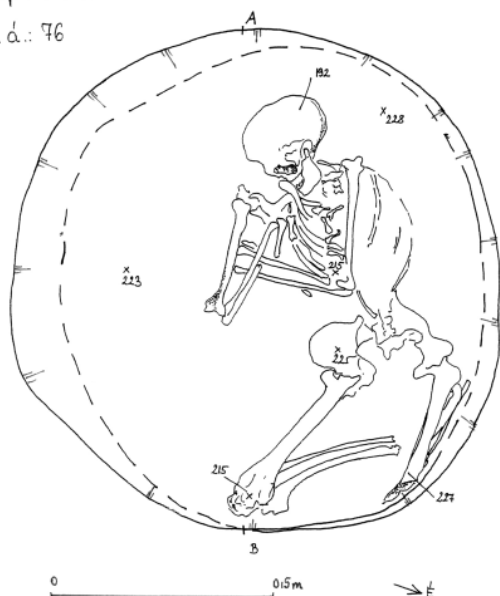
411. gödör, 55/21 szelvény: 2. temetkezés, badeni kultúra?:

A 411. gödör bontása közben egy hasra fektetett, D-É-i tájolású zsugorított csontváz került elő, a gödörből egyelőre meg nem határozható állatcsont és néhány jellegtelen kerámiatöredék társaságában. A tetemet bedobták a gödörbe, hason fekszik, arccal előre bukva, kissé DNy felé fordul, a bal karja a test alá hajlik, jobb karja a test mellett, lábai erősen felhúzott állapotban. (13. kép) Feltételelesen soroljuk a badeni kultúrába. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** a váz hiányzik. **Keltezés:** nem került elő értékelhető leletanyag, a gödör helyzete alapján talán a késő bolerázi fázisba tehető.

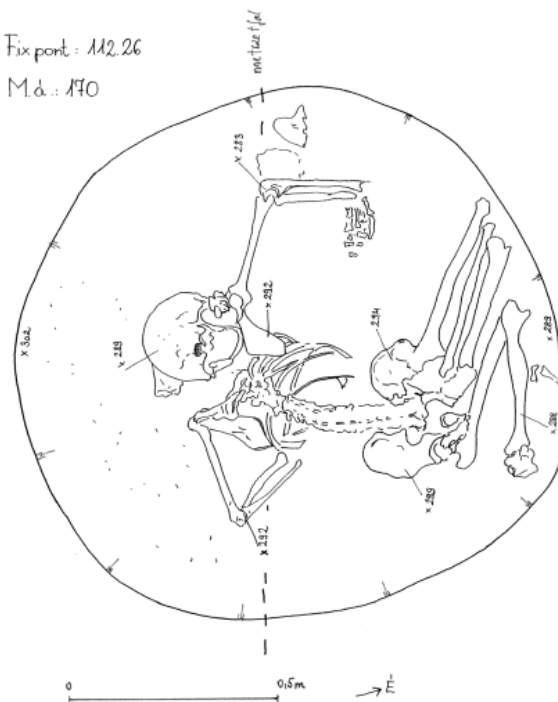

Fix p.: 110.24
M. á.: 76

15. kép: 962. gödör 26. emberi vázzal,
rajzolta: Horváth Tünde.

Fix pont: 112.26
M. á.: 170

16. kép: 1106. gödör 27. emberi vázzal,
rajzolta: Horváth Tünde.

a gödör ÉNy-i oldalán egy ovális, nagyobb cölöplyukszerű gödör feltja került elő (1097.). 1075. gödör metszetre bontása során az erősen égett paticsos betöltésű, méhkas alakú gödörből, a gödör ÉNy-i oldalában ép kiskérődző váza került elő, a feje szétmállott. 49/11: A 1097 bontása során egy nagyméretű tárolóedény nagyobb töredéke került elő. 49/10: megkezdjük a 1130, 1131 és 1079. gödrök szelvénybe eső szakaszainak kibontását. A 1079. gödörből, amely vágja 1130. objektumot, kelta leletanyag került elő. Kibontottunk a 1079. gödör ÉK-i oldalában egy ép kutyavázat. A kutyaváz kelta vagy badeni? 49, 50/11: 1079. nagyméretű verem (kelta) vágja a 1085. badeni gödört. Az egymást vágó gödrök miatt a megfigyelés nehezzé vált a szintre bontások miatt. A 1085 gödörben embervázat tártunk fel, a 1075-ben pedig egy kiskérődző és egy kutya vázat. Mindezeket vágta a 1079 kelta gödör, amelyhez talán a 1075-ben fekvő kutyaváz tartozhatott. Ugyan különálló, de egymást vágó gödrökben került elő emberi és egy kiskérődző-váz (talán kutyaváz is?). **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 5–6 éves gyermek váza.

1085. gödör további leletanyaga: baden III.
finomkerámia

– szalagfűl felső részéhez hasonló formájú töredék, Ossarn-típusú csészéből (ivócsanak), alsó részén törött, erősen kopott, felül kettős szarvban végződik, az egyik szarv hegye sérült, alatta vízszintesen átfúrt, ez alatt bekarcolt vonalak részlete látszik: díszítés, vörös színű, csillámos homokkal és kerámiázúzával soványított, 28×35×8 mm.
– korsók és bögrék oldaltöredékei, kívül kannelúrozott, fényezett, belül simított: 9 db, fültöredékek, korsókhoz, bögrékhez tartoznak, középső töredékek: 6 db, – 2 db merice alj-oldaltöredékei, szürke, simított, csillámos homokkal és kerámiázúzával soványított, lapos fenekű, profilált alj, fenék fölött induló szalagfűl, 1: fenékméret: 34, töredék magassága: 24, vastagság: 4, 2: fenékméret: 45, vastagság: 7 mm.

kijárló peremű tálak peremtöredékei: 1 db, behúzott peremű tálak peremtöredékei: 1 db, házikerámia

amfóra perem-nyaktöredék: 1 db, amfóra válltöredék ferde tagolású bordával: 1 db, rátett kisbüttyökkel díszített amfóra oldaltöredék: 2 db, bekarcolt vonalakkal díszített oldaltöredékek, tálakból, amfórákból: 6 db, jellegtelen peremtöredékek: 5 db, kijárló peremű, tagolt lécbordával díszített fazékperecek: 3 db, kijárló peremű tálak peremtöredékei: 3 db, beböködött pontokkal, pontsorokkal díszített válltöredékek, tálakból: 8 db, alj-oldaltöredékek: 15 db, jellegtelen oldaltöredékek.

nem kerámia

– örlőkö töredéke, finom szemcsés, lila homokkőből, félgömbös alakú perem-végtöredék, oldalai csiszoltak, örlőfelülete simára kopott, 63×53×49 mm.

1097. gödör leletanyaga:

házikerámia

– nagyméretű tárolóedény oldaltöredéke, vöröses-szürke, csillámos homokkal és kerámiázúzával soványított, alul két egymás melletti bemélyedő csomkkal, fül vagy büttyök kitérési helyei?, mindkét felületén simított, szalagillesztés mentén törött, 240×165×13 mm.

– további jellegtelen oldaltöredékek.

1106. gödör, 925. réteg alatt, 49/10 szelvény: 27. temetkezés:

A kis méretű, méhkas alakú 1106. gödör bontása során egy emberi csontváz került elő. A váz erősen hamus, faszenes betöltésben fekszik, amelyből badeni kerámia és megégett, elszéneseedett állatcsontok kerültek elő. A koponyára szinte rákövesedett az égett állatcsont. Úgy tűnik, mintha egy máglya maradványait dobták volna a gödörbe. A hamus rétegből földmintát tettünk el. Kibontottuk a gödörben fekvő emberi vázat,

hasán fekszik, arca É-nak fordítva lefelé néz, az öreglyuk feltűnően nyitott, minden nyakcsigolya hiányzik a helyéről, egy db a szájánál fekszik (talán rituális ok miatt?). A fej körüli markáns égésnyomok is feltűnőek. A lábak helyzete zsugorított. Karjai derékszögben kitérve, könyökben behajlítva, rájaszerű pózban. A fej környékéről badeni kerámia és égett-kalcinált átlatsontok kerültek elő. A váz fekvési iránya nagyjából D–É-i. (16. kép) A 1106. gödör pereme mellett az ÉNy-i oldalon egy sekélyebb cölöplyuk került kibontásra (1098.), összetartozó beásási szinten a 1106-al. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 23–27 éves férfi.

1106. gödör további leletanyaga: baden IIB – III.

finomkerámia/díszkerámia

– közepes méretű korsó oldal- és aljtöredékei, sötétszürke, helyenként barnás foltos, kívül fényezett, hasán vékonyan, függőleges irányban kannelúrozott, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, hasa gömbszelet alakú, a feneke széles, lapos, profilált, oldalai: 117×90×5 és 45×48×4, feneke: 110×96×3, fenékméret: kb. 63 mm.

– kiskorsó oldal- és fültöredékei, világos barnássárga, fényezett, csillámos homokkal soványított, nyaka csonkakúpos, hasa nyomott gömbszelet alakú, a hasi íven halvány, függőleges irányú kannelúraszzerű simítással, 68×49×4 mm, szalagfűl középső töredéke, kívül fényezett, 25×24×6 mm.

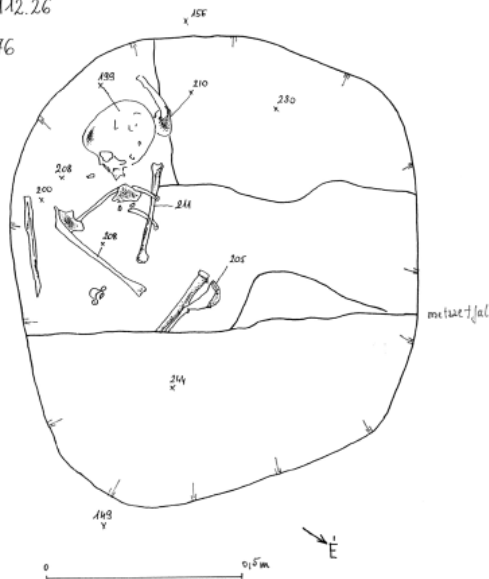
– korsó vagy bögre oldaltöredéke, sötétszürke, kívül fényezett, függőleges irányban kannelúrozott, mészszeccsel soványított, 25×21×4 mm.

– barnás színű korsó oldaltöredéke fülcsont helyével, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, fényezett?, 42×51×7 mm.

– behúzott peremű tál perem-oldaltöredékei, barnás-szürke, vörös foltokkal, kívül a nyakán és belül teljes felületén fényezett, a tál hasa félgömbös, vállán kettős pontbeszurkálással díszített, alatta mélyen bekarcolt vékony, ferde vonalakkal, 88×80×6, 35×54×6, 43×25×6, 40×21×6, 31×25×7 mm.

Fix pont: 112.26

M. á.: 076

17. kép: 1617. gödör 62. emberi vázzal, rajzolta: Tóth Eszter.

– tál oldal- és peremtöredékei, belül teljes felületén, kívül a nyakán fényezett, a peremvonal ferde, enyhén kihajló, vállá rövid csonkakúpos, hasa félgömbös, vállán három egymás alatti sorban pontsorral beszurkált, sötétszürke, meszes csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított. Peremek: 68×79×5, 31×24×6, 39×38×6, válltöredékek: 58×63×6, 39×25×5, oldaltöredékek: 50×45×6, 53×41×6, 61×32×6, 42×39×6, 30×28×6, 36×28×6, 28×22×6, 26×16×5, 26×20×8, 29×16×5 mm.

– tál perem-oldaltöredéke, sötétszürke, csillámos homokos kerámiaüzalékkal soványított, pereme enyhén kihajló, nyaka csonkakúpos, a vállán egy sorban bebökődött pontsorral, belül teljes felületén, és kívül a nyakán fényezett, 78×81×7 mm.

– tál peremtöredéke, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, kívül-belül fényezett, a vállán egy bebökődött ponttal, sötétszürke, barna foltos, 48×48×6 mm.

– tál peremtöredéke, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, szürkésbarna foltos, vállán pontbebökődéssel díszített, 20×38×4 mm.

házikerámia

– behúzott peremű tálak perem-oldaltöredékei: 5 db, fazék perem-oldaltöredékei: 2 db, szalagfűl középső töredéke: 1 db, amfora oldaltöredékei, bekarcolt hálóminta részletével: 2 db, alj-oldaltöredék: 2 db, jellegtelen oldaltöredékek.

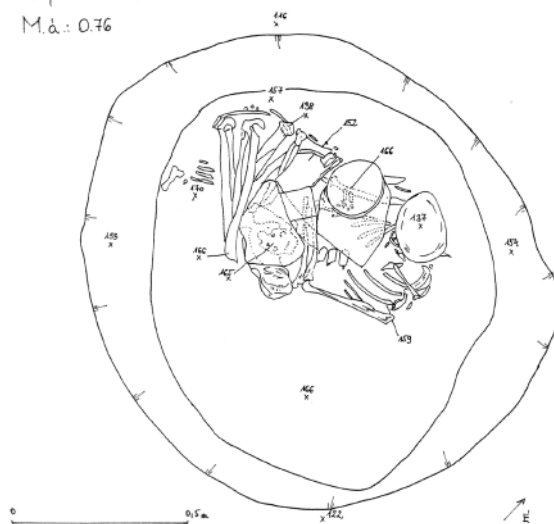
1617. gödör, 925. réteg alatt, 49/12 szelvény: 62. temetkezés:

1617. bontása közben roncsolt, zsugorított emberi váz került elő, nagyjából Ny–K-i irányú, arccal K felé néz, erősen hiányos. (17. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 14–15 éves gyermek. **Keltezés:** a gödör helyzete alapján klasszikus badeni?

1617. gödör további leletanyaga: közelebről nem meghatározható, badeni kultúra.

Fix pont: 112.26

M. á.: 076

18. kép: 1823. gödör 41. emberi vázzal, rajzolta: B. Sárosi Edit.

finomkerámia

– tál? perem és oldaltörődékei, sötétszürke, meszes-sóderes kerámiaüzalékkal soványított, mindkét felületén fényezett, pereme enyhén kifelé hajlik, elvékonyított, 44x43x5, 44x31x6, 28x22x6 mm.

– nagy valószínűséggel ugyanahhoz az edényhez tartozó töredékek: nyaka csunkakúpos, pereme enyhén profilált, mindkét felületen simított, kívül a nyaka vízszintes irányban simított, külső felületen fényszórás nyomai, vöröses-szürke foltos, meszes-sóderes kerámiázúzalékkal soványított, nyak-peremtöredékek: 57×90×6, 29×52×6, 25×57×5, oldaltöredékek: 45×30×7, 36×33×6 mm, szalagfűtő töredék: 31×29×5 mm.

házikerámia

– vastag falú durva amfora oldal- és nyak-hasi töredékei, függőleges, sekély ujjbehúzkodásokkal díszített, kívül fenyézett, mindkét felületén simított, maggal égett, középen sötétszürke, krémiazuvalékkal soványított, nyak-váll töredék: 90×130×14–16, aljtöredékek profilált, éles peremmel: 85×46×10, 80×52×9 mm, oldaltöredékek: 97×54×13, 87×58×13, 78×50×12 mm.

– fazék? oldaltőredéke, kívül durvított, belül simított, kerámia-zúzalékkal soványított, barnás-rózsaszínes szürke, utólagosan is megégett, 89×55×9, 52×52×7, 43×34×10 mm.

– gömbszelet alakú tál oldaltörédei, szürkésbarna, kívül gondosan simított, sóderes-meszes kerámiaüzalékkal soványított, nyaktörődék: 59×54×5, 34×21×5, oldaltörédek: 163×90×6. 62×49×5. 26×21×5 mm.

1823. gödör, 925. réteg alatt, 41/6, 42/7 szelvényekben:
41. temetkezés:

1823. gödör bontásakor emberváz és edény került elő. Fel-
nőtt, jobboldalt zsugorított váza, arccal É felé néz, a mellkast
és a lábat egy nagyméretű tárolóedénnyel borítottak le. A fek-
tetés nagyjából Ny–K-i, lábai felhúzva. (18. kép) **Az antropoló-
giiai vizsgálat eredménye:** 55–59 év körüli férfi.

1823. gödör további leletanyaga: késői bolerázi fázis, badeni IIA.

házikerámia

– nagyméretű amfora majdnem teljes profilítörédeke, pereme hiányzik, foltos szürkés-vörös, utólagosan is megégett, alja lapos, profilált, alsó felületén durvított kívül, a hasi öblén egymással párhuzamos, négyes passztikus bordák díszítik, amelyeket uíbienvomkodásokkal tagoltak. közöttük benvomított. se-

kély és széles vonalakkal hálóminta díszíti, a vállán egymás alatti hat sorban vízszintes besímitás, belső oldala simított, de erősen felpikkelyesedett és törött, $680 \times 560 \times 10-11$, fenékát-mérő: 180 mm. (36. kép)

nem kerámia

– porcelanit-szerű, halvány lilás árnyalatú kova, pengeszerű lapos szilánktöredék, a szilánk proximális oldala ferdén csontkítt, bal oldali csúcsán vésőélt alakítottak ki rajta, a jobb oldali, félkör alakú él éles, cakkos, egyenetlen, a hátlapról talán egyenetlen retusokkal alakított vágóél, 41×33×7 mm.

1915. gödör, 925. réteg alatt, 41/7, 42/8 szelvényekben:
48. és 71. temetkezések:

Folytattuk a 925. kultúrréteg, és az alatta korábban megfigyelt 1915. gödör feltárását, amely során egy fiatal gyermek csontváza (48.), és egy fiatal gyermek koponyája (71.) került elő, badeni leletanyaggal. 48: gyerek váza, jobb oldalán fekszik zsugorítva, nagyjából Ny–K-i irányban, arccal felfelé, lábait felhúzza, lábaitól nem messze egy gyerek koponyája 71., váz nélkül. (19. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 48: 1,5–2,5 éves gyermek. 71: újszülött.

1915. gödör további leletanyaga: az egész gödör anyaga utólagosan égett, közelebből nem meghatározható, klasszikus badeni.

finomkerámia

– kőrső hastördeléke fülcsonkkal, bikónikus töredék, meszes kerámiaüzalékkal soványított, szürke színű, fényezése lekopva, 56×34×3 mm.

– fényezett, ívelt oldaltöredék: 2 db.

– behúzott, kissé megvastagított peremű kisebb tál peremtőredéke, meszes-csillogós homokkal és sóderrel soványított, mindkét felülete simított, 43×23×4 mm.

– elvékonyított perem, mindkét felülete fényezett, sóderes kerámiaüzalékkal soványított, 30×27×6 mm.

– alj-töredék?, szürke, meszes kerámiaüzalékkal soványított, kívül-belül fényezett, kopott, 23×45×6 mm.

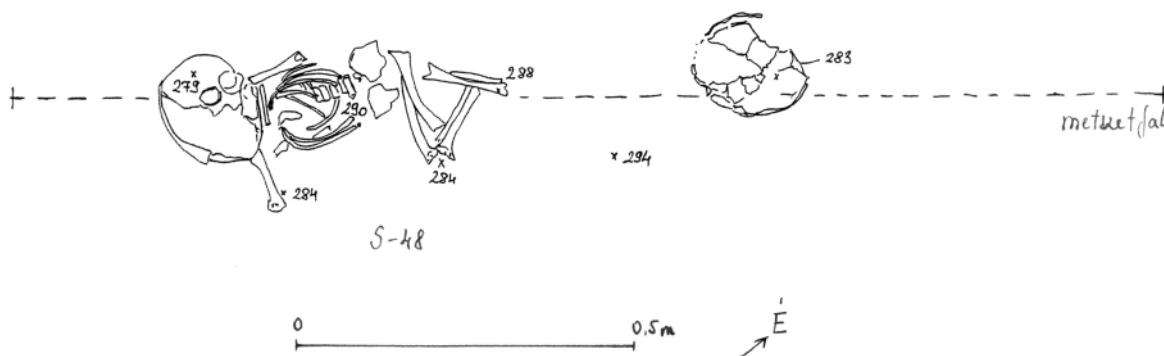
házikerámia

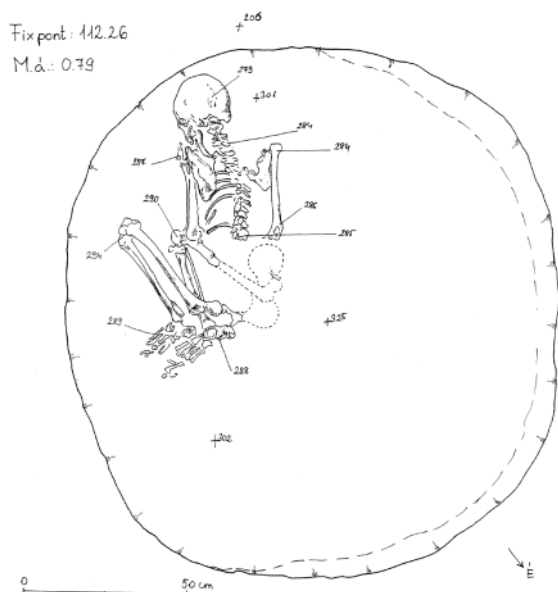
– amfora-szerű edény csanakakúpos nyak-peremtöredéke, fültöredékkel: 1 db, fazekak peremtöredékei: 4 db, jellegtelen peremtöredékek: 10 db, bekarcolt díszű oldaltöredékek: 3 db, szalagfűl töredékek: 3 db, kerek átmetszetű fültöredék fogóbütyök vagy alagútfűl töredéke, jellegtelen oldaltöredékek.

Fixpont: 112.26

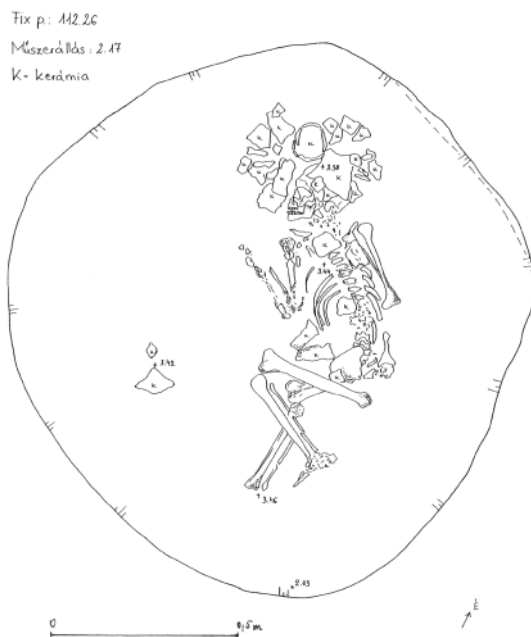
M.đ.: 2.04

Gyermekkoponya, S-71

20. kép: 1992. gödör 59. emberi vázzal,
rajzolta: Belényesy Károly.

21. kép: 2116. gödör 53. emberi vázzal,
rajzolta: B. Sárosi Edit.

1992. gödör, 55/30, 55/31 szelvényekben: 59. temetkezés:

Metszetre bontottuk a 1992 gödört, benne a 59. emberi temetkezéssel, amely felnőtt jobb oldalt zsugorított helyzetű váza, arca felfelé néz, a váz iránya ÉK–DNY-i. (20. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 43–47 éves nő.

1992. gödör további leletanyaga: bolerázi fázis vége, baden II A.

finomkerámia/díszedények

– meszes kerámiaüzalékkal soványított, erősen kopott felületű, kívül a hasán enyhén kannelúrázott, fényezett oldaltörödékek, 3 darabban, 45×52×5, 63×43×5, 55×45×3–6 mm.

– függeszthető amfora, nyakától felfelé hiányos, barnászöröses-szürke foltos, apró kavicsos-mészrögös kerámiaüzalékkal soványított, belül gondosan simított, a nyak alján a váll-has törés fölött vízszintes besimítások vonalaival, a hasa gömbös, ferde irányú, széles kannelúrával díszített, egymással szemközt két vízszintes állású és átfúrású alagútfül ül a váll-hasi törésvonalon, feneke lapos, profilált vonalú, fenékátmérő: 87, törődék magassága: 150, oldalvastagság: 7 mm.

– korsó hastörödéke, csillámos homokos és meszes kerámiaüzalékkal soványított, szürkésbarna, kívül farkasfogmintába rendezett kannelúra-díszítéssel, mindkét felülete simított, 60×30×7 mm.

– tálperem- és oldaltörödéke, ívelt, enyhén kihajló, elvékonyított perem, gömbszelet alakú test, meszes homokkal soványított, mindkét oldalán fényezett, nyaktól lefelé kívül csak simított, vöröses színű, 114×121×9 mm.

házikérámia

– fazekak peremtörödékei: 2 db.

– füles fazék oldaltörödékei, meszes kerámiaüzalékkal soványított, belül simított, kívül durvított felülettel, a vállán két sorban beszúrkált pontsorrall, a szalagfül a has felső részén ül, rövid, szürkésbarna színű, 127×72×7, 58×82×9, 73×53×10×, 48×54×9, 50×42×9, 40×28×10, 52×33×11, 47×27×9 mm.

– tál vagy fazék oldaltörödéke, nyaka simított, alul durvított külső felülettel, a váll-hasi törésvonalán benyomkodott szív alakú, egy sorban elhelyezett pontokkal, alatta vízszintes állású fogóbütyökkel, utólagosan megégett, belül sötétszürke, kívül barnássárga, 135×136×10 és 52×36×9 mm.

– jellegtelen peremtörödéke: 1 db, lapos aljtörödéke: 2 db, amfora oldaltörödéke keretelt mezőbe rendezett, szabálytalan hálómintával: 1 db, szalagfül törödéke: 1 db, jellegtelen oldaltörödéke.

2116. gödör, 53/29 szelvény: 53. temetkezés:

2116. gödörben levő 53. zsugorított, robosztus férfiváz bontását kezdtük. A csontváz kerámiadarabokkal befedett, fejénél épebb, de már most sérült állapotban levő kisebb csésze fekszik. A váz a nyelési szinten már jelentkezett, nem a gödör legalján feküdt. A robosztus testalkatú ember a jobb oldalán zsugorított, É–D-i fektetésű, bal lába térdben erősebben felhúzott, a jobb arcfelén fekszik arccal Ny felé, itt egy épebb edényke törödékei – melléklet. A váz és környéke durva, nagyobb házikérámia-darabokkal van letapasztva, egy nagyobb edény a fej fölött állhatott – itt a legtöbb cserép. A tetem nyakcsigolyái hiányoznak, a férfi feje felett egy majdnem ép edény, testén pedig a tapasztás-darabok. (21. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 23–39 év közötti férfi.

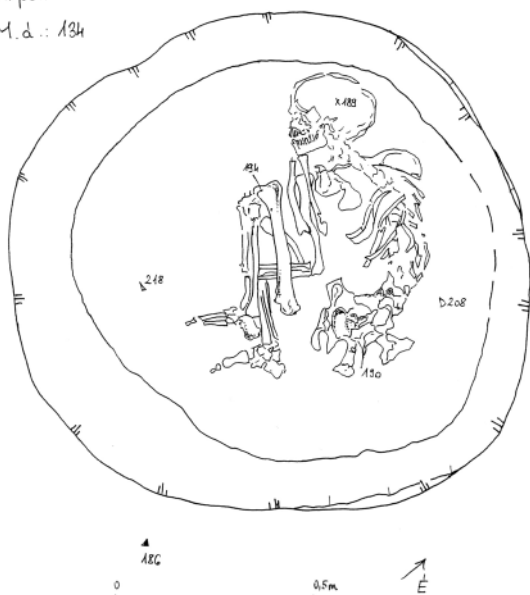
2116. gödör további leletanyaga: badeni IIB – III.

házikérámia

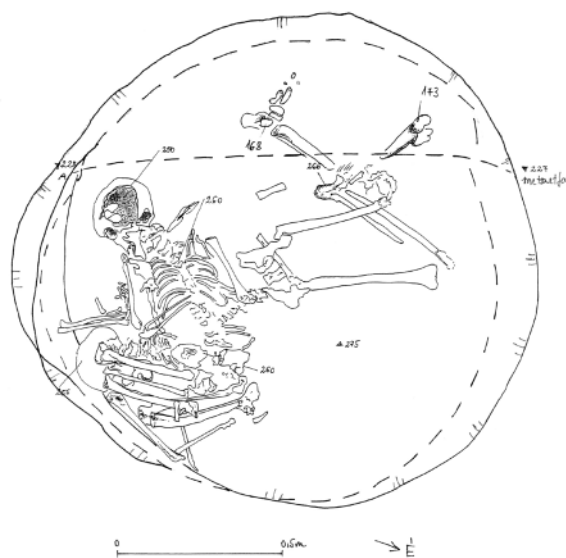
– fazék perem- oldaltörödéke, kívül sötétszürke, belül világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsos kerámiaüzalékkal soványított, mindkét oldalán simított, nyaka csonkakúpos, pereme egyenesre levágott, a peremvonal felül ferde, mély bevagdosásokkal díszített, 44×63×8 mm.

– ugyanahhoz a fazékhoz tartozó perem- és oldaltörödékek, szürkés-vörös, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, belül durván simított, kívül ferde ujjbehúzkodásokkal durvított, a perem enyhén kihajló, ferdére vágott, a perem alatt

Fixpont: 111.79
M.d.: 134

22. kép: 2635. gödör 79. emberi vázzal,
rajzolta: Horváth Tünde.

23. kép: 744. áldozati gödör 20, 21, 22. emberi vázakkal,
rajzolta: Horváth Tünde.

ujjbenyomkodásokkal tagolt plasztikus borda díszíti, nyaka hosszú, csontakúpos, hasa enyhén pocakos, valószínűleg a törés után megpróbálták átalakítani: a perem egy részéből talán orsókarikát szerettek volna készíteni, a lécborda alatt kívülről átfúrták. Peremtöredékek: 162×156×12, 62×38×11, 45×56×11 mm, oldaltöredékek: 20 db.

– behúzott peremű tál perem-oldaltöredéke, szürkés-vörös, meszes kerámiaüzalékkal soványított, mindkét felületén simított, a perem alatt és ahhoz csatlakozóan függőlegesen egy vonalban beszürkált, szív alakú beszürkálások díszítik, 45×37×7 mm.

– feltehetően ugyanahhoz az amforaszerű edényhez tartozó oldaltöredékek: 51 db, vöröses-szürke, maggal égett, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, durván simított.

– jellegtelen peremtöredék.

2635. gödör, 44/26, 45/27 szelvényekben: 79. temetkezés:

2635. sekély, négyszögletes-ovális gödörben levő emberi vázat bontottunk ki. A váz nagyjából É–D-i irányú fektetésű, arccal Ny felé néz, jobb oldalára zsugorított, lábai nagyon erősen, az állig felhúzva, karjai a lábak alatt a törzset követik, az alkarok a törzsrre merőlegesen nyújtva. A gödörből kevés badeni kerámiaüzalék került elő. Felszedés során a fej és a bal váll alatt egy ép, erősen hamus (égett?) állattülső került elő mellékletként. Felszedéskor összeroppant. (22. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 59–70 év körüli nő. **Keltezés:** nem került elő értékelhető leletanyag, a gödör helyzete alapján bolerázi fázis?

2635. gödör további leletanyaga: badeni kultúra, közelebről nem meghatározható.

házikéramia

– durva fenék- és oldaltöredék, sötétszürke, durva kerámiaüzalékkal soványított, lapos, profilált aljú, oldala kívül ferde ujj-

behúzkodásokkal durvított, belül pikkelyesre repedezett, utólagosan megégett, 65×95×14 mm.

– amforaszerű edény oldal-válltöredéke, belül fényezett, sötétszürke, kívül narancsvörös, szürke foltokkal, simított, meszes csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, legömbölyített bikónikus forma, 53×74×7 mm.

– Több egyént tartalmazó gödrök

744. gödör, 925 réteg peremén, 51/13 szelvény: 20, 21, 22. számú temetkezések:

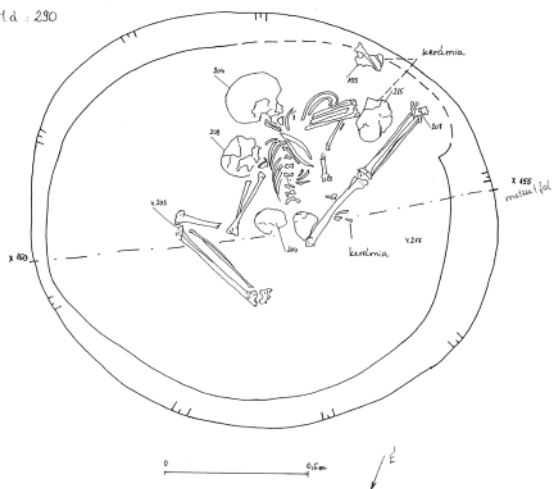
Elkezdjük a gödröt bontani, rögtön a tetejétől kb. 10 cm mélységben emberi koponyák kerültek elő. Az első koponya sajnos eltávolított figyelmetlenség miatt. Kibontottuk a kis-méretű méhkas alakú verem szelvénybe eső részében fekvő két csontvázat. Az egyik váz Ny–K-i irányban, jobbra fordított fejjel (D felé) a hátán fekszik, lába békapózban felhúzva. Jobb térdje az alatta fekvő koponyáján nyugszik. A másik, fiatal egyed váza hason fekszik nyújtott testhelyzetben, D–É-i irányban, arccal K felé. Lábai a bokájánál össze vannak kötözve, és egy kis része (a lábujjak 1–2 íze) a fal alá húzódik. A gödörben előkerült emberi vázak: 20: békafektetéses, 21: hason fekvő, nyújtott, 22: már csak koponya. Az előző évben félbehagyott gödör ez évbe (2002) átnyúló részletének bontását folytattuk, a jelenlegi felületen az egyik már korábban feltárt emberi váz lábszárát és lábfejét (21.) és egy állati csontvázrészletet bontottuk ki. (23. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 20: 17–22 éves nő, 21: 9–11 éves gyermek. **Keltezés:** nem került elő belőle értékelhető leletanyag, a gödör helyzete alapján klasszikus badeni?

744. gödör további leletanyaga:

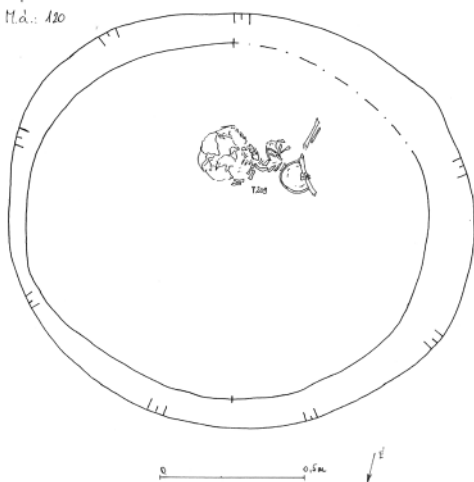
nem kerámia

– barnás-vörhenyes dunántúli radiolarit, szilánk, elő- és hátlapján több irányban leütések negatívjaival, oldalélei élesek, esetleg vágóélek lehetnek, 22×15×4 mm.

Fixpont: 410.80
M.á.: 290

Fixp.: 412.26
M.á.: 430

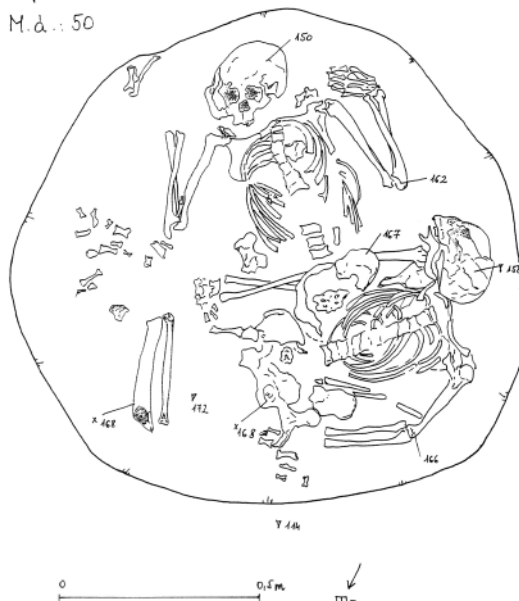

24-25. képek: 981. áldozati gödör, 24, 25, 90. emberi vázak, vázrészek, rajzolta: Diós Borbála.

981. gödör, 925. réteg alatt, 51/12, 51/13 szelvényekben: 24, 25, 90. számú temetkezések:

Metszetre bontottuk a kerek gödröt, amelyből egy ép kislemez és emberi csontok kerültek elő. A bontást folytatva egy nő és kisgyerek-csecsemő váza került elő a nyesett felszíntől -60 cm-re. A felnőtt hason fekvő, alatta helyezkedik el a gyermek. A vázak környezetében több kerámiatöredék feküdt. Felszedtük a gödörben fekvő felnőtt csontvázát és kibontottuk a mellkasa alatt levő gyerekvázat. A bal oldalán fekvő gyerek csípője tájékán rézkori edény nagyméretű fenéktöredéke került elő. 24: hasán fekvő nő bedobott váza, a feje DK felé, arccal Ny-ra néz, a törzs iránya DK-ÉNy-i. 25: gyerek nagyon hiányos, töredékes váza, a nő mellkasa alatt, feje a nő tarkója alatt-hátta közepén. (24-25. képek) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 24: 16-18 év körüli nő, 25: 2-3 éves gyermek, valamint még egy harmadik vázhoz tartozó részletek (90.): felnőtt férfi lábcsontjai.

Fixpont: 412.26
M.á.: 50

26. kép: 1236. áldozati gödörben 28, 29. számú emberi temetkezések, rajzolta: Horváth Tünde.

981. gödör további leletanyaga: baden IIB. fázis.

finomkerámia

– kívül-belül fényezett peremtöredék, sötétszürke, belül farkfog alakban sekély kannelúra-dísszel, a perem elvékonyodik, kifelé hajlik, éles párkányban végződik, meszes soványítású, tálból?, 37×28×6 mm.

– ívelt peremtöredék, sötét szürkésbarna, csillámos homokkal és meszes rögökkel soványított, mindkét felületén fényezett, de erősen kopott, ívelt csontakúpos nyakú, a perem belülről elvékonyodik, enyhén kihajlik, 51×36×4 mm.

– korsó aljtöredéke, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, szürke színű, barnás foltokkal, fenéke enyhén homorú, fenéktátmérő: 60, töredék magassága: 58, oldalvastagság: 6 mm.

– bekarcolással díszített tál oldaltöredékek: 2 db.

házikérámia

– ép kislemez, pereme csorba, ívelt nyakú, enyhén kifelé hajló peremű, csontakúpos testű kislemez, a peremből kihúzott, egymással szemben levő kis bütykökkel díszített. A bütyköket utólag tették rá a peremre. Belső oldala gondosan simított, erősen mészköves az alsó részén, külső felülete durvábban simított, egyengetett, sóderes-meszes kerámiaüzalékkal soványított. Feneke lapos, alig profilált, foltos rózsaszínes-narancsos szürke, belül barnássárga színűre égett, fenéktátmérő: 70, szájátmérő: 98, magasság: 138, peremvastagság: 3 mm. (37. kép)

– fazekak perem-oldaltöredékei: 3 db, kihajló peremű tálak peremtöredékei: 4 db, jellegtelen peremtöredékek: 4 db, alj-oldaltöredékek: 3 db.

– kívül sötétszürke, belül mattabb, meszes csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, belül gondosan simított, fenéke lapos, tálból? származó alj-oldaltöredék, 77× töredék magassága: 30, oldalfal vastagsága: 8 mm.

– bekarcolt vonalakkal díszített oldaltöredékek: 2 db, ujjbenyomkodással tagolt plasztikus bordával díszített oldaltöredék amfórából: 1 db, széles, kannelúra-szerű besimítás részleté-

vel díszített amfora válltörödékek: 1 db, rövid, széles szalagfűl oldaltörödéken, fülcsapolás törödéke szalagfűlből, szürke, simított, kerámiaüzalékkal soványított, törésfelületének közepén dugószerű kitüremkedéssel az illesztési csomkon, 38×30×16 mm, jellegtelen oldaltörödékek.

nem kerámia

– 3 db kötöredék, az egyik valószínűleg őrlőkőből származik, de minden irányból törött: 100×70×24, a másik kettő jellegtelen: 75×80×72, 39×30×40 mm.

1236. gödör, 925. réteg alatt, 43/5 szelvény: 28, 29. számú temetkezések:

A gödör metszetre bontása során a munkások emberi csontvázakat rongáltak meg. Két egymáson keresztben fekvő emberi csontváz további részlete került elő. A halottakat valószínűleg bedobták, az objektum betöltéséből a vázákhoz tartozó melléklet nem került elő. A 1236. gödör mellett fekvő 1237 gödörben borjú csontjait bontottuk ki. 28. váz: bedobott vagy fektetett? helyzetű felnőtt, hanyatt fekvő, nyújtott felsőtestű váz, arca felfelé néz, lába visszahajlítva – klasszikus békapóz, kb. D–É-i fekvésű. 29. váz: 28. alatt, a medencéjétől lefelé, bedobott felnőtt, kb. ÉK–DNy-i, háton fekvő, arca felfelé néz, lábai felhúzva. (26. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 28: 16–18 év körüli nő (?), 29: 15–17 év körüli, meghatározhatatlan nemű egyén váza. **Keltezés:** nem került elő értékelhető leletanyag, a gödör helyzete alapján klasszikus badeni?

1277. gödör, 925. réteg alatt, 49/13 szelvény: 31, 32, 33. számú temetkezések:

A gödör bontása során a betöltésben emberi koponya tűnt elő. Rábontással további két emberi vázat, illetve vázcsonkot figyeltünk meg. 31.: hason fekvő Ny–K-i tájolású, bal lába behajlítva, jobb felhúzva, előtte D felől jobb oldalán fekvő zsugorított gyerekváz, 32.: Ny–K-i, arccal dél felé néz, 31. arccal a föld felé néz, É felől oldalán egy fej és csigolyatörödékek – ez a 33., egyéb csontjai a bontás során megsemmisültek. (27. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 31: 34–40 év

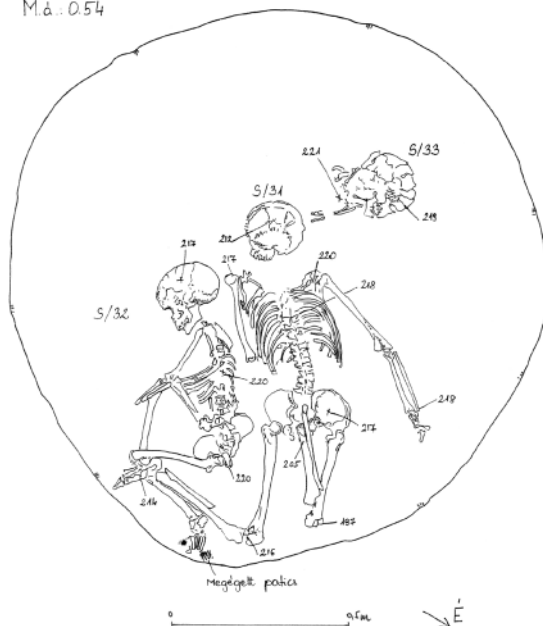
körüli nő, 32: 8 év körüli gyermek, 33: 3 év körüli gyermek. **Keltezés:** nem került elő értékelhető leletanyag a gödörből, helyzete alapján klasszikus badeni?

1489. gödör, 1495. gödörrel, 925. réteggel kevert erdőtalaj alatt, 49/14, 48/13 szelvényekben: 35, 36, 37, 38, 39. számú temetkezések:

A bizonytalan méretű kerek foltként mutató 1489. gödör (kontúrjai a 3. erdei vörösesbarna humuszban nehezen követhető, de betöltése határozottan kivehető) metszetre bontása során egy emberi koponya került elő. Rábontással további 4 csontvázhhoz tartozó rész és egy koponya került feltárára. A gödör mellett vele egy szinten egy a 1489. gödörrel együtt létesített, vele összekapcsolható, sekély, hamus betöltésű gödört tártunk fel, a 1489. gödör É-i részén. Valamilyen kapcsolata volt a gödörrel (ritus)? 1489. objektum temetkezései: 35. váz: fiatal gyerek váza, a gödör D-i oldalát követi, háton fekszik, lábai térdben felhúzva, jobb oldalt fektetett. A nyakcsigolyák és a fej között hiátus van, a fej erősen hátrabicsaklik. A kezek a törzs mellett nyújtva fekszenek. Térdénél a 36. koponya hever. A váz iránya Ny–K-i. 36 váz: emberi koponya töredékei, váz nem tartozik hozzá, fiatalabb egyed lehet, az arca É felé néz, és a gödör alja felé fordul erősen. Kézujj-csontok és néhány nyakcsigolya tartozhat még hozzá, melyek a koponya mellett helyezkednek el. Elképzelhető, hogy a váz egész volt, és a bontás során szedték fel és dobták ki a többi részét. A vastag égési réteg rákövesedett, és nem látszottak jól a csontok. 35 térdénél, erős égésnyomokkal 37. váz: robosztus termetű férfiváz, fektetett, zsugorított pózban, az arc D felé néz, elfordított pózban, a test háton fekszik, lábai a fej felé ellenkező irányban, É felé néznek, jobb oldalán fekszik, térdben felhúzott zsugorított lábakkal, kezei a törzstől kb. 45 fokos szögben kitarva. A váz iránya K–Ny-i, központi helyzetben erős égésnyomokkal. A csontváz mosása során egy háromszögletű mikrolit nyílhegy került elő – sajnos pontosabb helyét nem tudtuk megfigyelni. Elképzelhető, hogy halálát okozta? 38. váz: gyerek váza, fektetés iránya Ny–K-i, nyújtott, háton fekvő, arca D felé néz. Kezei a törzs mellett helyezkednek el,

Fixpont: A12.26

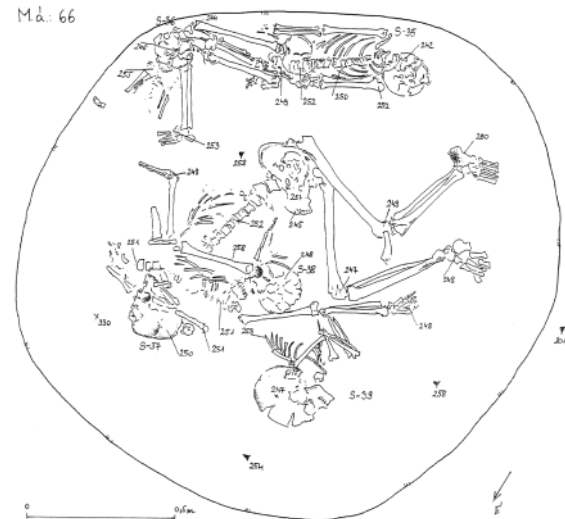
M.á.: 0.54

27. kép: 1277. áldozati gödörben 31, 32, 33. számú emberi vázak, rajzolta: Belényesy Károly.

Fixpont: A12.26

M.á.: 66

28. kép: 1489. áldozati gödör 35, 36, 37, 38, 39. számú emberi vázakkal, rajzolta: Belényesy Károly.

lábai jobb oldalt, térben felhúzva zsugorítottak, a bontás során megsérült. 37. férfivázon fekszik, annak mellkasi részén. 39. váz: nagyon fiatal gyerek váza, fektetési irány É–D-i, arca Ny felé néz. A váz jobb oldalán fekszik, az egész test erősen zsugorított pózban, kezeivel a felhúzott térdeit fogja át. A koponya a kisméretű testhez viszonyítva feltűnően nagy, az agykoponya a varratok mentén a homlok, fejtető és a tarkó vonalán szétnyílt. A 37. férfiváz alatt, a gödör közepének É-i részén. (28. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 35: 10–12 éves gyermek, 36: infans I. korú gyerek, 37: 23–27 férfi és 26–32 éves nő, 38: újszülött, 39: 6–7 éves gyermek.

1489. gödör további leletanyaga: baden IIB. fázis.

finomkerámia

– fényezett oldal- és nyaktöredékek, 2 db.

házikérámia

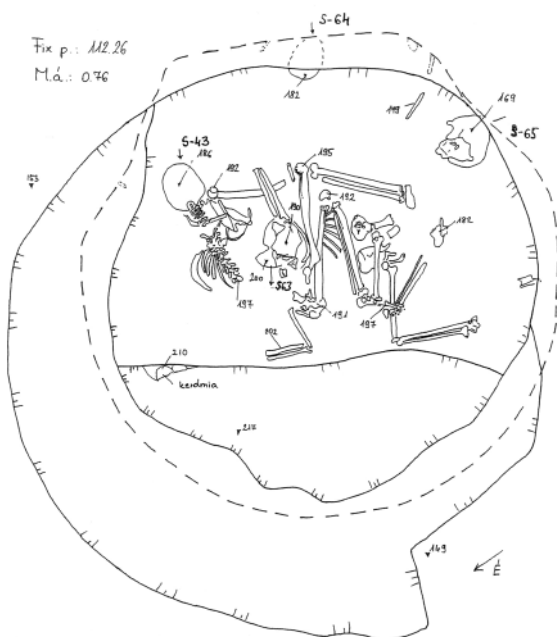
– jellegtelen peremtöredékek: 2 db, aljtöredék: 1 db, benyomkodással díszített rátett agyagsík oldaltöredéke (nyak-váll töredék), kettős beszúrkált pontsorról díszített oldaltöredék, bekarcolt oldaltöredékek: 3 db, rátett bütykökkel vagy ujjbenyomkodott bordával díszített oldaltöredék: 1 db, fogóbütyökkel díszített oldaltöredék: 1 db, jellegtelen oldaltöredékek.

nem kerámia

– 37. temetkezés gerinctájékáról: szentgáli radiolarit, enyhén szakasodó, enyhén konkáv bázisú, háromszögletű nyílhegy, arányos, szabályos oldal háromszög, csúcsa sérült, bifaciális, felszíni apró, finom retusokkal munkálták meg. testen helyenként, főleg a hátlaapon kéregfoltok. M.: 17×16×3 mm.

1649. gödör, 925. réteg alatt, 43/8 szelvény: 43, 63, 64, 65. számú temetkezések:

1649. metszetre bontása során emberi csontvázat találtak. Rábontás után 3 csontváz, egy 4. koponya, badeni kerámia, állatcsont, kova került elő. 43. váz: a legészakibb váz a gödörben, É–D-i irányú, feje lefelé fordítva, teljesen kicsavarodva. A csontváz a bal oldalán fekszik, hason. Lábai felhúzva, bal lába a jobb lába felett. Ez a csontváz volt legfelül, a 63.

29. kép: 1649. áldozati gödör 43, 63, 64, 64. számú emberi vázakkal, vázrészekkel, rajzolta: Tóth Eszter.

váz ez alatt helyezkedett el. 63: É–D-i irányú, hason fekszik, bár a csigolyák össze-vissza vannak, lehet hogy összetörték? Karjai a koponyától fölfelé-lefelé, bordái a 43. jobb térde alatt, lábai 43. lábfeje alatt, zsugorítva. 64. és 65: csak koponyák, a gödör D-i oldalán. (29. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 43: 14–16 éves gyermek, 63: infans II. korú gyermek, 64: maturus korú nő, 65: adultus-maturus korú férfi.

1649. gödör további leletanyaga: baden IIB. fázis.

finomkerámia

– kisbögre vagy korsó hastöredéke, kívül sekély függőleges kannelúrával díszített, csillámos homokkal soványított, belül kérges az oldala, kívül fényezett volt, 27×36×4 mm.

– fényezett peremtöredék: 2 db, nyaktöredék: 1 db.

– tál peremtöredéke, vöröses-szürkésbarna, enyhén kifelé hajló, elvékonyított perem, a vállán két sorban egymás alatt durva, beböködött pontsorról, az alsó sor pontjai elnyújtott üregekkel, amelyekből vékony, bekarcolt vonalak indulnak lefelé, kerámiaüzalékkal és csillámos homokkal soványított, kívül-belül simított, 41×73×9 mm.

– kifelé hajló, elvékonyított peremtöredék, szürkésbarna, kívül vízszintes irányban fényezett, kívül-belül simított, meszes kerámiaüzalékkal soványított, tálból?, 66×48×6 mm.

– sötétszürke, sóderes kerámiaüzalékkal soványított oldaltöredék, gömbszelet alakú tálból, vállán kívül egymás alatt két sorban beböködött pontok részlete, üregükben fehér inkrusztáció nyomaival, kívül-belül simított, 55×64×7 mm.

– kívül szürke, belül vörösesbarna, csillámos homokkal soványított, belül fényezett, gömbszelet alakú tál oldaltöredéke, vállán beböködött pontsorról, 40×67×8 mm.

– szürkésbarna, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított tál oldaltöredéke, belül fényezett, két egymás alatti sorban csak a szélein bemélyülő pontsorról díszített, 42×44×7 mm.

– gömbszelet alakú tál hastöredéke, szürke, belül fényezett, meszes-csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, másodlagosan égett, vállán egy sorban beböködött pontsorról, 61×70×9 mm.

házikérámia

– jellegtelen peremtöredékek: 3 db, kihajló peremű tálak peremtöredékei: 2, fazekak peremtöredékei: 4 db, alj- és oldaltöredékek: fénékátmérő: 70, további: 4 db, alj-oldaltöredék: 1 db, tálak oldaltöredékei vállán beböködött pontsorról: 5 db, mezőbe rendezett beszúrkált háromszögekkel: 1 db, oldaltöredék kettős egymás melletti hegyesedő bütyökkel: 1 db, egy kisbütyökkel: 1 db, jellegtelen oldaltöredékek.

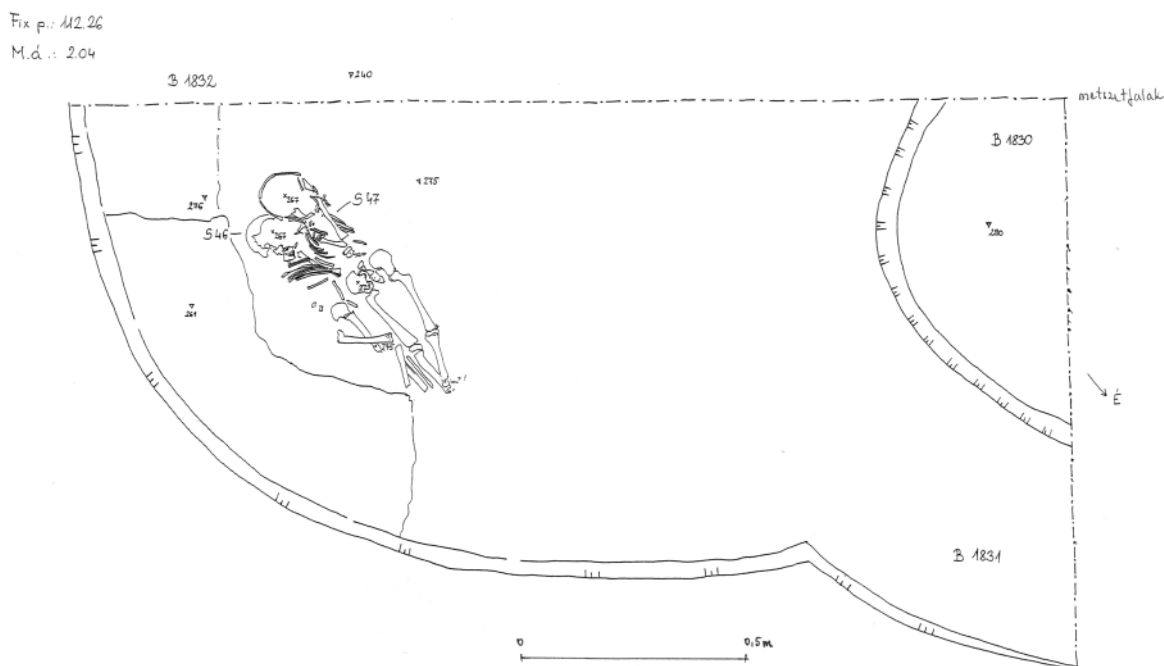
1832. gödör, 925. réteg alatt, 41/5 szelvény: 46, 47. számú temetkezések:

A 1832. gödör feltárása során két, közösen eltemetett fiatal gyermek csontvázát bontottuk ki. A betöltésből badeni leletanyag került elő. Mindkét csontváz gyereké, 47. jobb oldalán 46. váz található, nyújtott, bedobott vázak. 46: fiatal gyermek bal oldalán fekvő váza, a koponya a feltárás során sérült, a bal váll felé néz. A jobb kar hiányzik. Bal lába nyújtott, a jobb lába a bal lábba fekszik enyhén behajlítva. D–É-i irányú, arccal Ny felé. 47: fiatal gyermek nyújtott helyzetű váza, 46. váz bal oldalán, D–É-i fektetés, arccal a föld felé. Bal karja a mellkasra van hajlítva, jobb karja 46. váz alatt, lábak nyújtva, a lábszárak keresztezik egymást. A lábfejek a feltárás során sérültek meg. Fektetése D–É-i. (30. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** 46: 4–5 éves, 47: 7–8 éves gyermek.

1832. gödör további leletanyaga: utólagosan erősen megégett kerámia-töredékekkel, baden IIA-B.

házikérámia

– aljtöredék: 1 db, bekarcolt hálómintával és egy beszúrt ponttal díszített oldaltöredék 2 darabban, vízszintes állású, vízszintes átfúrású alagútfül, szalagfül, foltos vöröses-szürkés,

30. kép: 1832. áldozati gödörben 46, 47. számú emberi temetkezések, rajzolta: Tóth Eszter.

meszes kerámiaüzalékkal soványított, kívül-belül simított, kívül fényezett?, további jellegtelen oldaltörédek.

Nem kerámia:

– kisméretű örlőkö végtörédeke, két darabban, összeilleszthetők. Finom szemcsés homokkő, erősen kopott felületű, kör alakban bemélyülő, kiüregesedett felülettel, oldalszélei csiszoltak, alja nem, V-keresztmetszetű, 76×95×28 mm.

– kisméretű örlőkö középső törédeke, faragott oldalakkal, üreges-hólyagos vörös homokkő, örlőfelülete üreges, simára kopott, lapos örlőlap, 60×78×37 mm.

– fenék-csiszolók törédeke, lapos, vékony, kézbeillő vég-oldaltörék, üledékes, márgaszerű, nagyon finom szemcsés, középen mély csiszolóvájattal, félgömb alakú átmetszetben, 47×46×7 mm.

– Koponyákat, koponyatöréseket tartalmazó gödrök

744. gödör, 51/13 szelvény: 22. koponya:

Leírását ld. 744-nél. Nem biztos, hogy csak koponya volt.

1277. gödör, 49/13 szelvény: 33. koponya:

Leírását ld. 1277-nél. Nem biztos, hogy csak koponya volt.

1334. gödör, 925. réteg szélén, 45/8 szelvény: 34. koponya:

Közös metszetre bontottuk a 1372 és a 1334. objektumokat. Betöltésük egységes volt, nem lehetett elválasztani őket egymástól, valószínűleg egyetlen objektumról van szó. A sekély objektum közepén egy kisebb kupacban kerámiát, állatcsontot és mindezek tetején egy a fejtetőn fekvő emberi koponyát bontottunk ki. (31. kép)

1334. gödör további leletanyaga: baden IIB. fázis.

finomkerámia/díszedények

– nagyobb méretű korsó hasi és nyaki oldaltörédeke, meszes csillámos homokkal soványított, sötétszürke, mindkét felülete simított, valószínűleg fényezett is volt, a nyaka ívelt, a hasa

nyomott gömbszelet alakú, széles, sekély függőleges kannelúrával díszített, nyak: 85×52×5, hasi átmérő: 173, törédek magassága: 55, falvastagság: 3 mm.

– fazékszerű korsó törédeke, egy szalagfüllel, oldala, pereme hiányos, füle hiányzik, szürkés-vörös foltos, kívül fényezett, erősen kopott, meszes apró kavicsos kerámiaüzalékkal soványított, feneke homorú, profilált vonalú, hasa félgömbös, erős hasi öböllel, nyaka talán csanakúpos volt, a váll-hasi törésen kettős sorban kerek beszúrkálásokkal díszített, uinnen a vonalról indul a perem fölé magasodó szalagfül, hasi átmérő: 125, fenékátmérő: 72, törédek magassága: 107, oldalvastagság: 5 mm. (38. kép)

– kiegészített füles bögreszerű korsó, feneke és füle sérült, szürke, kívül fényezett, de erősen kopott állapotú, nyaka csanakúpos, pereme enyhén kihajlik, hasa legömbölyített bikónikus forma, erősen totyakos, feneke széles, enyhén homorú, meszes kerámiaüzalékkal soványított, perem fölé magasodó szalagfüle a has-váll törésről indul, belül vízköves, a füllel egy vonalban egy sorba rendezett bebökődéssel díszített, szájméret: 110, hasátméret: 120, magasság: 100, oldalvastagság: 6 mm. (39. kép)

– rózsaszínes, csillámos homokkal soványított, mindkét felületén fényezett nyaktörék?, 53×56×9 mm.

– kiegészített tál, több mint fele épségben, sötétszürke színű narancs foltokkal, apró kavicsos meszes kerámiaüzalékkal soványított, belül simított, a válla kívül fényezett, válla csanakúpos, pereme elvékonyított, erősen kifelé hajló, hasa legömbölyített csanakúpos, feneke lapos, profilált vonalú, a perem alatt kicsi, kerek bebökődésekkel díszített egy sorban, a váll-hasi törésvonalon is ez a díszítés található két sorba rendezve, alatta pedig fordított háromszög alakú, illetve háromszög alakú mezőkben vékony bekarcolásokkal beszafrfózt, a hasi öblén egy kisméretű, széles szalagfül ül, szájméret: 275, fenékátmérő: 87, magasság: 98, oldalvastagság: 4–7 mm. (40. kép)

– nagyobb méretű korsó fenék-oldaltörédekei, meszes homokkal soványított, szürke, mindkét felületén simított, belül

31. kép: 1334. gödör 34. koponya töredékével, fotót készítette: Horváth Tünde.

32. kép: 2236. gödör 73. koponyatöredékekkel, fotót készítette: Horváth Tünde.

kérges helyenként, alja lapos, feneke nincs külön profilálva, hasa nyomott gömbszelet alakú, függőleges, sekély széles kannelúrával díszített, hasi átmérő: 176, töredék magassága: 45, vastagság: 5, 72×36×6 mm.

– kisbögre vagy korsó oldaltöredéke, kívül szürkésbarna, belül sárgásbarna, csillámos-meszes homokkal soványított, 37×43×2-4 mm.

– korsó vagy bögre nyaktöredéke, enyhén ívelt, nagyon vékony falú, szürke, meszes homokkal soványított, erősen kopott, főleg a belső felülete, kívül fényezés nyomai, a perem elvékonyított, enyhén kifelé hajlik, 23×36×3 mm.

házi kerámia

– jellegtelen peremtöredékek: 2 db, aljtöredékek: 3 db, további jellegtelen oldaltöredékek.

1489. gödör, 48/13 szelvény: 36. koponya:

Leírását ld. 1489-nél, nem biztos, hogy csak koponya.

1649. gödör, 43/8 szelvény: 64, 65. koponyák:

Leírását ld. 1649-nél. Nem biztos, hogy csak koponyák.

1915. gödör, 41/7, 42/8 szelvény: 71. koponya:

Leírását ld. 1915-nél.

2236. gödör, 44/21 szelvény: 73. koponya:

2236. gödör bontásakor a badeni kerámia, állatcsont, csiszolt felületű okkerdarab mellett emberi koponyatető került elő. A koponyatető a gödör alján feküdt. (32. kép) **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** S-73 adultus korú, meghatározhatatlan nemű egyén.

2236. gödör további leletanyaga, baden IIA. fázis:

finomkerámia/díszedények

– kisebb korsó hasi-fenek töredéke, barnásszürke, csillámos homokkal soványított, erősen kopott felületű, a hason ferde, körbefutó kannelúrával díszített, kívül-belül fényezett volt, 49×24×4 mm

– kisbögre, perem- és oldaltöredék, pereme elvékonyított, nyaka hengeres, hasa nyomott gömbszelet alakú, függőleges kannelúrával díszített, meszes kerámiaüzalékkal soványított, szürke színű, kívül-belül fényezett, 42×43×4 mm.

– korsó nyak-peremtöredéke, meszes kerámiaüzalékkal soványított, szürkésbarna, a perem enyhén kifelé hajlik, a nyaktól lefelé függőleges kannelúra díszíti, kívül-belül fényezett, 45×56×4 mm.

– kisbögre majdnem fél töredéke, erősen kopott felületű, nyaka vízszintes irányban simított, váltól lefelé függőleges kannelúrával díszített, meszes-csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, szürkés színű, kívül-belül fényezett, hasi átmérő: 65, magasság: 70, vastagság: 4 mm.

– korsó szalagfüle, erősen hajlott, ívelt átmetszetű, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, szürkés színű, fényezett, 50×59×4-8 mm.

– korsó váll-hasi töredékem a nyakon két, vízszintes, körbefutó vonallal, hastól lefelé függőleges kannelúra díszíti, meszes kerámiaüzalékkal soványított, szürke, mindkét felülete simított, 57×52×7 mm.

– korsó hastöredéke, függőleges kannelúrával díszített, amely szinte teljesen lekopott, csillámos homokkal soványított, szürke, mindkét felületén simított, 45×38×4 mm.

– korsó váll-hasi töredéke, a hason függőleges kannelúrá-dísszel, meszes csillámos homokkal soványított, szürke, mindkét felülete simított, 33×43×5 mm.

– korsó hastöredéke, sekély, ferde kannelúrával díszített, erősen kopott felületű, csillámos homokkal soványított, szürke, mindkét felülete simított, 52×53×5 mm.

– korsó hastöredéke, ferde kannelúrával díszített, meszes kerámiaüzalékkal soványított, belül fényezett, 39×30×7 mm.

– tál peremtöredéke, vállán beszúrkált pontsorról díszített, amelyekből talpán álló háromszög alakú mezőkbe rendezett kannelúra-díszítés indul, a belső felületén ferde, sekély kannelúrázás, kívül sötétszürke, belül középszürke, kerámiaüzalékkal és mésszel soványított, kívül ragyogóra fényezett, valószínűleg belül is fényezett volt, de erősen lekopott, kívül a nyakán vízszintes irányú fényezés.

– tál? oldaltöredéke, mindkét felületén fényezett, vörösbarna, kívül a vállon alig bemélyülő beszúrkált pontsor, belül ferde kannelúrázás, csillámos homokkal soványított, 60×61×7 mm.

– tál? oldaltöredéke, kerámiaüzalékkal soványított, kívül a nyaka fényezett, vállán szív alakú beszúrkált pontsor, alatta durvított felület, belül fényezett, sötétszürke, 45×50×7 mm. házi kerámia

– kihajló peremű, gömbös testű? edény perem-oldaltöredéke, a perem alatt kívül mély, ferde bevágódással díszített, helyenként függőleges fogóbütykökkel (2–3–4? az edény teljes felületén?), a nyakon mély bevágással kialakított, vonalkötegekből álló V-alakú bekarolásokkal, durva kerámiaüzalékkal soványított, kívül rózsaszínes-barna, belül sötétszürke színű, simított felületű, 87×80×9 mm.

– peremtöredék, rátett átfúrtalan fogófüllel, amelynek csak a két széle emelkedik ki markánsan, a perem alatt rátett lécborda futott?, sóderes kerámiaüzalékkal soványított, belül simított, belül szürke, kívül barnásszürke színű, 90×57×7 mm.

– ívelt nyakú, kihajló peremű peremtöredék, kerámiaüzalékkal soványított, belül sárgásbarna, simított, kívül szürkés, durvított felületű, a perem alatt kettős kisbütyök részlete, fazékból?, 75×53×8 mm.

– durva, vastag falú tál peremtöredéke, jellegtelen peremtöredékek: 2 db.

– aljtöredékek: 4 db, oldaltöredék vállán ferde ujjbenyomkodással díszített rátett bordával, oldaltöredékek ugyanabból az amfórából, plasztikus, vékony bordával és két egymás alatti sorban bekarolt cikkcakk-vonallal díszített, a cikkcakk-vonalak szabálytalanok, kerámiaüzalékkal soványított, kívül vörös, belül sötétszürke, szendvics-felület, mindkét felülete simított, 75×74×8 és 67×44×9 mm, oldaltöredékek bekarolt vonalakkal: 3 db, vízszintes állású és átfúrt alagútfüll, két széle enyhén kiemelkedik, belül gondosabban simított, 58×48×7 mm, nagyméretű tárolóedény fogóbütyke, vízszintes állású, jellegtelen oldaltöredékek.

2480. gödör, 1281. réteg (= R-925) alatt, 50/33 szelvény: 68. koponya:

Kibontottuk a 1281 réteg alatt fekvő gödörkomplexumok közül a 2480. gödröt, badeni kerámia, állatcsont, és roncsolt emberi koponyatető került ki a gödör aljáról. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** maturus korú, meghatározhatatlan nemű felnőtt.

2480. gödör további leletanyaga: baden IIA.

finomkerámia

– kisbögre perem-oldaltöredéke, szürke, mindkét felületén simított, fényezett?, rövid, csonkakúpos nyakú, hasa gömbszelet alakú, meszes-csillámos homokkal soványított, 32×40×4 mm.

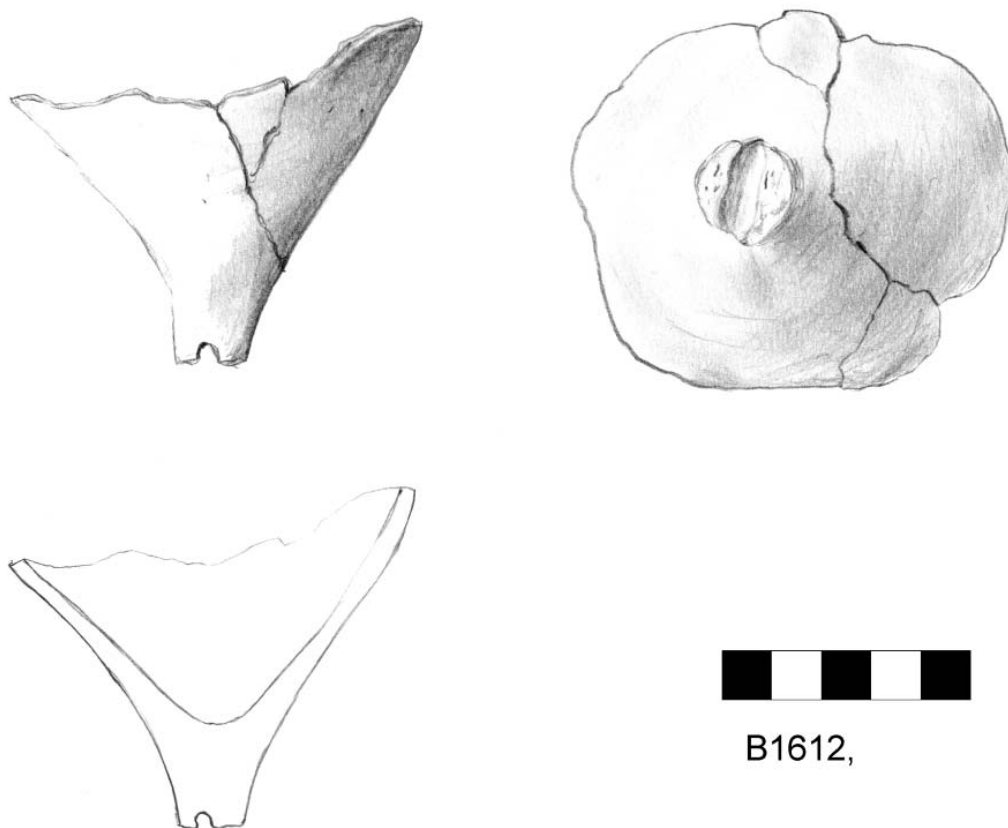
– kisbögre oldaltöredéke, kívül fényezett, barnás-szürke, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, rövid, csonkakúpos nyakú, hasa gömbszelet alakú, a hasi törésen szalagfüll alsó töredékével, 49×47×3 mm.

– korsó perem-fültöredéke, csillámos homokkal és kerámiaüzalékkal soványított, sötétszürke, mindkét oldalán fényezett, rövid, csonkakúpos nyakú, rövid szalagfülllel, 47×57×6 mm.

– korsó perem-oldaltöredéke, sötétszürke, mindkét oldalán fényezett, kerámiaüzalékkal és csillámos homokkal soványított, a perem összenyomott, enyhén kihajló, nyaka hosszú, csonkakúpos, 34×65×6 mm.

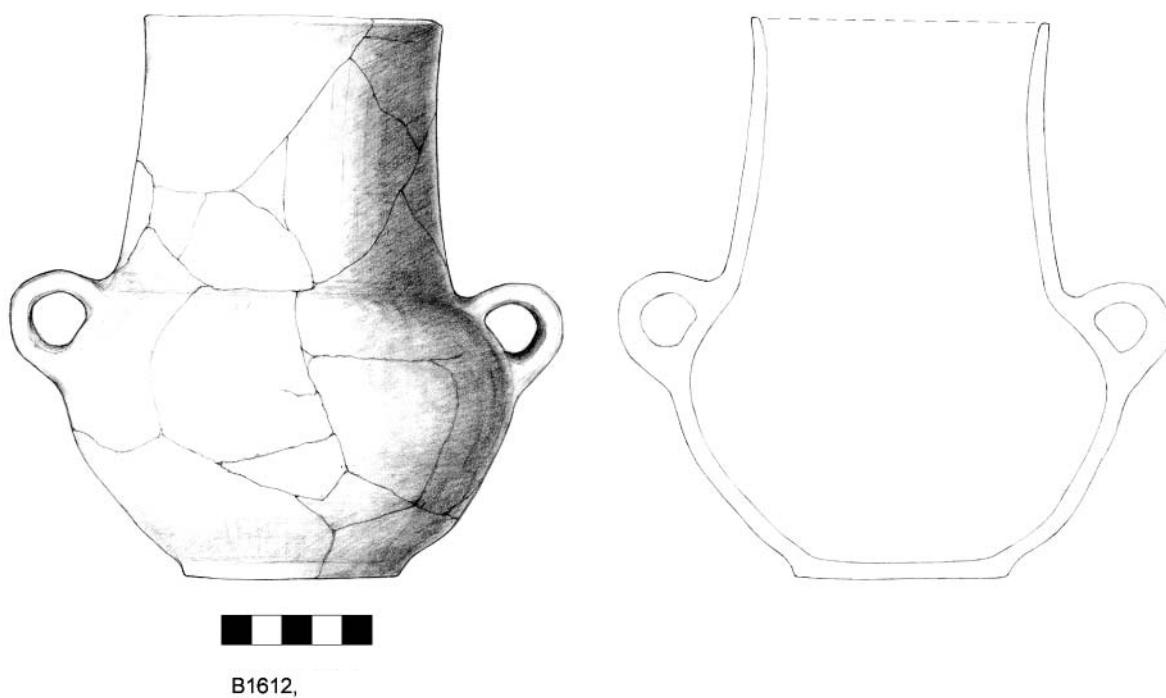

33. kép: függeszthető, alagútfüles és szalagfüles korsó a 1612. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

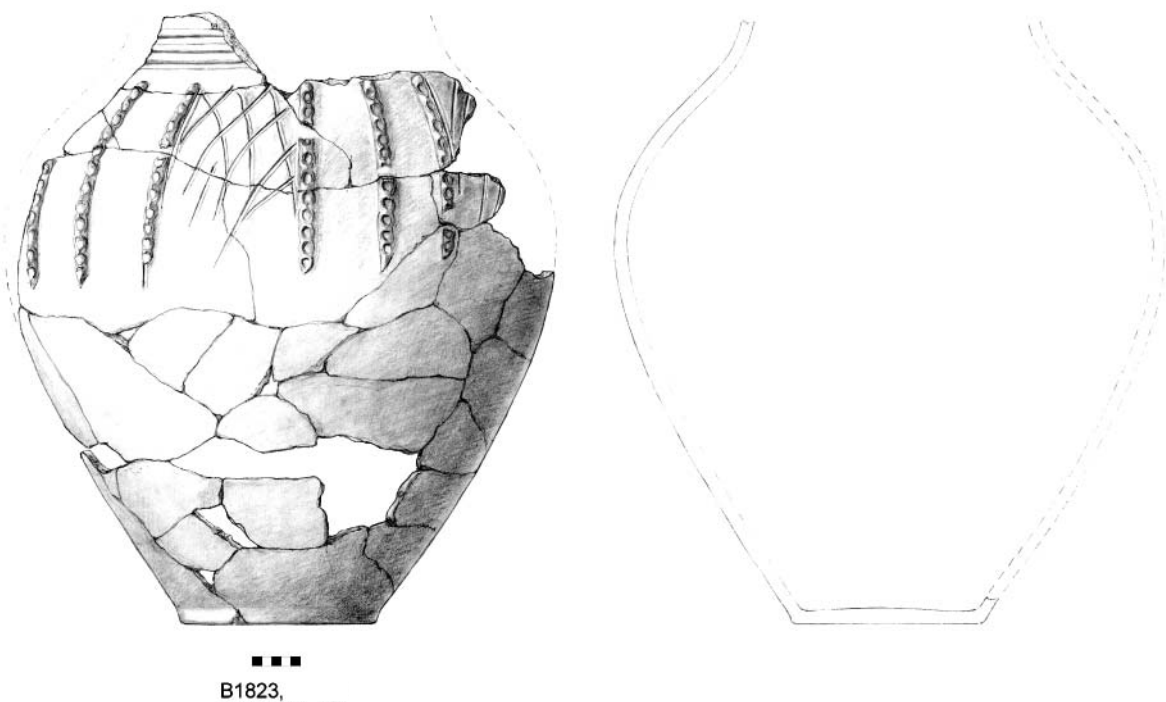

34. kép: talpas kehely kehelytöredéke a 1612. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

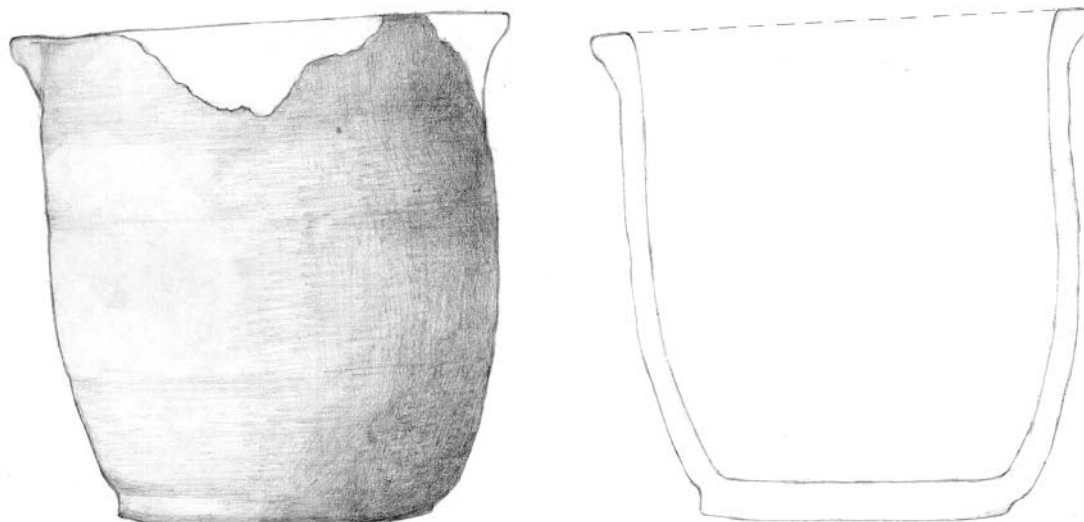

35. kép: kisméretű amfóra a 1612. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

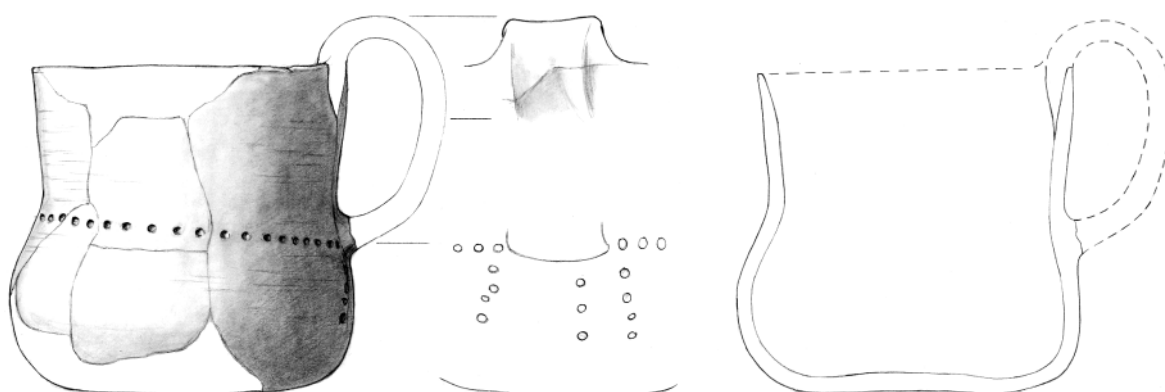

36. kép: A 1823. gödörből előkerült nagyméretű amfóra-töredék, rajzolta: Füredi Magda.

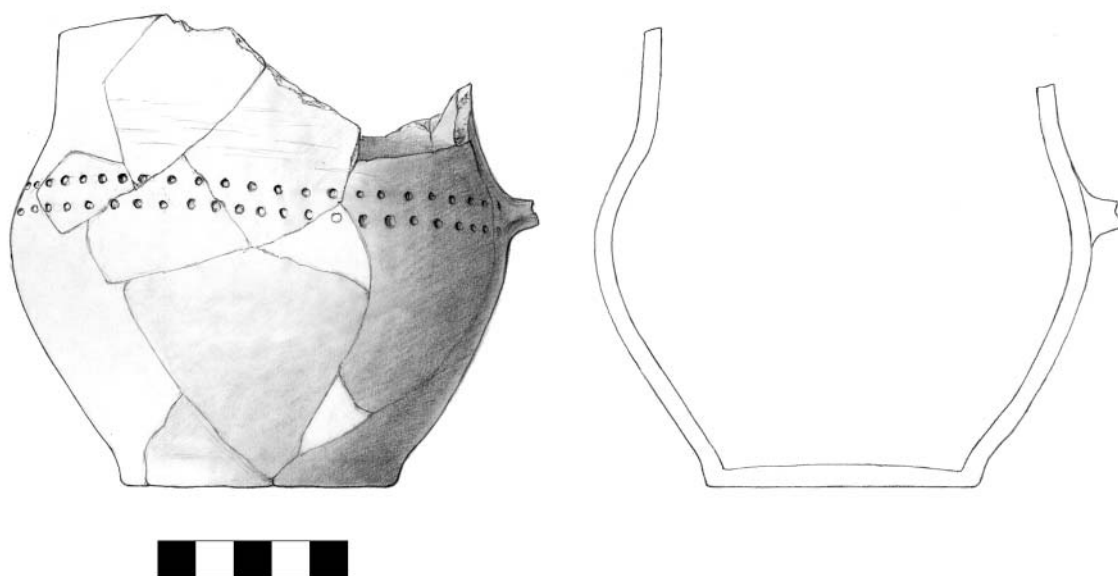
B981,

37. kép: kislefűző a 981. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

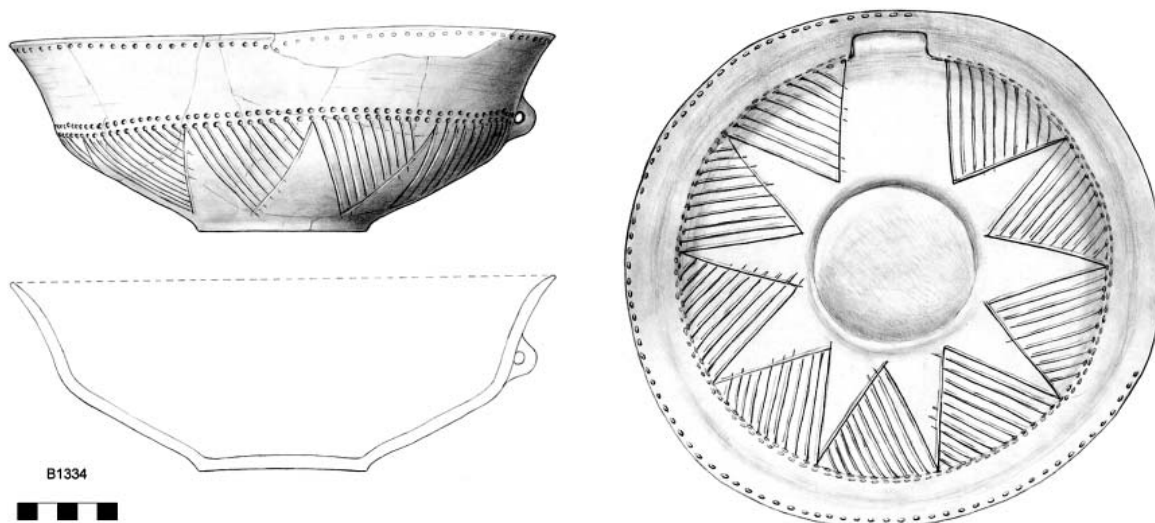
B1334,

38. kép: fűzőszerű füles korsó a 1334. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

B1334,

39. kép: füles bögreszerű korsó a 1334. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

40. kép: tál a 1334. gödörből, rajzolta: Füredi Magda.

– bögre vagy korsó peremtöredéke, barnás-vörös, mindkét oldalán fényezett, meszes-csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított, a perem összenyomott, rövid, csonkakúpos nyakú, 38×47×7 mm.

– alj-oldaltöredék, korsóból, belül szürke, kívül vörös, simított, kívül oldalán függőlegesen kannelúrozott, alja kissé behorpad, egyenes, profilált, meszes csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, erősen kopott finomkerámia, fenékméret: 33, töredék magassága: 20, oldalvastagság: 3 mm. Hasonló, behorpadó fenekű korsó aljtöredéke: 50×47×6 mm. házikerámia

– fazekak peremtöredékei: 5 db, behúzott peremű tál perem-oldaltöredéke, jellegtelen peremtöredékek: 4 db, szalagfűl középső töredéke, tálak váltótöredékei, bebökődött pontokkal díszített, vállán kívül fényezett, belül teljes felületén, nem egy edényhez tartoznak: 4 db, amfórákhoz tartozó váltótöredékek, hármass vízszintes, sekély árkolással: 2 db, amfórákhoz tartozó oldaltöredékek, bekarcolt hálómintával: 3 db, oldaltöredékek kettős bütyökkel: 2 db, aljtöredékek 2 db, alj-oldaltöredékek: 7 db, jellegtelen oldaltöredékek.

2668. gödör, 49/36 szelvény: 88. koponya:

Metszetre bontottuk a nagy méretű kerek foltként jelentkező gödröt, amelynek oldalában egy marhakoponyát bontottunk ki, a betöltésben a marhához tartozó további, összedobált vázrészek, rézkori kerámia, és egy emberi homlokcsont - mely a szemöldökerész és az orrgyök-részt foglalja magába - került elő. **Az antropológiai vizsgálat eredménye:** adultus-maturus korú nő.

2668. gödör további leletanyaga: közelebről nem meghatározható, bolerázi fázis?

finomkerámia
– korsó? oldaltöredéke, fülcsontok helyeivel, rövid, vízszintes állású szalagfüllel, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított, gondosan simított, eredetileg fényezett?, 40×41×8.

– kisbögre perem- és oldaltöredéke, sötétszürke, csillámos homokkal és kerámiazúzával soványított, nyaka hosszú, csonkakúpos, pereme enyhén kihajló, váll-hasi törésén apró, kerek kisbütyökkel, kívül fényezett?, belül simított, enyhén nyomott gömbtestű, 35×40×4 mm.

– kisbögre perem-oldaltöredéke, csillámos homokkal és meszes kerámiazúzával soványított, sötétszürke, barna foltokkal, nyaka rövid, csonkakúpos, pereme kihajló, hasa nyomott gömbszület alakú, mindkét felületén simított, 38×43×5 mm. házikerámia

– fazekak peremtöredékei: 2 db, amfora oldaltöredék, aljtöredék, jellegtelen oldaltöredékek.

Értékelés

Az őskor régészetének egyik legfontosabb és legkiemeltebben kutatott ága a temetkezések elemzése, mely a kezdetektől alapfeltételét képezi minden társadalomkutatásnak és -rekonstrukciónak. Szinte minden korszak és kultúra előkerült temetkezéseinek vizsgálata során szembekerülünk olyan alapvető kérdésekkel, hogy az adott kultúrának a feltárt sírok mekkora hányadát és melyik társadalmi rétegét képezik, egyszerűbben fogalmazva: milyen végleges és helytálló következtetéseket vonhatunk le belőlük a vizsgált társadalom egészére. Szinte minden őskori kultúránál szembesülünk más-más arányokban azzal a problémával, hogy a megtalált, kultúrához köthető temetkezések csak egy nagyon kis töredékét képviselik a feltárt telepek száma és nagysága alapján vélhető népességnek. Mi történhetett azokkal az emberekkel, akiknek temetkezéseit nem találjuk meg? Miért éppen azokat a temetkezéseket találjuk meg, amelyeket megtalálunk? Miért ép-

pen azokat az embereket temették el az általunk ismert módon, másokat pedig miért másképp? Olyan alapvető kérdésfelvetési problémákba ütközünk, mely kérdéseket adatok hiányában nemhogy megválaszolni, de gondosan megfogalmazni sem tudjuk.

Nem kivétel ez alól a problematika alól a cikkben vizsgált késő rézkori művelődés, a badeni kultúra sem. Mai kutatási helyzetünket tekintve rendelkezünk néhány adattal, ezek többsége azonban pontatlan, vagy nem körültekintő összehasonlító vizsgálat során született, ezért sok esetben elhamarkodottnak tűnő kijelentés (fantomadat), mely erősen félrevezető lehet.

Tudjuk, hogy a korszak régészeti lelőhelyeinek száma erősen növekszik az előző korszakhoz képest, amely jelenség mögött demográfiai robbanást feltételezünk. Valószínűnek tűnik (bár a kultúra eredete és kialakulása mai napig az egyes kisebb területeket tekintve, és a művelődés egészére nézve is vita tárgya), hogy délről érkező, nagyszámú népesség olvad össze helyi, autochton kultúrákkal. Tudjuk: a kultúra lelőhelyeinek csak kis töredéke temetkezés, leg többje települési nyom. A temetkezéseket tekintve rendelkezünk biztos adatokkal: léteznek kisebb-nagyobb önálló temetők, és vannak telepen belül előkerült temetkezések. A „teleptemetkezések” értékelését tekintve a telepkutatás elmaradottságának köszönhetően az adatok találgatásokká válnak. A telepek részletfeltárásainak és leletanyaguk teljes közlésének hiányában nem rendelkezünk pontos adatokkal arról, hogy a temetkezések a telepek mely részein helyezkednek el, hogyan illeszkednek a telep szerkezetéhez kronológiailag és földrajzilag. A „teleptemetkezések” kiértékelésének és közlésének hiányában sok esetben nem tudjuk eldönteni, hogy áldozati felajánlások, vagy pedig egyszerű, az egyénre szóló temetkezések-e. Azt sem tudjuk, hogy milyen kiválasztás alapján kerültek egyesek különálló temetőbe, mások településen belülre, megint mások pedig olyan helyekre, amelyek létezését nem ismerjük. Úgy tűnik, ez a kérdés nem olyan egyszerűen eldönthető. Nem arról van szó, hogy a társadalmilag fontos személyek önálló temetőbe kerülnek, míg a szegények, nők és gyerekek pedig a településeken belül hantolódnak el. A szabályos temetők sírjai között is található rendkívül szegény, melléklet nélküli sír, a „teleptemetkezések” között pedig gazdag mellékletekkel ellátott felnőtt (férfi és női) temetkezés. Kérdés, hogy a gödrökben temetett, telepen belüli temetkezés mellett található egyéb leletek valóban a halott személyéhez köthető tárgyak-e, vagy inkább az áldozat részét képezték, a rítus kellékei voltak? Kérdés, hogy van-e hierarchiális különbség a „teleptemetkezések” és a szabályos temetők között? És továbbra is kérdés, hogy hol vannak azok, akik nem a településeken és nem a temetőkben fekszenek?

A Balatonöszöd-Temetői dűlőben történt nagy felületű feltárás során a „teleptemetkezések” köre került fókuszba. Mivel a jelenleg ismert legnagyobb méretű feltárt badeni településről beszélünk, összehasonlítása az eddig ismert badeni telepekkel óvatosságra int. Ezen a megismert 76 ezer m²-en sok olyan dolgot tapasztaltunk, mellyel elsőként kerültünk szembe, vagy ha ismert volt is jelenséggént korábbi feltárásokból, nem ekkora mértékben. A párhuzamok hiányában lehetetlen eldönteni, hogy Balatonöszöd esetében egy kiemelt települési központtal állunk-e szemben, amely talán kifejezetten kultikus szertartások bemutatására készült (tehát: egy szertartási falu), vagy pedig egy általános, badeni kultúrára jellemző települési típussal, melyet számosat ismerünk már, kis feltérési részletekből.

Ezen okokból kifolyólag a cikkben kiragadott emberi temetkezések értékelése is lezárhatatlan problémákba ütközik, de mindenképpen új, pontos, és remélhetőleg fontos adatokat szolgáltatott a kutatás és a korszak számára.

Irodalom:

- AMBROS, C. 1955 – Nález kostí psa z Nitrianskeho Hrdáku, okr. Surany. SIA 3 (1955) 107-109.
- BÁNFFY, E. 1990-1991 – Cult and Archaeological Context in Central- and South-Eastern Europe in the Neolithic and the Calcolithic. *Antheus* 19-20 (1990-1991) 183-251.
- BANNER, J. 1939 – Badeni sírok Hódmezővásárhelyen a Bodzásparton. FA I-II (1939) 13-23.
- BANNER, J. 1956 – Die Pécelér Kultur. AH 35 (1956)
- BAYER, J. 1928 – Die Ossarmer Kultur, eine äneolitische Mischkultur im östlichen Mitteleuropa. *Eiszeit und Urgeschichte* 5 (1928)
- BEHRENS, H. 1953 – Ein Siedlungs- und Begräbnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels an der Saale. *Jahresschrift Halle* 37 (1953) 67-108.
- BEHRENS, H. 1963 – Die Rindskelettfunde der Pécelér Kultur und ihre Bedeutung für die Erkenntnis Historischer Zusammenhänge. AAH 15 (1963) 33-36.
- BEHRENS, H. 1964 – Die neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der alten Welt. *Studien zu ihrer Wesensdeutung und historischen Problematik. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle* 19 (1964) Berlin
- BONDÁR, M. 1987 – Újabb adatok a badeni kultúra temetkezéseihez. ZM 1 (1987) 47-58.
- BONDÁR, M. 2002 – A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (vázlat). MFMÉ – *Studia Archeologica* VIII (2002) 7-30.
- BONDÁR et. al. 2003 – Bondár, M. – Honti, Sz. – Németh, P. G. 2003 – Balatonszemes-Szemesi berek. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. (2003) 94.
- BÖKÖNYI, S. 1951 – Untersuchung der Haustierfunde aus dem Gräberfeld von Alsónémedi. AAH 1 (1951) 72-79.
- BURKERT, W. – COLPE, C. 1972 – Homo Necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen. *Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten* XXXII (1972) Berlin-New York.
- CZIRÁKY, GY. 1898 – A bogojevai őstelepről. AE 17 (1898) 19-24.
- DOMBORÓCZKY, L. 2001: Településszerkezeti sajátosságok a középső neolitikum időszakából, Heves megye területéről. MOMOS I, Fialat Őskoros Kutatók I. Őrszjeövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2001, 67-94.
- DRAVECZKY, B. 1965 – A bogátpusztai (Somogy m.) fűgeszthető edény. JAMÉ 1964 (1965), 141-143.
- ENDRŐDI, A. 1983 – Budapest III – Káposztásmegyer-Farkasrőd. RF 34 (1983)
- ENDRŐDI, A. 1988 – Badeni idoltörödédek Káposztásmegyer-Farkasrődéről. *Badener Idolfragment aus dem Gebiet von Budapest. BudRég* 28 (1991) 59-82.
- ENDRŐDI, A. 1995 – Erscheinung der Steleerrichtung in Ungarn. *Notizie Archeologiche Bergomensi* 3 (1995) 305-314.
- FILIP, J. 1966 – A kelta civilizáció és öröksége. (1966) Gondolat Kiadó, Budapest.
- GAÁL, I. 2001 – A késői neolitikum története a Dél-Dunántúlon a temetőelemzések tükrében (tipológia – kronológia – társadalomrégészet). Akadémiai doktori értekezés (2001) Budapest.
- GRYGIEL, R. 1986 – The household cluster as a fundamental social unit of the Besc Kujawski Group of the Lengyel Culture in the Polish Lowlands. *Materiały Muzeum Arch. i Etnogr. w Łodzi, ser. Arch. Vol. 31* (1986) 13-335.
- GRYGIEL, R. 1994 – Untersuchungen zur Gesellschaftsorganisation des Früh- und Mittelneolithikums in Mitteleuropa. Brno-Lódz (1994) 43-77.
- HAHNEL, B. 1992 – Spätneolitische Gräber in Österreich. *Fundberichte aus Österreich* 31 (1992) 79-95.
- HARKAI, I. 2000 – Újabb késő rézkori leletek Hódmezővásárhely-Bodzásparttól. MFMÉ – *StudArch* 6 (2000) 7-46.
- HEGEDŰS, K. 1977: A Vésztő Mágori-dombi újkőkori és rézkori temetkezések. Bölcsészdoktori disszertáció, 1977.
- HONTI, SZ. 1981 – Rézkori temetkezés Balatonbogláron. SMK 4 (1981) 25-42.
- JAKAB, J. 1980 – Antropologická charakteristika kostier z Kamenína. *Archaeologické vyskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979, Nitra* (1980) 115-118.
- JÓRI, J. 1970 – A vallás kialakulásának kezdetei. (1970) Akadémia kiadó, Budapest.
- KALICZ, N. 1981: Kőkori falu Aszódon. *Múzeumi füzetek* 32 (1981) Aszód
- KALICZ, N. – MAKKAY, J. 1977: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. *StudArch* 7 (1977) Budapest.
- KEMENCZEI, T. 1973 – Szigetszentmárton. AE 100 (1973) 260.
- KEMENCZEI, T. 1980 – Pilismarót-Fahre von Szob. AE (1980) 240.
- KENYON, K. M. 1960 – Excavations at Jericho 1957-58. *Palestine Exploration Quarterly* (1960) July-December 1-21.
- KISS, A. 1964 – Pécs – A/1 laktanya. RF 17 (1964)
- KLIČOVÁ, J. 2001 – Doklady pohrebného ritu na sídliskách z obdobia neolitu a eneolitu na Slovensku. *Otázky Neolitu a Eneolitu Nasich Zemi* 2000. (Ed.: Metlicka, M.), *Zapadoceske muzeum v Plzni* (2001) 218-232.
- KOREK, J. 1951 – Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi. AAH 1 (1951) 35-54.
- KOREK, J. 1983 – Közép-Kelet-Európa a rézkor végén. (1983) Doktori disszertáció, Budapest
- KÖVÁRI, K. 1994 – Rézkori sírok Polydamásdon. *Börzsönyvidék* 2 (1994) 119-130.
- KRITSCHNER, H. 1985 – Ein neolithisches Calvarium mit Trepanation aus Zillingtal. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 71 (1985) 37-49.
- KRUTOVÁ, M. 2003 – The post-funeral treatment of bodies in funerary rites of the Early Bronze Age in Central Europe. Interpretations, trends and methods. Oral presentation, Wrocław, 27-28 november 2003. Conference of „Cultural changes in the end of the Neolithic and in the beginning of the Bronze Age in Central Europe”.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1963 – The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. AH XLII (1963) Budapest.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1972 – The early Copper Age cemetery in the Carpathian Basin. AH XLIII (1972) Budapest.

- MAC CANA, P. 1993 – Kelta mitológia. A mítoszok világa sorozat (1993) Corvina kiadó, Budapest.
- MAYER, C. 1991 – Bestattungen der Badener Kultur aus Österreich. ArchAu 75 (1991) 29-61.
- MRE 2003 – Magyar régészet az ezredfordulón. (2003) Budapest
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1970 – Kultúra s kanelovanou kermikou. Slovensku mladšej dobe kamennej (1970) Bratislava
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1975 – Systematický výskum vo Svodine v rokoch 1971-1974. Arch. výskumu a nálezy na Slovensku 1974, Nitra (1975) 66-68.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1980 – Výsledky systematického výskumu vo Svodine. Arch. výskumu a nálezy na Slovensku v.r. 1979, Nitra (1980) 145-148.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1981 – An outline of the periodical system of Baden Culture and its chronological relations to Southeast Europe. SA 29, 1981, 261-296.
- NEUGEBAUER, J.-W. 1994 – Bronzezeit in Ostösterreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich. St. Pölten-Wien, 1994.
- NEUSTUPNÝ, E. 1967 – K počátkům patriarchátu ve střední Evropě. Rozpravy CSAV 77 (1967) Praha.
- NEUSTUPNÝ, J. – NEUSTUPNÝ, E. 1960 – Nástin pravěkých dějin Československa. Sborník Národního Muzea 14 (1960) 95-221.
- NEVIZÁNSKY, G. 1985 – Grabfunde und Überbauersheinungen der Träger der Badener Kultur in Zentralen gebiet des Karpatenbeckens. SIA XXXIII:2 (1985) 249-270.
- NEVIZÁNSKY, G. 2001 – Delené misy Badenskej Kultúry. Pravek, Supplementum 8 (2001) Brno, 311-324.
- NEVIZÁNSKY, G. – OŽDÁNI, O. 1997 – Ein Bandgräberfeld der Badener Kultur in Malá nad Hronom. SASTUMA 4-5 1995-96 (1997) 251-272.
- NOVOTNÝ, B. 1958 – Slovensku v mladšej dobe kamennej. (1958) Bratislava.
- OLASZ, E. 1961 – Orosháza-Bónum. AÉ 88 (1961) 285.
- OROSS, K. 2001 – Terepbejárási Napló. Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Adattár, 2001. 03-11-03-12.
- OTTO, R. 1997 – A szent: az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionalishoz. (1997) Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- PATAY, P. – A Bodrogheresztúri kultúra temetői. RégFüz ser II/10 (1961)
- PAVÚK, J. 1972 – Neolithisches Gräberfeld in Nitra. SA XX/1 (1972) 5-107.
- PESCHEL, C. 1992 – Regel und Ausnahme. Linearbandkeramische Bestattungssitten in Deutschland und angrenzenden Gebieten, unter besonderer Berücksichtigung der Sonderbestattungen. Internat. Arch 9 (1992)
- PLEINEROVÁ, I. 2002 – Hostivice: Animal and human skeletons from an early Eneolithic settlement. PA XCIII (2002) 5-28.
- POE, E. A. – 1993: Az aranybogar és más elbeszélések. Európa könyvkiadó (1993) Budapest.
- POLLEX, A. 1999 – Comments on the interpretation of so-called cattle burials of Neolithic Central Europe. Antiquity 73, No. 281 (1999) 542-550.
- PREUSS, J. 1966: Die Baalberger Gruppe in Mitteldeutschland. Berlin (1966)
- RACZKY, P. 1988: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, és rézkor időszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák. Megyei Múzeumi Igazgatóság (1988) Szolnok.
- RACZKY, P. – KOVÁCS, T. – ANDERS, A. (szerk.) 1997: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Paths into the Past. Rescue excavation on the M3 motorway. (1997) Budapest.
- SÓFALVI et al. 2003 – SÓFALVI A., – NAGY, B. – SKRIBA, P. 2003: Balatonlelle – Felső-Gamász; Balatonlelle – Országúti dűlő. In: (Hrsg.: Belényesi, K. – Honti, Sz. – Kiss, V.) Via Pannonia. Régészeti leletmentések a Balaton mentén, az M7-es autópálya nyomvonalának Somogy megyei szakaszán. (Archäologische Notbergungen am Balaton, entlang der Autobahn M7 im Gebiet des Komitats Somogy, in Vorbereitung, 2003.)
- SOPRONI, S. 1956 – Budakalász Lippa csárda. In: Banner 1956, 111-128.
- SOMOGYI, K. 2002 – A Somogyvár-Vinkovci kultúra temetkezései Kaposújlakról. Burials of the Somogyvár-Vinkovci culture from Kaposújlak. Őrégészeti levelek 4 (2002) 45-54.
- SZABÓ, GY. (szerk.) 1973 – Mediterrán mítoszok és mondák. Bukarest (1973)
- TOČÍK, A. 1960 – Zpráva o výskume v.r. 1957-59 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okr. Nové Zámky. In: Referáty o pracovných výsledcích československých archeologů za rok 1959, část III, 13-31. Liblice. (1960)
- TOČÍK, A. 1979 – Predstavy cloveka v praveku a vcasnej dobe dejinnej o posmrtnom živote vo svetle archeologických pramenov z pohrebísk. Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a vcasnej dobe dejinnej. Nitra, 1971, (1979) 81-87.
- TOČÍK, A. 1981 – Nitrianský Hradok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mădărovcu-Kultur. Materialia Archaeologica Slovaca I:1 (1981)
- TORMA, I. 1973 – Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur (1973) Bratislava, 483-512.
- TORMA, I. 1977: Rézkori telep Páriban. – Kupferzeitliche Siedlung von Pári. BBÁME 6-7, 1977, 29-59.
- TÖRÖK, GY. 1956 – Palotabozsok. In: Banner 1956, 128-134.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL, I. 1963 – Mitológia. (1963) Budapest.
- TURNER, V. 2002 – A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. A Rochesteri Egyetemen (Rochester, New York) 1966-ban tartott Lewis Henry Morgan-előadások. (2002) Osiris könyvtár, Budapest.
- VLČEK, E. 1953 – Hromadné kostrové pohrby s kanelovanou keramikou v nitrianskom Hrádku na Slovensku. AR 5 (1953) 733-736.
- WILLVONSEDER, R. 1937 – Zwei Grabfunde der Badener Kultur mit Metallbeigaben aus Niederösterreich. WPZ XXIV (1937) 15-28.
- WILSON, M. 1954 – Nyakyusa ritual and symbolism. American Anthropologist, Vol. 56, No. 2. (1954)
- ZOFFMANN, ZS. 1987-1988 – A badeni kultúra embertani leleteinek vizsgálata a Penrose-féle analízis segítségével. Anthropológiai Közl 31 (1987-1988) 121-137.
- ZOFFMANN, ZS. 1998 – Embertani leletek a Badeni kultúra Pécs-Hőerőmű lelőhelyéről. JPMÉ 43 (1998) 141-146.

Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonőszöd-Temetői dűlő badeni településéről

TÜNDE HORVÁTH

The most important and -researched field in prehistoric archaeology is the analysis of burials, which provides the background of social historical studies and reconstruction. Burials from almost all periods and cultures raise fundamental debates, particularly that concerning the given culture, which social layer and what proportion of burials are represented in the excavated material, in other words: to what extent are graves suitable to draw conclusions about the whole society? It is striking that the discovered graves of almost all prehistoric cultures present very limited fragment of the total burial suspected from the size and presumed population of the excavated settlements. What could have happened to those people, whose graves were not identified? Why exactly those burials are discovered? Why those people were buried in ways that we know, and why other people were buried differently? Here the posing of questions is faced with such basic problems, which, lacking the sufficient data, are not only troublesome to answer but they even cannot be precisely formed.

The Late Copper Age Baden Culture is not an exception of this problem. Although the present situation of research provides some information, the majority of these are results of inaccurate or not careful investigations, yielding premature conclusions, misconception.

The quantity of archaeological site increase significantly compared with the previous period, which was interpreted as a demographic explosion. It seems highly probable (however the origin and development of the culture is highly debated concerning both the smaller regions and the whole culture) that a population arrives from the south and became absorbed by local, autochthon population. It is accepted that the dominant part of the culture's sites is settlements, while burials come into view only as a small segment: In regard to the graves, several smaller-larger cemeteries exist, and there are independent burials inside the settlements. Nevertheless, due to the limited nature of settlement research, the study of settlement-burials is reduced to conjecture. Lacking the detailed publication of excavated settlement-parts, the accurate location of the graves and their chronological as well as geographical relationship to the settlement is not known.

Failing the discussion and the detailed report of settlement-burials, in many cases it cannot be decided, whether these were sacrificial offerings of individual burials. In addition, it is not known either, why some people were put in separate cemeteries, while others inside the settlements, and a considerable part of the society to other not yet located sites. It seems that this last debate is not easy to solve. That is beside the question whether people in higher social status were placed to separated cemeteries, while commoners, females and children were buried inside the settlement. Among the graves of ordinary cemeteries burials without grave goods were observed, while among settlement burials persons equipped with a lavish set of grave goods (both male and female) were uncovered. It is still questioned, whether the grave goods can be interpreted as the personal accessories of the dead, or they are a part of the ritual?

Besides, it is argued whether there are hierarchical differences between settlement-graves and ordinary cemeteries. Moreover, where were those people buried whose graves have not been found in cemeteries and in the settlements?

During the large-scale excavation carried out at the Balatonőszöd-Temetői dűlő site the circle of settlement-burials was studied in details. Since the site is one of the largest excavated Baden settlements, it is difficult to make comparisons with other sites. On the seventy-six-thousand m² research area numerous objects, which have been already documented were detected to a greater extent, and also new types of features were observed. Consequently, lacking sufficient parallels, it cannot be decided whether the Balatonőszöd site represent a distinguished settlement-center, which was built especially for the offering of ritual sacrifices (which means that it is a ritual-settlement), or it belongs to a widespread settlement-type of the Baden Culture, frequently uncovered, but known from small settlement-fragments until now.

In conclusion, the argument about the human burials mentioned in the present paper is not sufficient to draw firm conclusions. Yet, the research hopefully provides new, accurate and significant data about both the culture and the period.